

Merétey Kálmán unokájával, Klárával az 1930-as években

HUDI JÓZSEF

Merétey Kálmán visszaemlékezései

BEVEZETÉS

EZERKILENC SZÁZNEGYVENNYOLC ŐSZÉN a Veszprém megyei Kéttornyúlakon, önként vállalt száműzetésében, nyugtalan lelkiállapotban kezdett hozzá Merétey¹ Kálmán (1860–1951) volt adászteveli lakos élete eseményeinek számba vételéhez és papírra vetéséhez. Miért fogott tollat 88 évesen? Miért volt fontos számára, hogy számot vessen életével, és rögzítse a vele és a családjával történeteket? Hiszen felmenői között, de még szeretett szülőfalujának lakói között sem volt olyan, akiről példát vehetett volna.

A kéziratban fennmaradt 130 oldal terjedelmű önéletírása olvastán is csak találgathatunk a belső indítékokra vonatkozóan. Bizonyára egyszerre több tényező is szerepet játszott elhatározásában. Először is: nyomot kívánt hagyni maga után. Annál is inkább, mivel jól tudta, hogy családja, amely Adásztevel legrégebbi famíliái közé tartozott, kényszerű elköltöztetésével eltűnt a faluból, s ha múltját meg nem örökíti, kivész a közösség emlékezetéből is.

Arra is gondolhatunk, hogy az írást önterápiás céllal is folytatta: ki akarta írni magából azt a nagy fájdalmat, amelyet felesége, Kálmán fia, nővérei, unokája, hozzátartozói és egykori barátai elvesztése miatt érzett. Fájdalmát fokozta, hogy a vele egy házban élő menyé méltatlanul bánt vele, megalázta és fizikai létében is veszélyeztette. Legalábbis ő úgy érezte.²

¹ A családnevet *Merétei*, *Merétey* alakban is írták, mi egyöntetűen a Merétey formát alkalmaztuk. A többi nemes családnál is az y-os alakot használjuk. A kéziratban pl. következetesen a *Csurgai* családnevet írja, holott hivatalosan a *Csurgay* változatot használták.

² Menyével, özv. ifj. Merétey Kálmánné sz. Csurgay Karolinával (1892–1950) sokáig jó viszonyban volt, kapcsolatukat az asszony lánya, Ilonka (1915–1944) korai halála változtatta meg. A történetekért egymást okolták, egymást kiáltották ki bűnbaknak. A régi sérelmeket felnagyítva vetették egymás szemére, s ezzel kibírhatatlaná tették az együttélést.

De számot vetett egyéni karrierjével is, mely végpontjához közeledett, és azt, hogy összességében sikeresnek tekinthető-e, az egzisztenciális nehézségek növekedése, a fokozódó kulákküldözések miatt, gyötrő betegség közepette nehéz volt eldönteni. Bár könyvében nem beszélt az egyházhoz való viszonyáról, szavaiból arra következtethetünk, hogy a jövőt illetően a döntést Istenre bízta.

A CSALÁDRÓL

Ki is volt ez a különleges ember, aki élete alkonyán írásnak adta magát? Merétey Kálmán 1860. január 24-én született Merétey János kisbirtokos és Böröczky Ágnes adászteveli református nemes szülők házasságából. Édesapja bizonyára számon tartotta, hogy ükapja, nemes Merétey János egyike volt azoknak, akik III. Károly magyar királytól kuriális birtokaikra 1723. október 17-én új adománylevelet (nova donatio) kaptak.³ A király ekkor rajta kívül még Balassa Mihály, Bozay Mihály, Böröczky [Böröczky] Ferenc, Gancs [Gáncs] Benedek, Gancs [Gáncs] János, Gyimoty [Gyimóthy] Mihály, Josa [Jósa] István, Kapucsy Mihály, Oroszy István, Péter Ferenc és Toth (másként Czere) István nemesi birtokjogát ismerte el, erősítette meg. Később ezt tévesen úgy értelmezték, hogy a falu a „birtok adományozástól vette Adás-Tevel nevezetét”.⁴ Ez a téves elképzelés a XX. századra hagyományná erősödött.⁵

Tény, hogy az író — másokkal ellentétben — nem érdekelte nemesi származása. Önéletírásában mindössze egyetlen mondatban emlékezik meg a paraszti életszínvonalon élő felmenőkről.

³ MOL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, 34. kötet, 318–319. A királyi könyvek idevonatkozó adatait dr. Köblös József közölte: PÁTKAY 2010. 18.

⁴ BALLA 1890. 112. Veszprém vármegye leírásában Bél Mátyás – az adománylevél említése nélkül – felsorolta a birtokos családokat és úgy vélte, hogy az adászteveli nemesek egy nemzetségből származnak, akik „a nemesi életsorsot paraszti életmódot folytatva tartják, ahogy tudják”. A sík területen fekvő református falu határát termékenynek, de szűknek tartotta. BÉL 1989. 70.

⁵ „A hagyomány szerint az itt élő nemes családoknak a király kitüntetésként adományozta a helységet, mely aztán fiúról fiúra szállt. Ezért lett a neve Adás. A Tevel nevet pedig ily nevű birtokosától kapta.” SZEGHALMY 1937. 560. A falu lakóinak nemessége valójában középkori gyökerű, ez a szóbeli emlékezetben azonban már elmosódott.

Merétey Kálmán az egyetlen fiú volt a családban: nővérei, Ágnes, Eszter és Lina szeretettel fogadták és ő is élete végéig bensőséges szeretettel viszonyult hozzájuk. Születésének éve emlékezetes dátum volt a falu történetében, hiszen a község 1860. szeptember 16-án teljes egészében leégett, s csak lassan éledt újjá.⁶ Szülei is súlyos károkat szenvedtek, melyeket nehezen heverték ki.

A Merétey „szülék” nem gondoltak gyermekeik taníttatására. Amint a lányok az elemi iskolát elhagyták, munkára fogták, majd minél előbb megházasították őket. Ágnes Pápára, Csurgay Gábor gazdához ment férjhez, de mindketten korán meghaltak. Gyermekeik felneveléséről Merétey Kálmán és családja gondoskodott. Középső nővére, Eszter, Szentgálra, a „királyi vadászok” falujába ment férjhez. Később Borsosgyőrrre költöztek, ott is hunyt el. Lina helyben maradt, Némethy Gyula felesége lett.

A kis Kálmán már 8 évesen elkísérte sertéskereskedő édesapját üzleti útjaira, majd amikor a helybeli református elemi népiskolát befejezte, természetesnek tűnt, hogy apja segítőtársa lesz. Idővel önállósodott, s egy-egy tőkeerős üzlettárral szövetkezve, „társaságba” állva, maga is sertéskereskedéssel kereste kenyerét.

Ha tudjuk, hogy Adásztevel a török hódoltságot is túlélő, folyamatosan lakott, nemes (kuriális) község volt, furcsállhatjuk, hogy a birtokosok egy része sertéskereskedéssel foglalkozott. Az állatkereskedéssel való foglalkozás azonban jól megfért a kiváltságos állapottal: az országban szabadon mozgó nemesek a kereskedés után nem fizettek adót, sem vámokat, így nagyobb haszonra tudtak szert tenni, mint a polgári származású kereskedők. Birtokukat távollétük alatt feleségük vagy valamelyik felnőtt gyermekük kezelte. Fizikai munkával nem szívesen foglalkoztak, azt paraszthoz illő foglalatosságnak tartották.⁷

Adásztevelen XVIII. századtól nyomon követhető, hogy számos család állatkereskedéssel foglalkozott. Általában ketten álltak össze „társaságba”,

⁶ BALLA 1890. 130., PÁTKAI 2010.

⁷ A szegényebb nemesek azonban rákényszerültek a kétkezi munkára. Az adászteveli református egyházat, amelynek bázisát a közbirtokosok képezték, így jellemzi 1890-ben Szerekes Mihály, a pápai egyházmegye esperese: „Ez egyike a szüntelen építő gyülekezeteknek, népessége ezersen felül, de nagy része szegény és élelmét a helységen kívül keresi, de a presbyterium igazi buzgó emberekből áll.” SZEKERES 1890. 1735.

lementek Somogyba, Baranyába, vagy a horvátországi vármegyékbe és ott nagyobb számban összevásárolták a sertéseket, amelyeket a tihanyi révén átszállítva hazahoztak, s némi „feljavítás” után Győrbe vittek és értékesítettek. Győrben a sertéskereskedők tovább hizlalták, majd főként Bécsben adták el a sertéseket. Az évszázadokon át virágzó üzletágot, a hagyományos sertéskereskedelmet a vasúthálózat kiépítése, az olcsóbb vasúti szállítás megjelenése tette tönkre. A hagyományos sertéskereskedést az iparszerű sertéshízalás háttérbe szorította.

A győri kereskedők az 1880-as évektől tértek át az iparszerű sertéshízalásra. A Pfeiffer-testvérek 14 holdon 30 hizlaldát építettek, melyeket utakkal, vízvezetékekkel, takarmányőrő gőzmalommal láttak el. A balkáni fajták helyett előtérbe helyezték a zsírmangalica tenyésztését. Évente 18–27 ezer sertést hizlaltak helyben, a többi az Alföldről, a Dunántúlról és a Balkánról szerezték be. 1890-ben mintegy 40 ezer sertést, 1900 táján 57 ezer, 1913-ban kb. 70 ezer sertést szállítottak Alsó-Ausztriába. Míg évszázadokon át Sopron volt a nyugatra irányuló sertéskereskedelem központja, a kiegyezés korában Győr és Bécsújhely vette át szerepét.⁸

A reformkori honismertető irodalom is kiemelte, hogy a „sertéskereskedés nálunk – vagyis Magyarországon – nagyban űzetik”: az 1840-es évek második felében évente 4 millió sertést tartottak, ezek közül mintegy 300 ezer hízott sertést „idegeneknek” (főleg bécsieknek) adtak el. A sertéskereskedelem hagyományos központjának számított az Alföldön Debrecen, Szeged, a Duna–Tisza közén Baja, Kalocsa, Erdélyben Arad, a délvidéken Eszék és Temesvár, a Dunántúlon pedig Győr.⁹

Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótárában kiemelte, hogy a túlnyomórészt reformátusok lakta Adásztevel túlnépesedett, amely szűk határa, kevés rétje, „nem igen termékeny” földje miatt nem képes eltartani lakóit, akik sertéskereskedéssel is foglalkoznak.¹⁰

⁸ VÖRÖS 1971. 330–331.

⁹ RAMÓCZY 1847. 51. Rómer Flóris (1815–1889) bencés gimnáziumi tanár, aki 1859 nyarán bejárta a vidéket, csak rövid ideig tartózkodott Adásztevelen, így a népéletéről nem írt jellemzést. RÓMER 1860. 166.

¹⁰ FÉNYES 1851. IV. 202.

Kis Ernő pápai református főgimnáziumi tanár 1904-ben, Veszprém megye református „köznépének” jellemzésekor kiemelte, hogy az állattenyésztés, mint a földművelés „járuléka” a nép kedvelt foglalkozása. „Valamennyien fáradhatlan¹¹ vásárolók. A férfiak a lovak és szarvasmarhák adásvévével, asszonyaik a baromfiak eladásával űznek jelentékeny kereskedést. Nagy tapasztalata lévén népünknek állatai kiismerésében, eléggé bátran belebocsátkozik a vásárlásba. Egyik szomszédos községünk pedig, az ő magyar eredetű Adás-Tevel, hízott sertéseinek Bécsbe szállításával űz jelentékeny kereskedést. Állataival való kereskedése sokkal inkább kezére áll népünknek, mint az ipar.”¹² Ehhez hozzátehetjük, hogy az adászteveli asszonyok a tejet és tejtermékeket a pápai hetipiacon értékesítették. Közülük többen a tej hamisításától (vizezésétől) sem riadtak vissza. A serdülő lányok közül sokan pápai úriháznál cselédeskedtek.

A háziipar a XX. század elejére legtöbb faluban valóban az önellátás szintjére süllyedt vissza. Ez azt jelentette, hogy téli időben a földműves és napszámos maga állította elő a szükséges gazdasági szerszámokat, a szalmából, kukoricaháncsból készíthető tárgyakat, seprűt kötött, kosarat font, az asszonyok fontak-szóttek, varrással foglalkoztak. Pápa környékén csak néhány helyen jelentett önálló keresetet. Nyárádon fehér hímzéssel, Tapolcafőn szövással és aszúrozással, Adásztevelen szalmafonással (zsompor- és vékakészítéssel) foglalkoztak „keresetszerűleg”.¹³

Merétey Kálmán már a hanyatló időszak sikeres befektetője és szemtanúja, aki visszaemlékezésében pontos képet ad a sertéskereskedelem működéséről, melynek lendületes fejlődését az első világháború kitörése törte derékba. A világháború után az állatexport csak lassan épült ki. Győri üzleti partnerei közül az Ajkán letelepülő és gazdálkodó Nirnsee családdal 1942-ig, kereskedői tevékenysége beszüntetéséig fenntartotta az üzleti és személyes, majdhogynem baráti kapcsolatot.

¹¹ értsd: fáradhatatlan

¹² KIS 1904. 418.

¹³ Barabás Árpád tapolcafői református lelkész egyházmegyei közgyűlésen felolvasott értékezésében közölt adatok alapján. Vö. BARABÁS 1942. 11–12. Barabást 1945-ben a falut elfoglaló szovjet katonák lőtték agyon, miközben felesége védelmére kelt.

Az önéletíró emlékezete szerint a kiegyezés korában a faluban 10 sertés-kereskedési üzlet működött, egy-egy üzlet hagyományosan 2–2 vállalkozóból állt, így egyszerre 20 családnak biztosított megélhetést. A társaságok mintegy 80 helybeli hajcsárt alkalmaztak. Ha a helyi hízlalásra és pápai piaci értékesítésre szakosodott családokat, a húsfeldolgozásra vállalkozó henteseket, és az általuk foglalkoztatott alkalmazottakat is figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy sok család élt sertéskereskedelemből. Balla Gábor református lelkész a nép fő foglalkozásának tekintette a kereskedést, amely szerinte 1890-re, „a változó időviszonyok folytán” megszűnt (valójában lehangyatlott).¹⁴ A sertéskereskedelem kiegészítette a mezőgazdaságból származó jövedelmet és lehetővé tette a földvagyon gyarapítását és legelők bérletét.

A sertéskereskedők a távolsági közvetítő kereskedelem mellett a környék uradalmaival is kapcsolatban álltak. Nagyobb tételben vásároltak sertéseket pl. a zirci apátságtól.¹⁵ A pápai, tapolcai és más országos állatvásárban is gyakran megfordultak eladás vagy vétel céljából. Az adászteveli mészárosok közül hárman a pápai piacon is árusítottak húst. *Czere Mihály, Mészáros Gerő, Somogyi Márton* 1904-ben nem volt hajlandó csatlakozni a pápai hentesekhez, akik elhatározták, hogy felemelik a disznóhús kilogrammonkénti árát (1 korona 20-ról 1 korona 28 fillérre) és a jövőben nem hajlandók a húst és hentesárut negyed kilón alul adni. Az adászteveliek készek voltak kisebb mennyiségben is eladni, s ezzel minden bizonnyal versenyképesebbé váltak.¹⁶ Nehézséget jelentett, hogy 1913-tól, a közvágóhíd felállításától nekik is a vágóhídra kellett vinni a kimérendő húst hatósági vizsgálatra. Hiába próbálkoztak, a városi tanács nem engedélyezte, hogy az állatorvos a húsvizsgálatot ezentúl is piaci sátraikban végezhesse. Engedélyt kaptak viszont arra, hogy kolbászféleségeket is árusíthassanak.¹⁷ A „teveli kalbász” hamarosan fogalommá vált a pápai piacon. Az 1910-es években Vajtai Lajos, az 1920-as években Somogyi Márton és Vajtai Gábor is sertéskereskedéssel foglal-

¹⁴ BALLA 1890. 129.

¹⁵ Veszett sertések. = PL 14 (1889) 6. sz. (február 6.) 23.

¹⁶ Hentesek kartellje. = PL 31 (1904) 25. sz. (június 19.) 5.

¹⁷ A teveli hentesek. = PL 40 (1913) 28. sz. (július 13.) 5., Városi közgyűlés. – 1913. július 15. – = PK 23 (1913) 29. sz. (július 20.) 3–4., Az adászteveli hentesek kérelme. = PK 23 (1913) 31. sz. (augusztus 3.) 5.

kozott.¹⁸ 1940. szeptember elején Mészáros Gergely tett sikerrel mestervizsgát, s gyarapította a teveli hentesek számát.¹⁹

A sertéskereskedelem bizonyos kockázatokkal járt. Előfordult, hogy vesztett eb marta meg a sertéseket; máskor betegségek pusztították az állatokat, de az is megesett, hogy tolvajok dézsmálták meg a falkát.

A kereskedelem visszaszorulásával párhuzamosan újabb megélhetési forrás került veszélybe. Az 1880-as években a szőlőket megtámadta és elpusztította a filoxéra. Pápa környékén 1888 nyarán először a dákai és adászteveli szőlőkben észlelték a betegséget. A sajtó ekkor úgy vélekedett, hogy a megelőzés, a „*birtokosság tapintatos intézkedése többet ér, mint száz phylloxera-biztos.*”²⁰ A filoxéra terjedését azonban nem lehetett megállítani. 1896-ban a pápai nagyhantai szőlőhegyben is észlelték a fertőzést. A léhérti szőlők már ez előző években kipusztultak.²¹ A tönkrement szőlőterületek beültetése hosszabb időt igényelt. Az újjátelepítést nehezítette, hogy a birtokosok nem alakítottak hegyközséget, így nem igényelhettek állami támogatást.²²

A népesség részben elvándorlással, országon belüli telepítésben való részvétellel, részben Amerikába történő kivándorlással próbált jobb megélhetési feltételeket teremteni.²³ 1889-ben már 5 személy próbálkozott kivándorlással, de a hatóságok megakadályozták őket az elutazásban.²⁴ Rövidesen azonban tömegessé és ezáltal feltartóztathatatlanná vált a folyamat.

De más irányba is történt kivándorlás. 1894-ben a magyar állam „az erdélyi eloláhosodott megyékbe” magyarosítás céljából tősgyökeres magyar csa-

¹⁸ Kik fizetnek hadinyereségadót? = PL 45 (1918) 36. sz. (szeptember 8.) 3. Hiob-hír érkezett... = PH 18 (1921) 4. sz. (január 22.) 3.

¹⁹ Új „mesterek”. = PH 37 (1940) 36. sz. (szeptember 7.) 4.

²⁰ Vészharang. Pápa, július 1. = PH 1 (1888) 8. sz. (július 1.) 3.

²¹ Vészkiáltás. = PL 23 (1896) 38. sz. (július 12.) 5.

²² Uo.

²³ Az egyikét és a kivándorlást Kis Ernő is a demográfiai önpusztítás egyik formájának tekintette: „*Két rettentő betegség rongálja népünk élete fáját, a gyermektelenség, helyesebben egygyermekűség és a kivándorlás.*” Ennek okait az egészségtelen birtokviszonyokban, a kötött birtokok túltengésében, az állami adókban, és a legtöbb helyen nem jövedelem után, hanem fejadóként kivetett egyházi adóban jelölte meg. KIS 1904. 470. Sötét jóslata: „*ez az út a kihaláshoz vezet. Még egy pár ilyen ötven év és csak a temetők fogják mutatni, hogy itt egykor mennyien voltunk reformátusok.*” Uo. 436.

²⁴ Kivándorlás Amerikába. = PH 2 (1889) 8. sz. (február 24.) 6.

ládokat telepített le. A pápai és devecseri járásból 1894 júniusában összesen 190 magyar református családot (Adásztevelről 34 családot) az erdélyi, Kolozs megyei Nagysármásra, román parasztok mellé telepítették le. A telepek június 17-én sírva búcsúztak szülőföldjüktől.²⁵

Ekkortájt a családtervezés is megváltozott. Egyre jobban terjedt az egykezés (egy gyermek vállalása). Ezen összetett demográfiai folyamat eredményeként fokozatosan csökkent a gyülekezet lélekszáma. 1890-ben már Balla Gábor is felfigyelt a kedvezőtlen változásokra, amikor megállapította, hogy 1845–1880 között 1540-ről 1320-ra csökkent a vallási közösség lélekszáma.²⁶ Mivel a község népességeltartó képessége 1890 után semmit sem változott, e tendencia a későbbi évtizedekben tovább erősödött. 1920–1930 között például 1178-ról 1080-ra, vagyis 8,3%-kal csökkent a gyülekezet lélekszáma.²⁷ Mivel a népesség túlnyomó részét a reformátusok tették ki, a község népessége is csökkent. Míg 1869-ben, az első hivatalos népszámláláskor 1671, 1910-ben 1435, 1949-ben már csak 1272 lakosa volt a falunak.²⁸

A tőkés gazdálkodáshoz, szabadpiaci versenyhez való alkalmazkodás komoly kihívás elé állította a faluközösséget. Sokan nem tudtak alkalmazkodni az új viszonyokhoz: tartalékaikat, vagyonukat felélték, majd törvénytelenéseket elkövetve, a bűnözés útjára tévedve próbálták létüket fenntartani. Gyakorivá váltak a lopások. Illés Sándor az 1880-as évek elejétől évtizedeken át a pápai piacra járt be, és zsebtolvajlással kísérletezett, de időnként tetten érték.²⁹ Felesége is összeütközésbe került a törvénnyel. 1891-ben Pápán bolti lopáson érték és letartóztatták.³⁰ A rossz példát a fiatalok is követték. Zeles Gergely 14 évesen szeretett volna egy pápai szatócsboltból pénzt elemelni, de tetten érték.³¹ Böröczky Sándor pl. 1903-ban egyik tapolcafői barátjával pénzhamisítással is megpróbálkozott, de hamar leleplezték.³²

²⁵ Telepítések Veszprémmegyéből. = PL 21 (1894) 25. sz. (június 24.) 105., KIS 1904. 435.

²⁶ BALLA 1890. 129.

²⁷ Egyházkerületünk statisztikája. = DPL 44 (1933) 26. sz. (június 25.) 104.

²⁸ ILA–KOVACSICS 1964. 89.

²⁹ Megátalkodott zsebmetsző. = PL 3 (1882) 21. sz. (május 14.) 84., Zsebtolvaj. = PL 30 (1903) 42. sz. (október 18.) 5.

³⁰ Lopás. = PL 18 (1891) 49. sz. (december 6.) 203.

³¹ Fiatal tolvaj. = PL 32 (1905) 11. sz. (február 12.) 5.

³² Pénzhamisító. = PK 13 (1903) 51. sz. (december 20.) 5.

Egyesek a gyilkosságtól sem riadtak vissza, míg mások öngyilkosságba menekültek. 1919. szeptember 14-én, a búcsúi bálon Morvai Sándor Mészáros Márton fiatal, 35 éves családos gazdát ismeretlen okból közvetlen közről revolverrel szíven lőtte, aki azonnal meghalt.³³ Morvai elmenekült, de lelkiismerete nem hagyta nyugodni, s Bakonyjácán öngyilkos lett: kútba ugrott. Az eset kapcsán négy személyt emberölésre való felbujtás vádjával perbe fogtak, de 40 tanú kihallgatása után, bizonyíték hiányában mindnyájukat felmentették.³⁴

A falubeliek családi drámáknak is tanúi lehettek: a 84 éves id. Somogyi Márton és fiatal menyje közti mindennapos veszekedések 1934. december 22-én odáig fajultak, hogy az idős gazda elővette revolverét és háromszor rálőtt a menyére, majd két golyót röpített a saját fejébe. A gazda meghalt, a menyje súlyosabb sérülés nélkül megúsza az esetet.³⁵

A polgári átalakulás nyomán támadt értékválság legszélsőségeesebb megnyilvánulása az öngyilkosság volt. 1887–1939 között a pápai sajtó 23 adászteveli öngyilkossági kísérletről, illetve sikeres öngyilkosságról számolt be. Önakasztás, revolver-használat, lúgköldat-ivás egyaránt előfordult. Legtöbb esetben sztereotípiákkal helyettesítették az indítékokat: „betegeskedés és szegénység”, „gyógyíthatatlan betegség”, „súlyos gyomorbad”, „búskomorság”, „életuntság”, „szerelmi bánat”, „az öngyilkosság oka ismeretlen”, „tettének oka ismeretlen”, „anyagi vagy családi okok” olvashatók a híradásokban. 1939-ben a 83 éves Finta Sándor már többszöri sikertelen kísérlet után akasztotta fel magát a padláson, ezúttal azonban nem sikerült megmenteni.³⁶ A legfelkavaróbb talán Tóth Czere Mária lányanya esete, aki 1897. október 30-án gyufaoldatot ivott azzal a szándékkal, hogy „születendő gyermekét megölje”. Még aznap este megszülte gyermekét, aki holtan jött a világra. A királyi járásbíróság büntetőeljárászt indított ellene.³⁷ Az elmondottakból kitűnik, hogy fiatalok, középkorúak is idősek között egyaránt előfordult az agresszió ezen befelé irányuló formája.

³³ Dráma a búcsún. = PH 16 (1919) 29. sz. (szeptember 17.) 2.

³⁴ Felmentve! = PH 18 (1921) 17. sz. (április 23.) 3.

³⁵ Revolveres családi dráma Adásztevelen. = PV 31 (1934) 52. sz. (december 30.) 1.

³⁶ Öngyilkosság. = PH 36 (1939) 15. sz. (április 15.) 3.

³⁷ Az anya bűne. = PL 24 (1897) 45. sz. (november 7.) 5.

Az egyéni életsorsokat gyakran külső tényezők is befolyásolták. A két világháború embervesztesége mellett a gyakori tüzeseteket kell megemlíteni. 1860–1914 között 16 kisebb-nagyobb tűzvészről van tudomásunk. Egy részük véletlen — gondatlanságból, figyelmetlenségből, gyermeki játékból —, más részük szándékos gyújtogatásból keletkezett. Legtöbb esetben egy-két ház hamvadt el, de néhány alkalommal nagyobb kár keletkezett.

A község történetének legemlékezetesebb természeti csapása 1860. szeptember 16-án éjjel fél 12 órakor következett be. A tűz a helység déli sarkán ütött ki, s az erős szélben gyorsan tovaterjedt. Egy ember meghalt, emellett 307 lakóház és számos melléképület esett áldozatul. A református egyháznak a templom, iskola, parókia és tanítólakok leégésével 17.700 forint kára keletkezett.³⁸ A földönfutóvá vált lakosok megsegítésére széleskörű adománygyűjtést indítottak.

1883. március 15-ről 16-ra virradóra egy ismeretlen tettes a községi bíróságot gyújtotta fel, a lángok azonban a szomszédos lakóházakra is áttértek: 12 lakóház és 3 gazdasági épület pusztult el.³⁹ 1890. szeptember 23-án, amikor a lakosság jelentős része a pápai hetivásáron volt és szárazság is akadályozta az oltást, 70 család vált hajléktalanná. A kár 20–25 ezer forint között mozgott. Az eset kapcsán egyesek a községi tűzoltótestület megszervezését sürgették.⁴⁰ 1898. augusztus 25–26-án két nap alatt 27 ház és több melléképület égett le ismeretlen okból.⁴¹ Öt szegény felnőtt lakos (két férfi és három asszony) a következő évben magát tűzkárosultnak kiadva, engedély nélkül gyűjtött könyöradományokat Veszprém megyében és azon kívül. A „jómadarak” közül hármat azzal a gyanúval le is tartóztattak, hogy ők loptak el Jásdról egy 40 forintos takarékbetétkönyvet.⁴² Az utolsó jelentősebb tüzeset 1908. augusztus 22-én történt, amikor 11 lakóház melléképülettel együtt leégett. A kárt 6000 koronára becsülték.⁴³ A „vörös kakas” pusztítása ezt követően a szigorú vármegyei tűzrendészeti szabályok alkalmazása, a tűzbiztos építési módok terjedése miatt a későbbiekben alább hagyott.

³⁸ BALLA 1890. 130.

³⁹ Tüzesetek. = PL 10 (1883) 12. sz. (március 18.) 45.

⁴⁰ Z. L.: Vidéki levelezés. A. Tevel, 1890. szept. 24. = PL 17 (1890) 39. sz. (szeptember 28.) 157.

⁴¹ Tüzek A. Tevelen. = PK 8 (1898) 35. sz. (augusztus 28.) 6.

⁴² Ál-tűzkárosultak. = PL 26 (1899) 11. sz. (március 12.) 6.

⁴³ Tüzek a vidéken. = PH 5 (1908) 35. sz. (augusztus 29.) 5.

Merétey nagyapjával, apjával ellentétben folyamatosan gyarapodott, s tudatosan gyarapította is vagyonát. A kereskedésből származó tőkét ingatlanok vásárlásába fektette, így a falu legmódosabb gazdái, legnagyobb adófizetői közé tartozott. Anyagi helyzetét jól mutatja, hogy az első világháború utáni pénzügyi infláció alkalmával több, mint 60.000 koronája ment veszendőbe. A második világháború idején már óvatosabb volt: a pengő elértektelenedésekor csak párezer pengőt veszített.

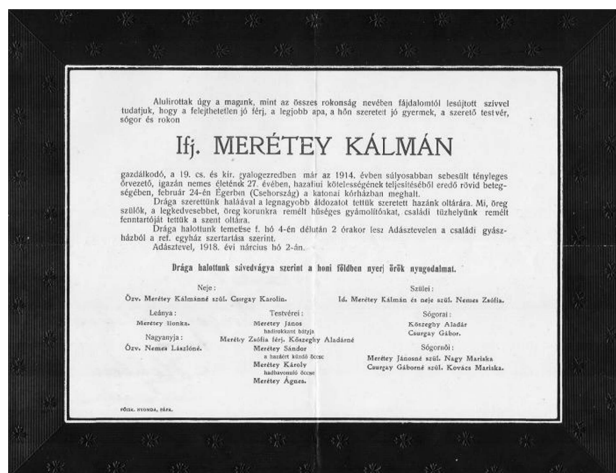
Anyagi emelkedését szerencsés házassága alapozta meg: Nemes Zsófiát (1868–1929), Nemes László egész telkes nyárádi volt jobbágy lányát vette feleségül, akinek 1000 osztrák értékű forint hozománya megfelelő kezdőtőkét jelentett. Házasságukból 8 gyermek született, de csak 5 érte meg a felnőttkort. Lányaikat tisztességesen kiházasították, négy fiúk közül hármat taníttattak. Merétey ezen a téren is szakított felmenői szokásával, akik nem sokat törődtek gyermekeik képzésével.

Kálmán a gazdaságban maradt, de az első világháborúban súlyosan megsebesült és 1918 elején elhunyt.⁴⁴ A gazdaságot a legidősebb fiú, János (1886) vitte tovább, aki eredendően hentes- és mészáros mesternek tanult Bécsben. Az első világháborúba őt is behívták katonának. A háborúból 25%-os hadirokkantként tért haza. Helytállásáért megkapta a bronz, a kis- és nagyezüst vitézségi érmet, a Károly-csapatkeresztet és a sebesülési érmet. A háború után átvette a simaházi családi malom és birtok vezetését. A vámörölő malom napi teljesítménye 15–20 métermázsa volt. 1929-ben avatták vitézzé. Nagy Máriát vette feleségül, akitől Lenke nevű lánya született.⁴⁵

A gyakran utazó idősebb Merétey Kálmán helyett a gazdálkodásban a nagyobb terhet felesége viselte 1929-ben bekövetkezett haláláig. Két fiúkat — Sándort és Kálmánt — a pápai református gimnázium elvégzése után orvosnak taníttatták. Ezzel a döntéssel megjelentek a család történetében az elsőgenerációs értelmiség képviselői.

⁴⁴ Ifjú Merétey Kálmán örvezető 27 évesen, 1918. február 24-én hunyt el a csehországi Eger város katonai kórházában. „*Drága szerettünk halálával a legnagyobb áldozatot tettük szeretett hazánk oltárára.*” – iratták szülei a gyászjelentésbe. Holttestét szülei hazaszállították. Március 4-én nagy részvét mellett temették az adászteveli temetőbe. Győry Endréné gyűjteménye, ifj. Merétey Kálmán gyászjelentése. Adásztevel, 1918. március 2.

⁴⁵ SZEGHALMY 1937. 764.

Dr. Merétey Sándor 1893. július 12-én született Adásztevelen. A helybeli református elemi népiskola elvégzése után a pápai református gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol alapos nyelvi és humán képzésben részesült, s hitében is megerősödött. 1912-ben érettségizett. A budapesti orvostudományi egyetem megkezdett tanulmányait az első világháború törte ketté. Behívták katonának, a galíciai és az olaszországi fronton orvosként működött. Hazatérése után Budapesten élt. 1919-ben a református teológiai akadémiához kötődő főiskolai internátus államosított javainak visszaszerzése és az intézet Tanácsköztársaság utáni újjászervezése terén a takarítónővel együtt „alig méltányolható buzgólkodást” fejtett ki.⁴⁶

A háború befejezése után, 1920-ban szerzett orvosi diplomát a neves gyermekgyógyász, Bókay János professzor tanítványaként. Az 1920/21. tanévben a teológiai akadémia iskolai orvosává választotta, ennek fejében az internátusban lakhatott.⁴⁷ Rövidesen az egyetem gyermekgyógyászati tanszékének tanársegédjévé nevezték ki. Tanársegédként — édesapja anyagi támogatásával — németországi tanulmányútra ment, hogy szakmai tudását

⁴⁶ RL A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. 12. p. (Jelentés a budapesti Theológiai Református Akadémia és Főiskolai Internátus 1918–1919. évi működéséről.)

⁴⁷ Uo. 25. (Dr. Pruzsinszky Pál igazgató jelentése a budapesti Református Theológiai Akadémia 1919–1920. tanévről és előterjesztése a következő tanévré.)

elmélyítse. Korán bekapcsolódott a Stefánia Szövetség anya- és csecsemővédő tevékenységébe. 1922-ben meghatározó szerepe volt a pápai anya- és csecsemővédő intézet létrehozásában. 1923-ban Kecskemétre hívták, ahol megszervezte a városi kórház gyermekosztályát, melynek vezetője lett. Itt is létrehozta az anya- és csecsemővédő intézetet, az első bölcsődét. 1924-ben gyermeknapot szervezett Kecskeméten. Az ő ösztönzésére alakult meg 1925-ben a Tüdővész Elleni Egyesület, kezdeményezésére indult az Anyák Iskolája, a Szülők Iskolája, illetve a Feleség- és Férjképző Akadémia. A második világháborúban sokat tett Kecskemét és a környező tanyavilág népegészségügyéért. A világháború végétől haláláig, 1950. október 26-ig a városi kórház igazgatójaként tevékenykedett.⁴⁸

Szakmai felkészültségét az egyházi életben is hasznosította. A Magyar Keresztyény Ifjúsági Egyesület egyik vezetőjeként, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE)⁴⁹ országos elnökeként elévülhetetlen érdemeket szerzett az ifjúság keresztyén szellemű nevelésében. 1931-ben Kecskeméten megszervezte a KIE első nemzeti konferenciáját, 1933-ban Ménteleken az első tanyai ifjúsági konferenciát. A magyar gyermekvédelem úttörői között tartjuk számon. Egyházának is hűséges szolgája volt, különösen az ifjúság vallásos nevelésében — a KIE-mozgalomban — szerzett elévülhetetlen érdemeket. Kecskemét város közéletében is meghatározó szerepet játszott.

A folyóiratokban, hírlapokban megjelent írásaival, önálló munkáival a nép egészségügyi felvilágosítását, az egészséges életmódra nevelés ügyét szolgálta. 1924-ben *Gyermeknap* címmel alkalmi lapot szerkesztett a kecskeméti gyermeknap alkalmából. 1939–1944 között szerkesztette *A dunatiszakai gyakorpó orvosok közlönye* c. orgánumat, a Pest megyei és Kecskeméti Orvosi Kamara hivatalos lapját.

Önálló művei: *Jövő kertje: babák és mamák képeskönyve* [Merétey Sándor gyermekverseit Szőcsné Szilágyi Pirooska és Szilágyi Margit illusztrálta.] (Bp., 1922), *Az áldott orvos nyomában* (Bp., 1934) *Egy orvos Krisztus szolgálatában* (Bp., 1934), *Minőségben pusztuló magyarság* (Kecskemét, 1936), *Abortív megbetegedések gyakorisága és jelentősége dysenteria-járványoknál* (Kecskemét, 1936,

⁴⁸ Nekrológja: KOVÁCS 1994.

⁴⁹ A KIE történetét feldolgozta: KOVÁCS 1998.

szerzői kiadás), *Csecsemőkori táplálkozási zavarok elleni küzdelem a mindennapi orvosi gyakorlatban* (Kecskemét, 1942).⁵⁰

A legfiatalabb fiú, dr. Merétey Károly (1900–1959) szintén szülőfalujában kezdte tanulmányait, majd a pápai református gimnáziumban érettségizett. A budapesti tudományegyetem orvosi fakultásának elvégzése után 1930-ban Kecskeméten kórházi orvosként működött. 1930 május elején Pápán telepedett le. A nyugdíjba vonuló dr. Cseh-Szombathy Lászlótól 1930. május 20-tól vette át a társadalombiztosítási pénztár kezelőorvosi teendőket.⁵¹ 1930 júniusától magánpraxist is folytatott. Orvosi rendelőjét a Széchenyi u. 7. szám alatt nyitotta meg.⁵² Az 1935. június 18-án megtartott részleges tisztújító közgyűlésen a képviselőtestület négy jelölt közül Pápa város orvosává választotta.⁵³ 1936. július 1-től — dr. Weltner Sándor nyugdíjazása után — a város államilag kinevezett tisztiorvosa lett.⁵⁴ Városi orvosként felügyelte a Zimmermann utcai a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézetet, bölcsődét és napközi otthont, amelynek 1937-ben mintegy 1200 védence volt.⁵⁵ 1938-ban 9 hónapos szaktanfolyamon vett részt, ahol tisztiorvosi képesítést szerzett.⁵⁶ 1945. július 1-től tiszti orvosként az iparegészségügy c. tantárgyat tanította a Pápa és Vidéke Ipartestület által első ízben szervezett mestervizsga előkészítő tanfolyamon.⁵⁷

Dr. Merétey Károly aktívan részt vett a közéletben. A városi 1931-ben a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) pápai szervezete világi elnökévé választotta, 1933-ban újraválasztotta.⁵⁸ 1930-tól számos ismeretterjesztő előadást tartott a különféle egyesületekben, szervezetekben. 1945 után csak szakmájának élt. Utolsó éveiben ő gondoskodott édesapja gyógyításáról is. Bátyjával ellentét-

⁵⁰ A bibliográfiát az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai alapján állítottuk össze.

⁵¹ Társadalombiztosítói tagok figyelmébe! = PH 27 (1930) 21. sz. (május 24.) 6.

⁵² Orvosi hír. = PH 27 (1930) 23. sz. (június 7.) 7.

⁵³ Városi orvosválasztás. = PH 32 (1935) 25. sz. (június 22.) 2–3.

⁵⁴ A városi orvosi állások. = PH 33 (1936) 25. sz. (június 30.) 2.

⁵⁵ Séta a Stefánia Szövetség pápai intézetében. = PV 34 (1937) 30. sz. (július 25.) 3.

⁵⁶ Tisztiorvosi vizsga. = PV 35 (1938) 41. sz. (október 9.) 3.

⁵⁷ Mestervizsga előkészítő tanfolyam. = PN 1 (1945) 10. sz. (július 1.) 5.

⁵⁸ Alakuló közgyűlés. = PH 28 (1931) 42. sz. (október 17.) 3., Tisztújítás a KIE-ben. = PH 30 (1933) 29. sz. (szeptember 30.) 4. 1935-től már Böröczky Lajos töltötte be a KIE elnöki tisztét, de Merétey továbbra is támogatta a szervezetet, gyűlésein több előadást is tartott a testi-lelki egészségről és más egészségügyi témáról.

ben nem nősült meg, mivel édesapja megtiltotta, hogy katolikus vallású szerelmét feleségül vegye.⁵⁹ Súlyos betegség következtében Budapesten hunyt el 1959. november 21-én. Adásztevelen temették el november 21-én.⁶⁰

MERÉTEY KÁLMÁN KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁSA

Az önéletírás nem foglalkozik írója *közéleti* tevékenységével, pedig joggal feltételezhető, hogy nemcsak a gazdálkodás érdekelte, hanem a község és a református egyházközség vezetéséből is kivette részét. Sajnos a nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei csak az 1929–1947 közötti évekből maradtak fenn.⁶¹ Az ekkor már idősnek számító Merétey nem szerepel sem a képviselőtestületi tagok, sem az elöljárók között. Ez azonban nem jelenti azt, hogy korábban ne játszott volna szerepet a község irányításában.

A *református egyházhoz* fűződő kapcsolatáról valamivel többet tudunk. A korabeli helyi sajtó is beszámolt arról, hogy Böröczky Dénes gazdálkodó 1925-ben a pápai járásbírószágon rágalmazás miatt feljelentette Bozzay Kálmán, Major Gábor és Merétey Kálmán adászteveli lakosokat, amiért róla azt híresztelték, hogy a tanító kezére játszotta a református egyházközség földjeit, s ezzel az egyházközséget évente 1,2 millió koronával megkárosította. Mivel a bíróság az 1926. október 30-án tartott tárgyaláson megalapozatlannak ítélte Meréteyék kijelentéseit, igazságot szolgáltatott az akkor már magánzóként Pápan élő Böröczkynek. A vádlottakat fejenként 1 millió korona pénzbüntetéssel sújtotta és a perköltségek kifizetésére kötelezte.⁶²

A sajtóhíradás is bizonyítja, hogy Merétey felelősséget érzett a református egyház sorsáért. Míg az adászteveli gyülekezet tagjai 1930-ban 3300 pengőt,

⁵⁹ Győry Endréné sz. Abonyi Éva (1932) pápai lakos szóbeli közlése. Pápa, 2012. december 7. Dr. Merétey Károly nem mert szembeszállni szüleivel, de rokonának, a református Győry Endrénének és szerelmének, a katolikus Abonyi Évának – akik diák koruktól szerették egymást – azt tanácsolta, hogy ne hallgassanak a szüleikre, házasodjanak össze. Így is történt.

⁶⁰ Győry Endréné gyűjteménye, Dr. Merétey Károly pápai járási főorvos gyászjelentése. Pápa, 1959. november 19..

⁶¹ JAKAB 2006. 20.

⁶² Ítélet rágalmazási perben. = PH 23 (1926) 45. sz. (november 6.) 4. A látszólag nagynak tűnő összeg az első világháború utáni pénzügyi infláció eredménye.

Merétey Kálmán a következő évben egymaga 1000 pengőt adományozott a lebontott városi színház helyén épülő pápai református újtemplom építésére.⁶³

Néhány adattal megvilágítható *politikai irányultsága* is. Mivel a tanácsköztársaság alatt a rekvirálások során egyesek durván bántak vele, a kommunün bukása után az elsők között támogatta a kommunisták által kivégzett devecseri „fehér” vértanúk emlékoszlopának felállítását. 1919. szeptember elején 100 koronát adományozott az emlékműre.⁶⁴

AZ ÖNÉLETÍRÁS JELENTŐSÉGE

Az önéletírás a felbomlóban lévő hagyományos parasztnemesi, paraszti világ fontos kordokumentuma. Szerzője közel a kilencvenedik évéhez, óriási szellemi energiát fejtett ki, hogy emlékezetét mozgósítsa, gondolatait mederben tartsa. Úgy gondoljuk, hogy az 1948 ősze, 1949 tavasza közötti időszak legfőbb tevékenysége a „könyv” írása volt. E különös kéziratos könyv a paleográfiai gyakorlattal nem rendelkező olvasó számára nem nyílik meg: nincsenek benne mondatokat lezáró, mondatrészeket egymástól elkülönítő írásjelek. A „könyv” egyetlen szövegfolyam, a helyi nyelvjárás hű lenyomata, helyesírása legalább annyira távol van az elemi iskola szabályaitól, mint maga a szerző az elemi iskolától.

⁶³ A pápai református templom... = DPL 41 (1903) 46. sz. (november 16.) 220., Adakozás a pápai ref. templomra. = PH 28 (1931) 46. sz. (november 14.) 3.

⁶⁴ A devecseri vértanúk... = PH 16 (1919) 28. sz. (szeptember 13.) 2. A két világháború között a vörösteror, 1945 után a fehérterror áldozataira emlékeztek „devecseri vértanúk” néven. A Horthy-rendszerben az 1919. május 6-án kitört devecseri ellenforradalmi szervezkedés 4 fehérgárdista áldozatának, 1945 után az Horthy-féle ellenforradalmi terror 23 kommunista áldozatának az emlékét ápták. A Tanácsköztársaság bukása után a kivégzett pápai kommunista vezetőket – dr. Balla Róbertet és társait – a devecseri Meggyes-erdőben tömegsírba temették; holttestüket 1946-ban exhumálták, 1951-ben a várkastély előtt felállított emlékmű talapzatában helyezték el. Az emlékművet az 1980-as években az Alsóvárosi temetőbe helyezték át, ma is ott látható. A Meggyes-erdőben 1969. március 18-án állították fel az R. Kiss Lenke szobrászművész tervezte emlékművet, amelynek emléktábláján a „Mártírjaink 1919. szeptember 26.” felirat és a kivégzettek névsora olvasható. A névsor végén az „1919–1969” évszám emlékeztetett a félvszázados évfordulóra. CSABA 1959. 199–207., BÁNDI 1996. 122., 209–210.

A KÖZZÉTÉTELÉRŐL

Annak érdekében, hogy a szöveget a mai olvasó számára érthetővé és élvezhetővé tegyük, arra vállalkoztunk, hogy a kéziratot modernizált formában, mondatokra tagolva, a mai helyesírás szabályai szerint tegyük közzé. A tájnyelvi szavakat az egyéni helyesírás érzékeltetésére meghagytuk, de annak fonetikus írásmódját nem követtük.

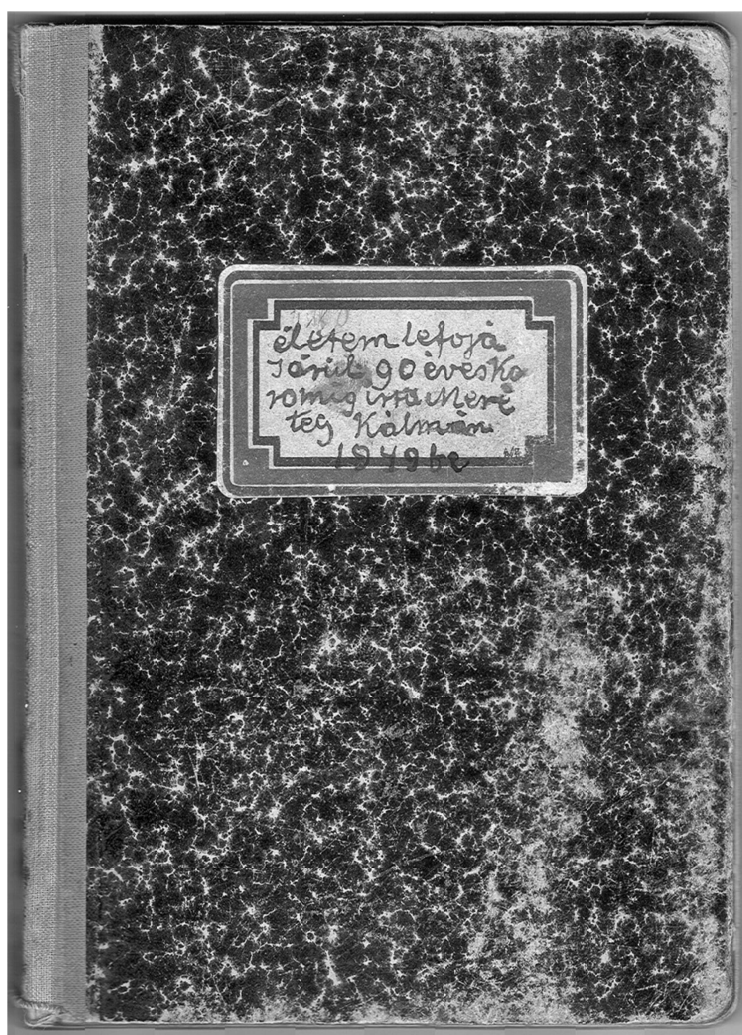
A szöveg átírásakor tartalmi hűségre törekedtünk. Helyenként az ismétlések kiiktatására, a pongyola fogalmazás pontosítására, egyszerűsítésére, a mondatokon belüli szórend megváltoztatására is szükség volt. Többször előfordult, hogy a mondatban szóismétlés volt, melyet megszüntettünk. A kéziratban sok rövidítést találtunk, ezeket feloldottuk, a feloldás, az esetleges kiegészítés tényét [...] jel jelöltük. A visszaemlékezésben előforduló személyek legfontosabb életrajzi adatait a szakirodalom, levéltári kutatás és a pápai sajtóközlemények segítségével sikerült feltárni. Az 1874–1949 közötti hírlapok kutatását megkönnyítette, hogy a hírlapok digitalizált formában is hozzáférhetőek. A hírlapok, hírlapi cikkek, közlemények bibliográfiai leírásakor, a jegyzetek készítésekor a mai helyesírást követtük. (Az újságok nevében, az újságcikkek címében gyakran előforduló rövid ékezetek helyett hosszú ékezeteket használtunk.)

A tulajdonnevek írásánál is egységesítésre törekedtünk. Az adászteveli nemes családok neveit y-nal írtuk, bár a szerző sok esetben i-t alkalmazott. Saját családja nevét is gyakran *Meréteinek* írta, fiai azonban ettől eltértek, s a jobban csengő *Meréteyt* használták. A szöveghez megfelelő lábjegyzeteket készítettünk, amelyek segítik az olvasottak megértését. Az egyes nagyobb egységek élére címet írtunk, melyet zárójelek közt tüntettünk föl.

Végezetül köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik a kézirat megjelenítését elősegítették. Legelőször is Győry Endrénének (Pápa), aki tárgyi és írásos dokumentumokkal, családi emlékek föllevenítésével, hasznos észrevételeivel segítette munkámat. Köszönet Somfai Balázs főlevéltárosnak, aki a kézirathoz fűzött értékes megjegyzéseket. Végül, de nem utolsósorban köszönet Petrik Ivánnak, a MNL Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára vezetőjének, és munkatársainak, Benedekné G. Hajnalkának és Világhy Györgynek a levéltári kutatómunka során nyújtott előzékeny segítségért.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

Az önéletírás kéziratós kötetének borítója

MERÉTEY KÁLMÁN ÖNÉLETÍRÁSA

[CSALÁDJÁRÓL, NEVELTETÉSÉRŐL]

Adásztevelen születtem 1860. január 24-én. Még édesapám, édesanyám dédapjaiknak a dédapjaik, dédanyjaik is ott születtek, nemes családbul származtak, nemes családok voltak.

Édesapám Merétey János volt, édesanyám Böröczky Ágnes volt. Ezek földműveléssel foglalkoztak. Mezei munkával édesapám foglalkozott tavasszal, májusig, mikor szezonya volt, és aratás után, míg szezonya volt, sertéskereskedéssel.

Mikor 8 éves voltam, aratás után, míg ősszel az iskolába nem kellett menni, kétszer oda voltam vele Somogyba: Tabon, Szilba[n] és Kaposváron sertéseket vásárolt és [azokat] hajtottam vele együtt haza. A Balatonon kompon mentünk át, és azon is jöttünk vissza. A sertéseket is kompon hoztuk át Tihanynál. A kompot [a] révészek evezővel eveztek, úgy jöttünk át, és azután, míg az iskolából ki nem maradtam, minden éven megismétlődött.

Azután, hogy [az] iskolából kimaradtam, rendesen elmentem vele Somogyba, Tolnába aratás után, mikor a tarlót a sertések lejárták. Fehér⁶⁵ megyébe is elmentünk, de oda csak aratás után mentünk, legfőképp 3–4-szer, többször nem, azután csak Somogyba jártunk, mindig egész[en] őszig, decemberig, míg a szezonnak vége nem lett.

Már 17. évembe[n] magam is elmentem Tolna megyébe, Somogyba, [a] pusztákon megvettem [a] cselédektől, egyik pusztán is, [a] másikon is 20–25 d[arab] sertést, [melyeket] magam hajtottam haza. Már a cselédek, amelyik pusztákon szoktunk járni vásárolni, ha volt nekik egy-egy pusztán többeknek 20–25 darab eladó, írtak és magam mentem le, megvettem tőlök, magam hajtottam haza. Ez nemcsak egy pusztán volt. Nagy ismeretségem révén több pusztán [ugyanez] megismétlődött.

⁶⁵ helyesen: Fejér

20 éves voltam, [mikor] Helber Mihállyal⁶⁶ összetársultunk. Avval azután jártam Baranyába [és] Horvátországba – Eszéken, Rumán, Mitravicán, Gyakováron, Verőcén, Pozsegán, Daruváron. Ezeket mind összejártam. Innét Győrbe szállítottuk a sertéseket, [ahol] hízlaldákba adtuk el őket. Télen meg kövér sertésekkel foglalkoztunk. Ölötten vittük [őket] Bécsbe csötörtökre. Oda mindig Helber Mihály ment el, mert az tudott németül. Jó volt, [mert] megmaradt a tüdő, máj, bélzsír és olykor egy pár forint is maradt. Miután a Helber Mihály megöregült, avval való társaság [is] megszűnt.

24 éves voltam, [mikor] megnősültem. Akkor szegény nőmmel kaptam ezer forintot, [ami] abba[n] az időbe[n] nagy pénz volt. Akkor a Böröczky Gáborral jöttem társaságba. Annak is körülbelül volt ezer forintja. Hordtuk a sertéseket Győrbe, [ahol a] hízlalóknak adtuk el őket. Ismeretségünk nagy volt. Hordtuk a disznót Győrbe Baranyából, Horvátországból [és] eladtuk a hízlaldákba. Utóbb még a kisebb hízlalóktól megbízást is kapunk, előleget is adtak. Vittünk nekik – egyiknek is, másiknak is – 300–400 darab sertést. Utóbb a Nirnsee⁶⁷ és Hilbert,⁶⁸ [akik] nagy hízlalók voltak [és] akkor már

⁶⁶ Helber Mihály adászteveli lakos, sertéskereskedő nem szerepel a pápai sajtóban.

⁶⁷ Nirnsee Ferenc (megh. Győr, 1899. július 23.) Győr leggazdagabb polgárainak egyike, városi képviselő, 35 évig a Győri Első Takarékpénztár igazgatósági tagja. A győri köztemető V. parcellájában lévő családi kriptában nyugszik. GYÉL 2003. 239. Fia, Nirnsee Ferenc a századfordulón a leggazdagabb sertéskereskedő volt Győrben. 1900-ban 3061 korona állami egyenes adóval a 6. helyen, 1917-ben az első helyen (40.632 korona 68 fillér) állt a virilisek rangsorában. 1902-ben 860.000 koronáért megvásárolta az ajka-csingervölgyi Puzdor-féle birtokot, melyen mintaszerű állattenyésztést folytatott. IV. Károly 1918-ban közjótékonyági tevékenységéért „Ajka” előnévvel magyar nemességet adományozott neki. Ekkor még Győrben élt. – Új birtokos vármegyénkben. = PK 12 (1902) 42. sz. (október 19.) 5., Magyar nemesség adományozása. = PK 28 (1918) 18. sz. (május 5.) 3. SZAKÁL 2002. 423., 426., BANA 2011. 169. – Testvére lehetett Nirnsee Károly háztulajdonos és sertéskereskedő, aki 1905-ben 1014 koronával a 51. helyen állt a legtöbb állami egyenesadót fizetők rangsorában. SZAKÁL 2002. 426.

⁶⁸ Hilbert Ferenc (Győr, 1849. május 3. – Győr, 1919. március 8.) hentes és mészáros, sertéskereskedő, és öccse, Hilbert Károly (Bakonyszentlászló, 1855. április 19. – Bakonyszentlászló, 1908. augusztus 19.) sertéskereskedő, Győr országgyűlési képviselője 1901–1906 között, akit 1906-ban újráválasztottak. Hilbert Ferenc 1872-ben nyitotta meg üzletét, 1893-tól csak sertéskereskedéssel foglalkozott. Öccse az ügyvédjelöltséget otthagya 1882-től foglalkozott sertéskereskedéssel. Legtöbb állami egyenesadót fizetőként mindketten tagjai voltak a városi képviselőtestületnek. GYÉL 2003. 134–135., BANA 2011. 144. – Hilbert Ferenc 1900-ban a második leggazdagabb sertéskereskedő volt Győrben, a legtöbb állami egyenesadót fizetők

többet hízlaltak, mint Fájferék⁶⁹, azok bíztak meg, [hogy] vásároljunk nekik sertést. Darabszám füzettek, és a költségeket [is állták]. Ez eltartott pár évig, de emellett magunk is foglalkoztunk hízlalással. Farkas Gergő volt [a] megbízott emberünk. Egyszer a sertéseinket úgy értékeltük,⁷⁰ mert akkor még csak odahaza hízlaltunk 60–80 darabot, [hogy] a Czere Sándornak volt iparja⁷¹ minden nap Pápára a húspiacra behordani a serteshúst és ott kimérni. Volt néki jégverme is. [Mivel] őnéki a családi viszonyok közt nem volt tehetsége, evvel össze csatlakoztunk és amit magunk hízlaltunk sertéseket, ahhoz is társul vettük és lett véve mindig a kövér sertés és a magunk hízlalása, szóval lehet számítani, [hogy] minden nap elfogyott egy nehezebb sertés. Lehet számítani leöletten darabonként 140 kilót. De Czere Sándor meghalt. Ez [az üzlet] csak egy és fél évig tartott, azután megszűnt.

Azután kivettük a *Kariczon majort* a *Bárócz-hegyen*,⁷² de jobban azért vettük ki a sertésüzlet végett. Összevettünk elsőrendű 200–250 darab süldőt, kimetszettük, kijárattuk, etettük, [majd] 2 holnap⁷³ múlva eladtuk Győrbe a hízlaldába, de amellet gazdálkodással is foglalkoztunk. A bérlet lejárt, 4 évre vettük fel, azután nem vettük fel. Megszűnt a Nírnseevel, Hilberttel a darabszám-fizetésrei⁷⁴ vásárlásunk. Megegyeztünk vele havi fizetésre. Lett mindenünknek⁷⁵ másodosztályú bérletjegyünk éven át a vonatra. Utazhattunk személyvonaton is, gyorsvonaton is második osztályon egyaránt, és szabad költségünk volt.

között 2963 koronával a 8. helyen állt. Ezt követően a leggazdagabb sertéskereskedővé vált: 1905-ben a 2. helyen (4098 korona), 1910-ben a 3. helyen (3391 korona), 1915-ben a 2. helyen (6981 korona) állt. SZAKÁL 2002. 423., 425., 427., 429.

⁶⁹ Pfeiffer László, ikvai (Sopron, 1844 – Győr, 1897. január 25.) sertéskereskedő, a győri ipari serteshízlalás, -feldolgozás és -export megszervezője. A tekintélyes Zechmeister családba nőült. Zechmeister Mátyás lányát, Herminát vette feleségül, akitől három gyermeke született: Ilka, Margit és László. GYÉL 2003. 268.

⁷⁰ értsd: értékesítettük

⁷¹ értsd: iparengedélye

⁷² A Bárócz-hegy Adászteveltől északra, Pápa város határában, a belvárostól keletre mintegy 4 km-re, a Darza-patak mentén húzódik. A városnak a 20. század elején anyagbányája is volt a területén. Közjövendelmi források. = PK 19 (1909) 10. sz. (március 7.) 1–2.

⁷³ helyesen: hónap

⁷⁴ A fizetés helyett itt és a későbbiekben is *füzetést* írt.

⁷⁵ értsd: mindegyikünknek

De ekkorra [már] megvettem [a] *Gelegényesi* 9 és fél hold földet. A *Kisfüzesi föld* is vele volt, avval együtt éppen 9 hold 500 öl [volt]. Megvettem már szinte azelőtt a Bolla Gábor⁷⁶ volt papunk utódjátul a *Koldusteleki* földjüket, 3 hold 247 öl[et]. Azelőtt megvettem Sarok Józseftől [a] *Középső malomnál* 935 öl földet. Megvettem azelőtt két nővéremtől, ami nekik jutott [az] apai örökségből, 5 hold 200 öl földet.

Átvettem édesapámtól ezer forintért [t] a házat, azt is azelőtt. Megvettem a *Kertvégibe* [n] a Márkus Gábortól 212 öl kertjét 212 forinton és a házra már sok pénzt ráköltöttem, mikor meghallottuk, hogy a győri káptalan közhírré tette, hogy az adászteveli határban levő simaházi malom – a malomterülettel együtt 102 kataszterhold –, eladó; akiknek vevő szándékjuk van, azt adják be Győrbe a káptalani irodába. A földekre lehet holdanként, részletekbe [n] is beadni [az ajánlatot]. Ezt említettük Nirnseenek. Szeretnénk az egészet megvenni. Azt mondta, ha szeretnénk megvenni, biztosít, megvehetjük. Bement a káptalani irodába [és] mindent megtudott. Bizony, sok ajánlat lett már akkorra beadva: [a] *Harasztra* [a] tapolcafőiek, *Simaházára*⁷⁷ [a] teveliek és több molnár is adott be tisztán csak a malomra és a földeknek egy részére a malommal együtt. Az összes birtokra a malommal együtt nem volt ár beadva. Azt mondta nekik, a káptalannak az irodába [n]:

– Minek cipőnétek⁷⁸ darabonként? Hozok én az egészre vevőt, akikről én felelek.

Amint értette tőlük, a beadott árak 30 ezer forinton felül vannak valammivel, azt mondta, talán 1500 forinttal. Annyira kivitte, [hogy] 30 ezer forintért megkapjuk. Jön haza az irodából, [és] azt mondja: ha akarjuk 30 ezer forintért, mienk a birtok, amire reá sem gondoltunk, hogy annyiért megkapjuk. Igaz, abba [n] az időbe [n] 30 ezer forint nagy pénz volt.

⁷⁶ Balla Gábor Mezőörsön (Győr vm.) született 1833-ban. Az elemi iskolát Takácsiban, a gimnáziumot és a református teológiát Pápán végezte. Dereskén, majd Adásztevelen volt lelkész. 1893. július 10-én, 61 évesen hunyt el, a köztemetőben nyugszik. Gyászbesz. = PL 20 (1893) 29. sz. (július 16.) 135., KRÁNITZ 2012. 182.

⁷⁷ Simaháza pusztája az 1857. évi kataszteri felméréskor és később is Adásztevel községhez tartozott. 1955-ben 12 kh területtel, 63 lakossal Tapolcafőhöz csatolták. ILA–KOVACSICS 1964. 344., PÁTKAI 2010. 24.

⁷⁸ értsd: cipelnétek, itt: vennétek meg

Mentünk vele vissza a káptalani irodába, [ahol] azt mondták: valamit adjunk a 30 ezer forintra, mert egyesek már több ajánlatot adtak be. Azt mondtuk, mi többet nem adunk, csak mondja az igazgató, [aki] egy pap volt; ha többet nem adunk, oda adják, mienk a malom a birtokkal. Kérdezik, mikor fizetünk. Azt mondja a Nirnsee:

– Akár ezennel, ha kell a pénz, fizetve lesz.

Ki is lett azonnal fizetve. Éppen akkor nem volt pénzünk, portékában volt mindegyikünknek 12 ezer forint körül. 15 ezer forintot odaadtunk, 15 ezret a Nirnsee adott hozzá. Így osztán a 15 ezer forintot kivettük a takarékból, a Nirnsee lett a kezes. Azután mit tettünk? A malmot a földekkel együtt kiadtuk árendába Mészáros Kálmánnak 12 évre 2500 forintért, és az adóját fizeti oly feltétellel, hogy a malom két kerekét egybe veteti és a malmot egészen újra berendezi. Azt [a] legelső évben meg is tette: [a] legjobb anyagokkal berendezte és a kerék is, amit csináltatott, most 1948-ba[n], novemberben törött el – tovább tartott 50 évnél!

A 15 ezer forintot, [a]mit a takarékból kihoztunk, az árendából és a keresetünköl 2 és fél év alatt lefizettük, azután, még ami maradt pénzünk, 50 darab sertést [sz]állítottunk le Győrbe.

Farkas Gergő volt az emberünk, az etette őket. A haszonból valami százalékot kapott. A Nirnsee többször megtekintette őket, [s miután] meghíztak, az vitte el őket Bécsbe. Ez azután mindig szaporodott: a beállítás, a haszon is, a fizetésünk is mindjárt hozzájött, szóval, a malom és földbérlet mire lejárt 12 év alatt, annyira megszorodott a pénzünk, [hogy] már 500 darab sertést is hízlaltunk. Nirnsee mindig figyelt rájuk, Bécsbe[n] mindig az adta el a sertéseket. A bérlet 1913-ba[n] lejárt. Akkor [már] nemadtuk ki árendába.

Sajnos, szegény Kálmánnak is akkor be kellett vonulni. Sajnos, 1914-be[n] háború lett. Jánosnak is, Böröczky Dezsőnek is be kellett vonulni. A Böröczky Gábornak a Nirnsee akkor mondta fel a szolgálatot. A köz[ös] disznókat eladtuk. Nem állítottunk be közösen disznókat, megszűnt a disznókkal való közösködés. Volt akkor már több 60 ezer koronámnál. Szinte a Böröczky Gábornak is volt annyi. Akkor vettek az Aladár[ék]⁷⁹ a *Kert alatt* földet 1916-ba[n]. Ő kért akkor 10 ezer koronát – akkor már korona volt –

⁷⁹ Kőszeghy Aladár és felesége, Merétey Zsófia.

adtam is néki. Ha nem adom néki, éppen úgy elveszett volna, mint a többi. Bár többet kért volna, többet is adtam volna néki.

A Sándor kint volt 1919-be[n] Németországba[n] tanulmányúton, [akkor] azért kellett eladni a Haraszton a János feleségének 5 hold földet. Mert az összes pénzem a 10 ezer korona kivételével, amit Zsófinak földvételre adtam, mind elveszett. Meg van belőle egy 25 ezer koronás takarékkönyv, meg lehet nézegetni.

A Böröczky Gábor pénze – tudom – szintén elveszett. A Böröczky Gábor maga kínlódott a cselédekkel a malomnál, meg én is kínlódtam velük, ha itthon voltam.

A János fiam 1917-be[n] rokkantan hazajött, azután ő volt a malomnál. A Böröczky Gábor 1919-be[n] meghalt, én ott maradtam a Nirnseenél. 1940-be[n] is még utaztam. Hogy a háború megint kitört, az üzlet kicsinyenként megszűnt. Még 1940-be[n] volt [vasúti] bérletjegyem, még akkor utaztam, de már 1941-be[n] nem, hanem, [hogy] Ajkán, a gazdaságba[n] mi történt, levélileg mindenről mindig tudatott, vagy ha jött Ajkára autón, többször előfordult, [hogy] előtte való nap sürgönyözött: várjam a malomnál, beszélni akar velem, mindenről tudatni, hogyan van Ajkán.

Ha beszélni nem tudott velem, azonnal írt. Mindent megírt, mi hogyan van, hogyan megy a gazdálkodás. Itt van sok levele nálam megtakarítva.⁸⁰ A fiára sokat panaszkodott minden levelébe[n]. Míg ő beteg volt, [a fia] mindent áttakarított Ajkáról Zsófiára.⁸¹ tehenek[et], csikók[at], birkáinak javát, malacos disznók javát. A legutolsó levelét 1942. szeptember 3-án írta, azután meghalt.⁸² Levelei is bebizonyítják, [hogy] 50 évig voltam vele összeköttetésbe[n], [s hogy] ki voltam.⁸³

⁸⁰ értsd: megőrizve

⁸¹ Ajkai Nirnsee Pál (1893–1945) ajkai földbirtokos 1930-ban vette meg gróf Zichy Páltól a nagyvászsonyi uradalomhoz tartozó 2448 kh területű Zsófia-pusztai birtokát és oda is költözött. TILHOF 2009. 159. Zsófia pusztán korszerű, villanyerőre épített gazdaságot épített ki. Állattenyésztése (tehenészet, juhászata, sertéshizlaldája, lótenyésztése) országos hírnévű volt. SZEGHALMY 1937. 616.

⁸² Nirnsee Ferenc halálának dátuma az ajkai kronológiából hiányzik. TILHOF 2009. A pápai sajtó nem adott hírt haláláról.

⁸³ Nirnsee Ferencsel folytatott levelezése nem került be Győry Endréné gyűjteményébe, a levelek hollétéről nincs tudomásunk.

Annak a gonosznak⁸⁴ a tettei végett kellett otthagyni 87. évembe[n] falumat, saját házamat, akit én – [bár] 6 gyermekem volt – mégis magamhoz vettem, felneveltem, mint árvát. Ezt a gyermekeimnek soha meg nem bocsátom, mert nem vették⁸⁵ a tettéért felelősségre – mert a gonosz tett visz el utóbb is a földbe.

[GYERMEKEIRŐL, SORSUK ALAKULÁSÁRÓL]

8 gyermekünk született: János, Zsófi, Kálmán – sajnos ezt 1917-be[n] Égerből,⁸⁶ [a] bajor és cseh határ széliről, a kórházból hazahoztam holtan, [hogy] hazai földben nyugodjék békében –, Sándor és Károly⁸⁷ és Ágnes, de Károly és Ágnes nem éltek egyik sem egy évig [sem], mind a kettő meghalt.⁸⁸ Azután született még Károly és Ágnes. A 8 közül 5 él: János, Zsófi, Sándor, Károly, Ágnes.

Ölég sajnos már, [hogy] ez az én családom – [mely] régi család volt Tevelen, talán azóta, mióta a község van –, [de] sajnos most már ez a Merétey-ág teljesen kivesz. Jánosnál sincs fiú utód, Zsófi utódjai[nak] egy része Kéttornyúlakon van, ki tudja, még hová ágaznak el. Sándoré Kecskeméten van. Ki tudja, azok is hová ágaznak el. Az Ágnesé Takácsin van. Ki tudja, azok is hová ágaznak el. Sajnos, a Károlynál nincs utód.

János fiam [a]hogy kimaradt [az] iskolából, láttam, [hogy] a földmunkát, [a] földdel való gazdálkodást, dolgozást nemigen kedvelte, [ezért] elvittem Bécsbe hentes mesterséget tanulni. 13 éves volt, pedig akkor lett volna idehaza legnagyobb szükségem [reá]. 21 éves koráig, míg katonának be nem kellett néki vonulni, ebbe[n] a 8 évbe[n] lett volna reá [a] legnagyobb szükségem.

⁸⁴ T. i. nevelt gyermeke miatt.

⁸⁵ helyesen: vonták

⁸⁶ *Éger* (csehül *Cheb*) középkori alapítású város az Éger folyó jobb partján, 1315-től állandóan Csehországhoz tartozott. 1890-ben 18.658 lakosa volt.

⁸⁷ Nevét Kárónak írta.

⁸⁸ Az adászteveli sírfelirat szerint: Károly 1895-ben született, 1896-ban elhunyt; Ágnes 1899-ben született, még ebben az évben elhunyt; János 1914-ben született, még ebben az évben elhunyt.

Mikor elvittem Bécsbe, szegény Kálmán fiam 8 éves volt, iskolába járt, azért lett volna reá, a János fiamra idehaza szükségem. 3 évig saját költségemen inas volt. Ez ruházatjával együtt pénzembe került. [Miután] felszabadult, két évig ott maradt legényképp dolgozni, onnét Gál Gyulához⁸⁹ jött Pápára, ott volt [egészen] addig, míg katonának be nem kellett néki vonulni. Bevonult, [a] katonaságtól 24. évébe[n] hazajött, [de] nem ment az üzlet után, helyet keresni. Én nem mondtam néki, [hogy] ne menjél el a háztól, szükség van reád, maradj itthon, mert éppen úgy meg lettem volna nála nélkül, mint 13 éves korától fogva 24 éves koráig meg voltunk, míg nem volt a háznál. Vagy még jobban meg lettünk volna nála nélkül, mert szegény Kálmán fiam ott volt, az gazdálkodott ezalatt az idő alatt. Miután a katonaságtól megjött, idehaza maradt, meg is nősült.

Szegény Kálmán fiamnak 1913-ba[n] be kellett vonulni, ezután tett, amit tett a háznál egy évig, mert sajnos 1914-be[n] kitört a háború, őnéki is be kellett vonulni. 1917-be[n] rokkantan hazajött. A Böröczky Gáborral a malomnál közösen gazdálkodtunk, [mígnem] az 1919-be[n] meghalt. 1920-ba[n] a felesége a fiaitól a malomrészeit megvette 200 millióért (az [a] pénzváltáskor lett 16 ezer pengő).

Én a magam malomrészet ugyanakkor fiamra ráírtam, annak értéke is 16 ezer pengő. Utóbb az Eklics-kertet [is] megvette, annak a vételéhez is adtam néki 500 pengőt. Azután 1920-ba[n] a földeket és a termést is elosztottuk. A termés, ami az én részem lett 160 holdon, ami termés volt, annak fele az enyim lett, abból a búza, rozs kivételével minden ott maradt néki. De a búzából is, [a] rozsból is, amire szüksége volt néki, annyi ott maradt néki. Ott volt egy tehén, egy üsző közösen – amelyik nekem jutott, az is ott maradt néki. Egy lovat is adtam néki – ugyan az hamar elpusztult. Ott maradtak néki az összes gazdasági eszközeim. Ami az én részem volt – a vetőgépem, az a magamé volt –, hazulról elvitte. Kis kocsit, nagy kocsit, csészát, lószerszámokat, marha mérleget – ezek mind azé lettek.

⁸⁹ A katolikus Gaál Gyula pápai hentes és mészáros Bécsben tanult, felesége Horváth Erzsébet volt. Üzletét 1889. május 1-jén nyitotta meg a Kereszt utcában, a Fleiner-féle kávéház helyén és 1913. november 1-vel szüntette be. A város tekintélyes polgárának számított, 1899-ben a Pápai Ipartestület elöljárójává választották. Új hentes-üzlet Pápán. = PL 16 (1889) 22. sz. (június 2.) 92., A pápai ipartestület... = PL 26 (1899) 14. sz. (április 22.) 4., Iparbeszüntetések. = PL 39 (1912) 47. sz. (november 24.) 4.

A 80 hold földemből a *Haraszton* a feleségének el kellett adnom 5 holdat. A Sándor fiam [ugyanis] akkor volt kinn Németországba[n] tanulmányúton, és ezalatt az idő alatt, míg kinn volt, az összes pénzem, 60 ezer koronám értéktelenné vált vagy elveszett. Csak egy 25 ezer koronás takarékkönyv van meg még belőle.

Szinte adtam akkor néki 15 hold földet 1920-ba[n], mikor a malmot reá irattam. Sajnos, az akkor nem lett a nevére írva. Sajnos, a felesége nevére [szintén] nem lett írva az az 5 hold, amit eladtam. Ezt a 20 hold földet 1921-től fogva 1946-ig adómentesen használta, én füzettem róla az adót a többi birtokom adójával együtt.

A visszamaradt 80 holdból 60 holdat néki adtam árendába évente holdanként 150 kiló vegyes gabonáért. Az összestől füzetett 90 méter[mázsa] gabonát. Ebből ami adóra, más kiadásra nem kellett, a visszamaradottat párszor maguk között elosztották Zsófiával, Ágnessal.

Ugyanabba[n] az időbe[n] ezt a 60 holdat, [a]mit neki adtam 150 kilóért holdját, egyeseknek kiadhattam volna 200–220 kilóért holdját. A 60 holdból, [a]mit árendába bírt, az Ágnes lányomnak adtam belőle 1930 körül 31 holdat. Akkor a 60 hold bérletből maradt nála még 29 hold, ebből a 29 holdból 1944-i termésre megint kiadtam 20 holdat, azután a bérletből maradt még nála 9 hold. Erről a 9 holdról azután 1943 óta árendát nem füzetett, csak 1946-tól fogva füzeti az adóját.

Azt ő tudja, [hogy] az Ágnesnek mikor a 31 holdat néki adtam, a nála maradt 29 holdról 1944-ig füzetett-e valami árendát vagy nem; és a két léhérti szőlőföldet⁹⁰ használta több éven át árenda és adófizetés nélkül. Szinte a nagy gyöpöt használta 3 évig adó és árenda fizetés nélkül, és éveken át vettem néki 20–25 darab sertést hízalni, [amiért] soha egy fillér költséget nem számítottam néki. És éveken át nála volt 2000–2500 pengőm kamat nélkül.

Ezen könyvbe[n] amit leírtam, a János fiam 1921 óta ezt mind örökölte, csak 15 hold földet nem. Öleg sajnos, hogy 1921-be[n] nem lett a nevére írva; 1946-ig árenda és adófizetés nélkül használta, csak 1946 óta fizeti az adóját.

⁹⁰ A Léhérti szőlőhegy a falu határában, a belterületől északnyugatra feküdt. A szőlőültetvényeket a filoxéra pusztította el. A 14–15. században Léhért falu volt, 1542-ben már pusztaként említették. TORMA 1972. 17–18.

Ezen könyvbe[n] amit leírtam, olyan igaz, mint a Szentírás. Most ő 1921-be[n], [a]mint leírtam, örökölte a malmot (16 ezer pengő), [az] Eklits-kert vételéhez adtam néki 500 pengőt, ez összesen 16 ezer 500 pengő, és a 15 hold föld, amit használt.

Most még a közjegyzőnél van írásba 15 hold 950 öl föld, eszerént földje lenne 30 hold 950 öl és a malom, [a] kertvétélhez mit adtam, összesen 16 ezer 500 pengő, és ami a könyvbe[n] ezeken kívül le van írva.

Ezt 1921 óta mind örökölte, nem tudom, mit akart, mikor a birtokot elrendeztem, a közjegyző is elment hozzá, mégsem írt annak a kérésére sem az osztálylevélnek [alája]. A legnagyobb okozója, hogy a birtok nincs átírva, mert akkor, mikor a közjegyző elment hozzá, felkérni, mégsem írt alája. Ha akkor alája írt volna, mire a rendelet jött, hogy a birtokot nem lehet átíratni, akkor már másfél évvel előbb át lett volna írva. Régen a neveken volna a birtok, nem kellenék a nagy kulákadót róla fizetni. Nem hiszem, [hogy] az idén is ki tudjuk-e fizetni. Ki tudja, mi lesz a birtokkal, biztos elvesz, mint ő, amikor [a] legnagyobb szükségem lett volna reá. 13 éves korába[n] elment a házamtól, meg volt akkor már nekem 102 hold 578 öl földem, házam, szép marhaállományom, malomrészem, párezer forintom. 24. évébe[n] visszajött a házhoz, akkorra már megvettem a 12 hold *sávolyi* rétet. Nemhogy szerezni segített volna, sőt, míg Bécsbe[n] volt inas, ez is pénzembe került. A többi nem is számítom. Szóval, szegény Kálmán mikor⁹¹ bevonult, míg őneki be nem kellett vonulni, egy évig tett, amit tett a háznál. 1917-be[n] rokkantan hazajött, 1921-be[n] már a maga gazdája lett. Ebbe[n] az időben tett, amit tett a háznál. 1917-től 1921-ig, mire nekem a gyermekeim [az] iskolából ki-maradtak, akkorra már meg volt 114 hold és 578 öl földem.

A János [az] iskolából kimaradt, egy évig volt a háznál, azután elment Bécsbe. A Zsófi [az] iskolából kimaradt, 6 évig volt a háznál. Szegény Kálmán [az] iskolából kimaradt, 11 évig volt a háznál. Sándor, Károly már 11 éves korukba[n] gimnáziumba mentek. Ágnes [az] iskolából kimaradt, 11 évig volt a [háznál]. Bizony, mint írtam, én a vagyont gyermekeim kevés segítségével szereztem.

Fölszámítom, [hogy] János inassága 3 évig Bécsbe[n] került 3 hold földbe. Sándor, Károly taníttatásukat számítom 30 hold földbe. Zsófi kapott 40

⁹¹ Ezután áthúzva: *míg őneki be nem kellett vonulni*

h[old] 860 öl földet, ez összesen 73 h[old] 860 öl és a 114 h[old] 578 öl, [azaz] 188 h[old] 438 öl.

Zsófi lányomat férjhez adtam 1906-ba[n]. Kapott ruha staféringot,⁹² bútor részletet vettem néki 300 forintért; elfeledtem, [hogy] tehenet adtam-e néki, vagy két tehenre pénzt adtam. Ha pénzt adtam, akkor 250 forintot adtam. Abban az időbe[n] az volt egy jó tehen ára.

1907 első napján adtam neki ezer forintot, utána való évbe[n] adtam néki egy tinót 150 forintba[n]. Ahol adtam ugyanakkor 850 forintot, ez is lett összesen ezer forint.

1909-be[n] adtam néki kétezer forintot. Összesen 1909-ig lett néki adva négyezer forint. Erről akkor adtak is levelet,⁹³ de a levelet régen vissza adtam nekik. Abba[n] az időbe[n] a 4 ezer forint igen nagy pénz volt. Akkor vettem a legelső ökrök párját 300–350 forintért. Akkor a 4 ezer forint legelső rendű 12 pár ökör ára volt. Vagy ha 4 ezer forintot [az] akkori legmagasabb jó földárba számítjuk át: akkor adtak 150 forintért[t] egy hold [átlagos] földet. 200 forintért már jó földet adtak egy holdat. Én akkori legmagasabb árba[n], 250 forintba[n] számítom holdját, így a 4 ezer forintért[t] számítok 16 hold földet. Ezt már 40 éve megkapta, azóta használja. Akármibe[n] számítjuk: ha pénzbe[n] marad, ha 16 hold földbe[n] számítjuk, ha mostani 12 pár ökör-árba.

1913-ba[n] adtam neki két tinót – akkor már korona volt – ezer koronába[n], [de] nem voltak párosok, adtam nekik [még] ezer koronát, [hogy] vegyenek társaikat. Vettek is nekik társaikat. Ez lett összesen kétezer korona.

1916-[ban], hogy a Kertalját vették, adtam néki 10 ezer koronát.⁹⁴ Evvel a 10 ezer koronával együtt, amit 1913-ba[n] adtam, két tinót ezer koronában és társaik vételére [is] adtam ezer koronát, ez összesen 12 ezer korona. A Kertaljának holdját vették 650 koronáért, a 12 ezer koronán vettek 18 hold 460 öl földet. Fizettek érte 11 ezer 999 koronát. Ezt is már 33 éve használják.

1928-ba[n] adtam néki[k] Nyáradon 2 hold 300 öl földet, azt is már 21 éve használják.

⁹² helyesen: stafíringot (kelengyét)

⁹³ értsd: okiratot, átvételi elismervényt

⁹⁴ Kőszeghy Aladár és felesége, Merétey Zsófia korábban is említett adásvételéről van szó.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

1942-be[n] adtam néki[k] 1100 pengőt, ugyanakkor két ökörré adtam 3 ezer pengőt, ez összesen 4100⁹⁵ pengő. Ezt is átszámítva [az] akkori legmagasabb földárba, 1000 pengőbe[n] számítom holdját, akkor a 4100 pengő 4 hold és 100 öl [földnek felel meg]. Éppen előtte való évben adták el a nyárádi földet – [a]mit adtam nekik –, 900 pengőért holdját, de én a 4100 pengőt 1000 pengővel számolom el földnek, eszerént a pénzt mikor megkapta, [az] akkori legmagasabb földárba[n] számolom el.

	<i>hold</i>	<i>öl</i>
4 ezer forint 40 évvel előbb	16	–
12 ezer koronáért 33 évvel előbb	18	460
1921-be[n] föld Nyárádon	2	300
1942-be[n] 4100 pengőért föld	4	100
Összesen föld	40	860

Zsófi lányom idáig ezt mind örökölte, és mióta megkapta, azóta sértetlenül használja, és most az utolsó végrendeletembe[n] ráíratam 7 hold 451 öl földet is és a házam egynegyed részét.

Három éve itt vagyok. Gondozásomért és tartásomért ide lett hozva [az] 1946-i termésből 4 m[étermázsa] búza, 4 m[étermázsa] rozslisztje, korpája és 5 méter[mázsa] kukorica; [az] 1947-i termésből 9 m[étermázsa] búza lisztje, korpája és 3 m[étermázsa] búza vetni [való]; [az] 1948-i termésből 9 m[étermázsa] 2 kiló árpa, 550 kiló rozs, és 51 kiló búza lisztje és korpája. Összesen ide lett hozva 44 m[étermázsa] 21 kiló tartásomért, gondozásomért.

Mikor 1916-ba[n] a földet vették, ha a földet nem veszik, a 10 ezer koronát nem kérik, és előtte a 2 tinó[ra] ezer koronát, és társaik vételére ezer koronát adtam, [ami összesen] 12 ezer korona. 18 hold 460 ölért fizettek 11 ezer 999 koronát. Ha a földet akkor nem veszik, éppen úgy elveszett volna, mint [a] körülbelül 60 ezer koronám. De önáluk a föld ideáig meg van; ezután Isten tudja, mi lesz.

Ha 1942-be[n] nem adom a 4100 pengőt, éntőlem éppen ez is úgy elveszett volna, mint a nálam maradt párezer pengő. De önáluk megmaradt,

⁹⁵ Eredetileg 4000, utóbb javítva: 4100.

mert 3 ezer pengőn egy pár ökröt vettek, az 1100 pengőt meg ahová tették, máshunnand is azt elő köllött volna állítani.

Sándort, Károlyt ha ki nem taníttatom, az a pénz is elveszett volna, [de] a tudomány még azoknál is meg van. Sándor, Károly fiaimat orvosoknak kitaníttattam; [a]hogy önállók lettek, orvosi műszerekkel, legényszobabútorral elláttam őket. A Sándor akkor volt kinn Németországba[n] tanulmányúton. Akkor lettek a rossz viszonyok, 60 ezer koronám semmivé vált. Azért kellett a János feleségének a *Haraszton* eladni 5 hold földet.

Sándor fiamra most, utolsó végrendeletembe[n] irattam 18 hold 630 öl földet, és a János a földcserélésnél 253 ölért fizetne neki 506 forintot. Károly fiamra irattam 14 hold 347 öl földet és a fele házat. A 253 öl földér[t], amit a János fizetne a Sándornak, az nincs benn a közjegyzőnél az írásba[n].

Ezek sajnos, mióta önállók lettek, azután semmit nem kaptak. A Károly még – mondhatom – a keresetéből sokat kiadott orvosságért, amit én elfogyasztottam.

Ágnes lányom [a]hogy férjhez ment, kapott staférungot: háló- és ebédlőbútort vettem néki 25 millióért; tehénre adtam néki 7 milliót. A pénzváltáskor lett a bútor- és tehén-ár 2560 pengő.

Pár éven át kapott évente 20 méter[mázsa] vegyes gabonát.1930-ba[n] kapott 31 hold földet. Ölég sajnos, akkor nem lett a nevére iratva. Azt azóta, mióta megkapta, 1946-ig arról adót nem fizetett, adómentesen használta, csak azu[tán] fizette az adóját.

Most még a 31 hold földhöz adtam néki 7 hold 200 öl földet. Most a közjegyzőnél van a nevére írva – összesen 38 hold 200 öl föld és a háznak egy-negyed része. Sajnos, Isten tudja, mi lesz vele: örökölheti-e vagy nem? Ha a helyzet így marad, ha a nevéen volna is, elveszne, az egészen biztos.

[TESTVÉREIRŐL, SZŰKEBB CSALÁDJÁRÓL]

Négyen voltunk testvérek: három nővérem volt, magam voltam fiú. A legidősebb nővérem Ágnes, utánaavalók Eszter, Lina volt. Időkülönbség volt köztük: Ágnes és Eszter között 7 év, Ágnes és Lina között 9 év.

Az Ágnes nővérem férjhez ment Pápá[n] Csurgay Gáborhoz, [aki] nagyon derék, szorgalmas, gazdálkodó ember volt és mikor az ökröknek is ára

volt, azokkal is foglalkozott: adta-vedte őket. Született nekik először egy fiúk, Gábor, azután pár évre született nekik egy lányuk, Lina. Ezután a második szülés után a nővérem elbetegeskedett hosszas ideig. A fiatalabbik nővérem járt be hozzájuk sokat mosni, varrni, tisztogatni, fésülni a lányt, mert még kicsiny volt.

Az Eszter nővérem is már férjhez ment, Szentgálra vitték. Azért ment mindig a Lina nővérem be hozzájuk, mert Eszter nővérem már nem volt idehaza. Szegény Csurgay sógornak volt egy testvérébátyja, avval⁹⁶ lakott egy udvarba[n], de mindegyik[nek] külön lakásuk volt, külön szoba-konyha, kamora, istálló, pajta, disznóólak, tikház – szóval minden lakásuk külön volt, csak egy udvarba[n] voltak. Az a bátyja feleségestül együtt a leggonoszabb vérűek voltak. Ezek az én [Ágnes] nővéremet mindig üldözték, gyilkolták, egy kalán⁹⁷ vízbe[n] elpusztították volna. Ők az én jólelkű nővéremet mindig *teveli virtának* hívták.⁹⁸

Szegény nővérem meghalt. Még a Lina nővérem azután is bement hozzájuk sokszor, megnézni, hogyan vannak, legfőképpen a gyerekekkel mi van. Bizony azután, hogy szegény nővérem meghalt, az ura igen el volt keseredve. Nem is lehetett neki előhozni még [azt sem], hogy nőszüljön meg. Mikor az ökörnek egy kis forgalma volt, mindig adtam néki egy pár ökör árát. Abba[n] az időben 350 forint volt egy pár elsőrendű ökör ára. Annyit mindig adtam néki, [hogy] tudjon 4 ökröt venni. Egyik őszön szépen keresett, akkor vett szegény nővéremnek sírkövet. De addig nem vette meg, míg nem voltam idehaza. Megvárt, míg hazajöttem. Mikor hazajöttem, a Krauznál⁹⁹ együtt vettük meg 90 forinton abba[n] az időben szegény nővérem sírkövet, azután nagy nehezen ráadta magát a nőszülésre. Megnőszül[t],

⁹⁶ értsd: vele

⁹⁷ értsd: kanál

⁹⁸ *virta* = kurva (?) – A pápavidéki nyelvjárás szókincsében nem szerepel. BEKE 1905. A *teveliek* csúfolása („Te is csak egy teveli vagy”, stb.) az 1945 utáni évtizedekben is szokásban volt.

⁹⁹ Krausz Albert 1868-ban kezdte sírköves működését, halála után fia, Krausz József H. „Krausz Albert Fia” néven vitte tovább a céget 1892-től 1939-ben bekövetkezett haláláig. Krausz József kezdetben a Korvin utcában, majd az Erzsébetvárosban lakott és működött, 70 éves korában hunyt el; 1939. július 6-án az új zsidó temetőbe temették. Özvegye, Krausz Józsefné sz. Löffler Janka és két fia, Albert és Sándor gyászolta. Elhunyt nagyiparos. = PL 36 (1939) 27. sz. (július 8.) 3.

de a nősülése nem sikerült néki: nem találta benne fel, amit eltemetett, ami abba[n] volt. Ebből a házasságából is született egy kisfiúk.

Utóbb elbetegeskedett. Hosszas betegeskedésekor, ha elutaztam, [és] hazajöttem, bementem hozzá, meglátogattam. Szegény mindig arról beszélt, mi lesz az ő gyermekeivel, ha ő meghal – mert ennek az asszonnyal vagy mostohájukkal nem maradhatnak, nem tudja őket [fel]nevelni. Én nem akartam néki mondani:

– Ne aggódj a gyermekeiden! Ha meghalsz, majd én felnevelem őket. – Pedig bennem volt mindig. Azt mondtam néki:

– Majd az Isten csak megsegít, meggyógyít.

Szegény, miután nem akarta, hogy a mostohájuk keze alatt maradjanak, elrendelte egyiket az egyik, másikat a másik helyre. Azután, hogy meghalt, megtudtam, hogy a gyermekek el vannak rendezve. Akkor azt mondtam én, engedné meg azt, hogy az én nővérem gyermekei Pápán maradjanak, azoknak a gyermekekkel érintkezzenek, akiknek az apjuk-anyjuk ezeknek az apjukat-anyjukat, ha tudták volna, elpusztították volna. Az én jólelkű nővéremet mindig csak *teveli virtának* hívták.

A gyermekeket – [bár] 6 gyermekem volt – magamhoz vettem. Ezen mind a két nővérem örült, hogy magamhoz vettem [és] nem maradtak Pápán.

Sorba[n] mindent leírok, [hogy] mi történt velem végettük: miért kellett 87 éves koromba[n] végettük otthagyni [a] falumat, saját házamat. Erről egy regényt kelleni írni, hátha tanulnának róla.¹⁰⁰

A gyerek 15 éves, a lány 13 éves volt, hogy odajöttek hozzám. A nővérem, a Némethy Gyuláné¹⁰¹ tudja, mivel jöttek oda, mit hoztak magukkal, mint afféle árvák. A gyerek 18 éves hogy volt, beállt katonának, három évig katona volt. A katonaságnál három évig úgy el lett látva, mint saját fiam.

A János mikor is katona volt, [s] a katonaságtól megjött, törtük a fejünket a házasságán [a] szegény nőmmel együtt. A Szömörei Károlynak volt a Tini lányuk. A Szömörei Károly a Németi [Némethy] Gergőné komaasszonnyal

¹⁰⁰ értsd: belőle

¹⁰¹ A Némethy családnevet következetesen Németinek írta. Némethy Gyula (1874–1923) felesége, Merétey Karolin (1878–1958), másként Lina. Házasságukból született Gyula (1901–1928). Mindnyájan az adászteveli temetőben nyugszanak.

volt testvér, a felesége meg a komával volt testvér. Tudtuk: a komáék vagyonának része a Szömörei Károly lányáé lesz. De a lánynak már a Szalai Sándor fia udvarolt, [aki] ugyanakkor volt katona. De láttuk, a gyereklányt nemigen kedveli, evégett nem is farcéloztuk¹⁰² a dolgot.

Volt egy ismerősömnek Baranyába[n], Sellyén egy lányuk. Nagyon tisztességes család volt. Gondoltam, megkérdezem tőlük, ha arra járok:

– Van nékem egy öcsém, ha a lányukat néki adnák, ide hozzájuk lenősiténém.

Azt mondta a lány is:

– Kálmán bácsi, jöjjön le az öccsével, vajha maga nem jöhet, küldje le az öccsét! Ha énnekem megtetszik, én is annak megtetszem, magát ismerjük, a maga érdekéért hozzámegyek.

Lement, megtetszettek egymásnak, össze is kerültek. Miután megesküdtek, az árvapénztárba[n] ami pénze volt, azonnal kivette. Azt egy fillér hiányával mind levitte. Utóbb a földjét, ami volt néki, eladta. Annak az árát is egy fillér hiányával mind levitte. Képzelné lehet, mennyi pénzembe került nékem annak oda lenősülése.

Ez meglett. Utána jött a másik. Mikor a Lina már férjhez menő lett, nézték vidékre, de nem kérték meg. Mikor a faluból jelentkezett, akire számítottunk, azután szóba maradt. Mondom a nővéremnek, Némethy Gyulánénak:

– Mit akar ez a lány? Ehhez sem akar hozzámenni, pedig erre számítottunk!

Akkor [azt] mondta a szegény Kálmán fiam néki: ne menjen senkihez sem, ő is elveszi, és őnéki is mondta szegény fiam, mondja meg nékem is, és szegény nőmnek is, ne ellenkezzünk benn[e], ő el akarja venni.

Beszélgettem szegény nőmmel: mit csináljunk hát, ha ő el akarja venni? Azután szegény az is szólt felőle, belegyeztünk, de [ekkor még] csak az első sorozáson ment át. Jött a második sorozás, sajnos, akkor bevált.

– Most mit csináljunk? – tanakodtunk a nővéreimmal. Elhatároztuk: már ha így történt, esküdjenek meg. Abba[n] az időben [a] pénz nem számított. Akármibe kerül is, hazahozom, megesküdtek, bevonult.

¹⁰² értsd: forszíroztuk, erőltettük

Kitört a háború, hazahozatalról [már] szó sem lehetett. Sajnos, 1917-be[n] Égerbe[n] a bajor és cseh határszélen van, meghalt. Onnét hozattam haza holtan, [hogy] hazai földben nyugodjék békében.

Azután a felesége itthon gazdálkodott a *sávolyi*¹⁰³ 12 hold réten és az itt-hon való 23 hold földön szegény nőmmel együtt. A *sávolyi rétet* mikor vettem, szegény Kálmán fiam 18 éves volt, arra irattam azért, hogy¹⁰⁴ emez három fiaim mind a hárman tanultak. Miután én mindig utaztam, az, mint írtam, a feleségemmel együtt gazdálkodott.

Az szegény ellene nem tett volna, akár mit tett, mert tudta: rosszul nem tesz, mindig úgy tett, amint őnéki tetszett. Miután én mindig utaztam, soha – ha megjöttem –, nem kértem tőle, mit hová tett, hol van ez, hol van az? Nem kellett néki sem lopni, sem dugni semmit, minden annak a kezén fordult meg, mert tudtuk, ha takarét,¹⁰⁵ szegény Ilonkának takarét, semmit el nem pazal.¹⁰⁶ Szóval, mindennel úgy tett, amint őnéki tetszett. Soha senki nem kérte tőle, mit hová tett?

Szegény nőm hogy 1928-ba[n]¹⁰⁷ meghalt, akkor a birtok ki lett adva árendába, csak pár hold lett házilag kezelve. Az is kiadott a *sávolyi* 12 hold rétből 9 holdat a papírosmalmi molnárnak¹⁰⁸ 10 évig, évente holdanként 250 kiló búzáért, így a 9 hold rétért 10 évig kapott 225 métermázsza tiszta búzát és a 3 holdat maga kezelte. Szóval, egész[en] 1942-ig még szabadon rendezkedett¹⁰⁹ mindennel.

Azután is, hogy a nőm meghalt, soha egy gyermekem sem nézett utána, mit hová tesz. Az utazásom hogy megszűnt, az időt többnyire Lakon töltöttem. A cselédek körül jobban feltaláltam magamat: [a] mezőre kijártam,

¹⁰³ A szövegben következetesen: *sávolyi*.

¹⁰⁴ értsd: mivel

¹⁰⁵ értsd: takarékoskodik

¹⁰⁶ értsd: pazarol

¹⁰⁷ helyesen: 1929-ben

¹⁰⁸ A Pápa határában lévő Igal pusztai malmot nevezték papíros malomnak, mivel azt korábban papírmalomként üzemeltették. Igalon a pápai Esterházy uradalom 1829-től kb. 1860–62-ig működtetett papírmalmot, melyet a gyári konkurrencia tett tönkre. A „Papíros malom” elnevezés a 20. században is tovább élt. KONCZ 1986. 9., KONCZ 1987. 5–6., 21. Malmok bérbeadása. = PL 11 (1884) 2. sz. (január 13.) 4., Az OTI kerületi pénztára orvosainak új beosztása. = PH 36 (1939) 40–41. sz. (október 14.) 3.

¹⁰⁹ értsd: rendelkezett

ismerősökkel elszórakoztam. Akkor a birtokot a közjegyzővel elrendeztem. Szegény Ilonkára hagytam még az itthoni földből a sávolyi 12 hold réthöz – mi szegény fiam nevén volt – 18 hold földet, ez összesen rét és föld 30 hold, és az egész házat reá hagytam.

Sajnos akkor az Ágnes ura¹¹⁰ azt mondta: a százalékfizetés végett ne adjuk be a telekkönyvhöz,¹¹¹ a százalékfizetés hamar kijön, önéki most a fizetés terhére lenne. Nem is lett beadva, sajnos ott maradt a közjegyzőnél. Én ott maradtam télre is Lakon.

Ő is elment szegény Ilonkához télre Környére. A tehenét áthajtotta ide Lakra. Velem együtt itt volt egész tavaszig Lakon. Odahaza a ház lakó nélkül volt egész télen. Tavasszal hazajött, a tehenét hazavezettette. Áprilisba[n] Czere Géza¹¹² meghalt, hazamentem a temetésére. Akkor mondta:

– Holnap jönnek haza az Ilonka és a Géza.¹¹³ Röstellem a Danijuknak mondani, [hogy] menjen be értük Pápára. – Mondtam neki:

– Ne is mond néki, majd hazahozom én őket!

Másnap be is mentem értük. Akkorra már ott voltak Károlynál. Sajnos, én mikor megláttam [Ilonkát], nagyon megijedtem tőle, de nem szóltam semmit a Károly és a Géza előtt. Azonnal felültek a kocsira [és] mentünk haza. A lovat kifogtam, bementem hozzájuk a szobába. Beszélgettünk, de a baja felől egyet sem szóltam. A Gézának mondtam:

– Menjünk ki a Gyöpföldre, a nagyobbik föld bükkönnyel van elvetve, megnézem, milyen.

¹¹⁰ Győry Károly takácsi birtokos.

¹¹¹ értsd: a tulajdonjog-változást ne telekkönyveztessek

¹¹² Czere Géza adászteveli lakos 1931-ben a középső kocsmá birtokosságának felügyelője, 1934-ben a község bírja volt. A szerző szerint 1943. áprilisában halt meg. Árverési hirdetmény. = PL 18 (1931) 29. sz. (július 18.) 6., Nánik Pál: Az adászteveli emlékünnepe. = PH 31 (1934) 18. sz. május 5.) 1–2.

¹¹³ Unokája, Kálmán fiának lánya, Merétey Ilona (1915–1944), és férje, Gyimóthy Géza református lelkész. Gyimóthy Géza 1913-ban született Adásztevelen. 1932-ben érettségizett a pápai református gimnáziumban. 1936–1937-ben Etén, 1937–1940 között Pápakovácsiban lelkész-tanító, 1940 őszétől környebánhidai református lelkészként szolgált. Ilona 1944. július 2-án, 29 évesen hunyt el tüdőbajban. Győry Endréné gyűjteménye, Gyimóthy Gézáné gyászjelentése. A körmendi s.-lelkészi... = DPL 48 (1937) 51. sz. (december 19.) 248., Lelkészválasztás. = DPL 51 (1940) 47. sz. (november 24.) 235., KRÁNITZ 2012. 272–273.

Azért mondtam néki, [hogy talán] majd megtudok tőle mindent, mi a baja. Azt mondta a Géza:

– Az orvosok veszélyes bajt nem mondtak!

Én azután visszajöttem [Lakra]. A Géza pár nap múlva visszament Környére. Szegény Ilonka itthon maradt, de bizony nap nap után rosszabbul lett. A Károly mondta, be kell hozni a kórházba, [itt legalább] mindig orvosi kezelés alatt lesz [és] ő is mindig megnézheti.

Be is lett hozva a kórházba. Innét is bementünk minden nap megnézni. Sajnos, azt láttuk: nemhogy javulna, hanem minden nap rosszabbul lett. A Károly és a többi orvosok is látták, [hogy] segíteni nem tudnak rajt[a]. Azt mondták, jobb lesz hazavinni. Haza is vitték. Pár nap alatt meg is halt szegény.

Azután én odahaza maradtam. Életembe[n] nem dolgoztam annyit, mint azalatt az idő alatt, míg otthon voltam. Sehová sem mentem. Sem [a] lakiakkal, sem [a] takácsiakkal, sem a malomiakkal nem érintkeztem. Pápára soha nem mentem. Károllyal is csak akkor beszéltem, ha Tevelre jött. A malomiakkal is csak akkor beszéltem, mikor valamelyik átjött. Szóval, a háztól nem is mentem el sehová. A kertbe[n] dolgoztam, fát vágtam, disznait, teheneit, baromfiat megettettem.

Sokszor baja volt, későn kelt fel. Mire felkelt, mindent rendbe tettem. Arról sem tudtam semmit, mi történt Takácsin és Lakon, mikor az oroszok bejöttek. [Hogy] mit vittek Lakon végbe,¹¹⁴ [azt] csak a Pátkai Gyulától halottam, mert miután szegény Ilonka meghalt, én itthon maradtam, azután soha eggyel sem érintkeztem.

Egyszer azt mondta: szeretne elmenni a Gézához Környére, megnézni, mi van a bútorral és mi lesz vele. Már másfél éve lesz, hogy szegény Ilonka meghalt, nőüljön meg. De hát itthon mi lesz, mert ő ott több időt akar tölteni, mindent össze akar nézni és mindent, ami ott van, rendbe akar tenni. Mondtam neki:

– Beszélni kell [a] lakiakkal, talán még oda leszel, valamelyik eljön.

¹¹⁴ A szovjet katonák 1945. március végén, Takácsi és Kéttornyúlak községek elfoglalása után történt erőszakoskodásaira utal.

Úgy is [lett]: az Ilonka¹¹⁵ eljött, ő elment, 8 napig odavolt, ő tudja, mit csinált ott annyi ideig. Az Ilonka hogy eljött, akkor beszélt el, mi történt velük, mikor az oroszok bejöttek még a házat is ott kellett nekik hagyni és soká mehettek vissza. Ő mikor Környéről hazajött, azt mondta őnéki a Géza: őnéki még esze ágában sincs a nősülése. A bútor felől egyet sem szólt. [Hogy] mi lesz vele, ezt meg nem is kértem tőle. Míg odavolt, addig magam szedtem a kertből 24 csóján zsák¹¹⁶ krumplit. A szomszédok csudálkoztak rajt[a], mennyit dolgozok. Nem lett volna muszáj, de élvezetből tettem. Ugyanakkor novemberbe[n] bajom lett, rosszul éreztem magamat.

Miután szegény Ilonka meghalt, a birtokot úgyis újra el kellett rendezni.¹¹⁷ Tudtam én azt igen jól, hogy őnéki a házon nincs semmi élvezetje.¹¹⁸ A közjegyzőt kihoztam, a Szabó Lajos és Mészáros Dezső jelenlétekben megcsináltam¹¹⁹ a végrendeletet. A házat Sándor és Károly fiaimra hagytam oly feltétellel, hogy őnéki, míg él, egy részében lakhatást kell adni fele kerttel együtt.

Tudtam én azt is, [hogy] őnéki van mindene: pénze, körülbelül van 15 hold földje, aminek nagyobb részét az én birtokomból szerezte – a sávolyi 12 hold réten kívül, amit mikor vettem, 18 éves volt szegény [Kálmán] fiam, annak a nevére irattam. Tudtam, míg él, annak az élvezete azé. Még ezen kívül reá hagytam a birtokom legjavát: [a] kisgyöpi, nagygyöpi, füzesi és kishegyi földek élvezetét, összesen ezek 3 hold 7 öl.

Én azután mindig gyengébben lettem. Már újév után 1946-ba[n] olyan gyöngén voltam, [hogy] ágyban kellett maradni. Nem tudtam felkelni. Egyszer egyik éjjél tájban nagy betegségembe[n] mindenső váltás nélkül, mint az örült, avval riaszt fel: amikor e házhoz került 13 évesen, azóta őtet mindig üldözték, gyilkolták, őnéki itt soha senki pártfogója nem volt, mindig a dologgal akarták megszakítani. Nagy betegségemben azt mondtam néki:

¹¹⁵ Kőszeghy Ilonka, Kőszeghy Aladár és Merétey Zsófia lánya, kéttornyúlaki lakos.

¹¹⁶ csalános zsák

¹¹⁷ Ifjú Merétey Kálmán és Csurgay Karolin Ilona lánya 1944. július 2-án hunyt el tüdőbajban.

¹¹⁸ t. i. hasznélvezete

¹¹⁹ helyesen: megcsináltattam

– Ha mindig üldöztek, gyilkoltak, itt soha senki pártfogód nem volt, mindig dologgal akartak megszakítani, mégse mentél el a háztól! Más is elvett volna még azután is, mikor özvegy[ség]re maradtál, mégse mentél el a háztul.

A következő éjjel megint, mint az őrült, minden ok nélkül avval támadott: mikor szegény anyjuk meghalt, semmi sem volt [a] házamnál; ami volt is, minden rongy volt.

Mikor voltam én olyan helyzetbe[n], hogy az én házamnál semmi sem lett volna, és ami volt is, rongy lett volna? – Evvel csak az én drága jó feleségemet kibővítette, aki őtet nevelte, tanította, oktatta, mint árvát! Erre úgy elfogott a keserűség, [hogy] egyet sem tudtam néki szólani.

Harmadik éjjel megint mint az őrült, avval támadott: tudom-e, [hogy] őneki, míg él, e háznál kára van és 3 ezer korona móríngja.¹²⁰ Őneki élvezet¹²¹ nem kell, követeli a móríngot. Erre azt mondtam néki:

– Ne búsulj, megkapod, nem kell perelned érte! – Erre leszáll az ágyáról, odajön az ágyam elejbe. Ha a kezét meg nem fogom, lehúzza az ágyamról. Ezt a fiaimnak, míg élek, soha meg nem bocsátom. Mért nem vonták akkor mindjárt felelősségre, mert ez úgy a fejébe[n] van, már utóbb is ez visz el a földbe.

Tavasza felé egy kicsit feléledtem. A Csurgay Lajos egy igen szép áprilisi napon kijött Pápáról. Kiültünk a gádba, beszélgetek vele. Jött a nővérem, a Lina. Azért jött, [hogy] a Sándor délre elvígzi a nagyobbik gyöpi föld szántását, azt ülteti el felébe. Ha ki tudok menni, menjek ki, mutassam meg néki, mekkorát ültessen el répamaggal és mekkorát krumplival, mekkora maradjon meg kukoricával. Az is beszélget velünk.

Egyszer elmegy, ez kikíséri az utcára. Nagy neszt hallunk, összenézünk Csurgay Lajossal: mi ez? Egyszer [csak] halljuk, [azt] mondja Lina néni:

– Egye meg a rosseb¹²² magát is vele együtt!

¹²⁰ Móríng (németből) = jegyajándék, hozomány, melyet mórínglevélben (házassági szerződésben) rögzítettek. Adásztevelen a református lelkész a házassági anyakönyvbe bejegyezte a mórínglevél kivonatát, eredeti szerződés kevés maradt fenn. Nemes Péter Gábor és Merétey Juliánna 1859. január 15-én kelt mórínglevelét közli a falutörténet: Pátkai 2010. 30. (Az árván maradt Merétey Juliánna neveltetéséről és férjhez adásáról kirendelt gyámja, Fodor Ferenc gondoskodott.)

¹²¹ értsd: haszonélvezet

Jön befelé a Lina nénje is, jön utána az is. Mondja néki:

– Egyen meg téged a rosseb! – Az aztán elment. Amint belép a gádorba, felemeli reám a kezét, reám mutatott, azt mondta Csurgay Lajosnak:

– Ha megjön a bátyám, mondd meg néki: evégett a vénember végett kellett a halálba mennem!

Az ország akármelyik részén jártam, ahol ismertek, mindenütt a legnagyobb tiszteletbe[n] tartottak. Tiszteltek-becsültek mindenütt, ahol jártam, ez meg a saját házamba[n] 87-dik évembe[n] más előtt vénemberezett meg. Akit – 6 gyermekem volt – mégis magamhoz vettem, felneveltem, mint árvát. Ölég sajnos, hogy a házamnál maradt!

Másnap kérdem a Linától, a nővéremtől:

– Az a gonosz tegnap kivel etetett téged, a rossebbel? – Akkor mondta:

– A Böröczky jegyző¹²³ zsibákat¹²⁴ vett egy tapolcafői asszonytól. Ez meg a Mészáros Dezsőné elvették előle valahogyan az utcán. Mikor kikísérte[m], szóba jött, a jegyzőnek adtam igazat, azért etetett a rossebbel.

Az a jegyző egy évnél tovább hordta Pápára. Ha Pápára akart menni vagy kedden pénteken, előtte való napokon elment hozzá:

– Jegyző úr! Elmegy-e holnap Pápára? Elmennék vele! – Ha nem is volt dolga Pápán, azért is elment. Hogy ez elvitte, és mi lett a vége fuvar helyett? A Lina nénjével együtt a rossebbel etette.

Volt 5 darab csizmaszáram a padláson. Miután abba[n] az időbe[n] már nem lehetett bőrhöz jutni, [vagy] ha hozzá jutott is valaki, rengeteg pénz kellett érte, elhíttam én a Gáncs susztert.¹²⁵ Éppen a nővérem udvarába[n] lakik. Megvizsgálta:

¹²² A káromkodásban a rosseb a vérbaj régi népi elnevezése volt, jelentése azonban az idők folyamán elhalványult.

¹²³ Böröczky Dezső takácsi segédjegyzőt 1930. január 4-én választották meg adászteveli jegyzőnek. A második világháború végéig itt szolgált. 1945. augusztus 25-én és 27-én politikailag nem igazolták, állás- és nyugdíjvesztésre ítélték. Az ítélet ellen a Győri Népbíróshoz fellebbezett, amely 1946. január 21-én tartott tárgyalásán igazolási ügyét tárgyalta és a vádak alól felmentette. 1948-ban Dákán volt körjegyző. Adásztevel új jegyzője. = PH 27 (1930) 3. sz. (január 18.) 3., Ezt is lehet? = PN 1 (1945) 20. sz. (szeptember 9.) 3., Felmentések a Népbíróshoz. = PFK 2 (1946) 4. sz. (január 26.) 3.

¹²⁴ zsibákat = libákat

¹²⁵ Gáncs Kálmán adászteveli cipészt nem említ a helyi pápai sajtó. Az 1990-es években hunyt el.

– Hogyne lehetne belőle egy pár csizmát csinálni – azt mondta – most ilyen bőrt nem is lehetne kapni!

Megalkudtam vele egy méter[mázsa] búzáért. Azt mondta:

– Kulmon zsidó¹²⁶ tud alája talpat szerezni.

Elmentem vele. Éppen az is ott lakik a nővérem szomszédjába[n]. Azt mondta: 40 kiló lisztért szerez talpat, de nem voltam tisztában, van-e még a padláson annyi búza, mert éppen a házat akkor reperáltattam. Mésszel együtt 6 méter[mázsa] búzába került a reperáció. Elhíttam magammal a Sándort: hozzuk le a padlásról azt a kis búzát, ennyi kikerül-e belőle.

A csizma csináltatás éppen 179 kiló lett. Kimértem a 100 kilót a csináltatásért, 79 kiló maradt talpra. Éppen másnap jött a malomból a Lenke. Mondtam neki:

– Ha jön a malomból a szekér, ezt [a] 79 kiló búzát vigyétek át, öröljétek le, a Kulmonnak adjatok 40 kiló lisztet, azért ad a csizmám alá talpat. – Azt mondja az unokám:

– Nagypapa! Már 100 kiló gabona után való liszttel több el lett hozva, mind oda lett hozva. – Mondtam neki:

– Tudom! 8 méter[mázsa] lett vidve, 9 méter[ázsa] után lett liszt elhozva.

Mert abban az időbe[n] csak lisztért lehetett venni egyet-mást. Annak egy szemig megvolt minden gabonája. Soha egy szemet nem adott örteni. Nem is mondtam neki, hogy adjon. Nekem akkor egy szem sem maradt, ez a 179 kiló kellett a csizma-csináltatásért.

Akkor mondtam neki, mikor [a] Lenke mondta:

– Egy méterrel tartozunk a malomba!

– Tudom lányom, hogy tartozunk, de nekem már nincs egy szem gabonám se. Majd megadja a keresztanyád.

Azt mondta nagy fönnhangon: ő bizony nem adja meg. Akkor történt szóváltás köztünk, máskor soha, mert már akkor igen el voltam keseredve. Éppen harmadnappal előtt[e] vénemberezett meg más előtt. Sajat házamba[n], 87 éves koromban, akkor a szobába[n] amint vitatkoztam vele, én a szoba közepén jöttem-mentem, az meg egyik felől az asztalnál a padon¹²⁷ üldögél[t], másik felől az unokám üldögélt. Egyszer [csak] felkelt az asztal-

¹²⁶ Kulmon, helyesen: Kolin Béla izraelita kereskedő Adásztevelen.

¹²⁷ értsd: sarokpadon

tól, jött felém. Nem tudni, mit akart. Ha akkor az unokám közibénk nem ugrik, baj lett volna!

Az unokám elment haza. Azután semmi beszéd, gyűlölködés nem lett köztünk. Éppen másnap jött a kocsi Lakról. Eljöttem, de semmi ruhát sem hoztam velem, csak abba[n] jöttem, ami rajtam volt. Mert úgy volt, hogy 4–5 nap múlva visszamegyek, de nap nap után úgy a fejembe jött a tette, [hogy] sajnos vissza nem tudtak vinni semmiért se, hiába beszéltek a Zsófi is, és a többi gyermekeim is, hogy menjek vissza. Azután ide lett hozva minden ruhám. Mai napig is hétköznapi azokat a csizmákat viselem, amiket a Gáncs az 5 csizmaszárból csinált. A Sándor fiam egyszer nagy betegségemben idehaza volt, felkért, [hogy] ide elhívja, gonosz tettei végett bocsánatot kéret tőlem. Nem engedtem elhívatni. Nem hiszem, [hogy] volna még egy öregember, [aki] jobb bánásba[n] volna, mint én. Engem itt a legnagyobb tiszteltbe[n] tartanak valamennyien. Soha egy ellenem nem tenne, minden kedvemet megadják; azt teszek, amit akarok. A tetteim végett soha egyik sem ellenkezik velem, akármit teszek. Mégis, ha eszembe jut, sokszor elfog a keserűség. Rá tudtam volna én arra valamikor gondolni, hogy nékem 87 éves koromba[n] kelljen otthagyni falumat, saját házamat? Akit – [bár] 6 gyermekem volt – mégis magamhoz vettem, felneveltem, mint árvát. Ölég sajnos, hogy ott maradt a házamnál és nekem most annak a gonosztettei végett kellett otthagyni 87 éves koromba[n] a házamat – és még egy igen borzasztót is elkövetett! Azt is hallottam, [hogy] mondta: én [a] szegény unokámat nem segítettem taníttatni! Hát miből tanult, miből adta szegényt férjhez, miből vette a földeket? Mikor szegény fiammal megesküdt, a pénze ki lett véve az árvapénztárból, be lett téve a takarékbába, haza sem lett hozva. Az kamatostul elveszett, a kamatja [ugyanis] mindig hozzá lett írva. Nálam a takarékkönyve, sajnos a magaméval együtt bizonyítja: nem maradt néki mása, mint a földje. Nem tudom, volt-e 4 hold. Az öccsük hogy meghalt, ami földje volt, fele ezé lett, fele a bátyjáé. Nem tudom, az, ami ennek jutott, volt-e 2 hold? De biztos, ha annyi volt is, több nem volt.

Akkor már szegény Ilonka tanult és a taníttatás mellett az[t], ami az öccséről jutott néki föld, a bátyjától megvette. Én akkor gondoltam, hogy azt ingyen néki adta, mikor a bátyja fellépett képviselőnek. Biztos sokba került

néki az utazás. Azt írta néki: tönkre mentem, hazamegyek, a pápai temetőbe édesapám, édesanyám sírjaiknál öngyilkos leszek.

Tudtam, van néki pénze. Ott volt a nővérem, a Némethy Gyuláné,¹²⁸ [ő a] tanú reá, [hogy] mondtam néki:

– Van pénzed, miért nem segítesz rajta? Ami az öcsétekről reá maradt föld, azt is ingyen neked adta. – Azt felelte rá nagy fennhangon:

– Megfizettem én annak azért igen duplán.

Azt nem mondta, mennyit fizetett, csak azt mondta, *igen duplán* megfizetett érte.

Éppen ott volt a nővérem, tanú rá, hogy ezt mondta. Akkor tudtam meg én is, hogy a földet nem adta néki, hanem úgy vette meg tőle. Akkor nem-hogy tudta volna a bátyja segíteni, [hiszen] annak is igen kellett volna a segítség. A Nagy Ferenc¹²⁹ igen nagy ismeretségbe[n] volt, együtt léptek fel képviselőnek. Az amely kerületbe[n] fellépett, meg is lett választva és azután is meg lett választva minden választáson.

1938-ba[n] hogy a háború kitört, annak a révén a Futurához¹³⁰ került. El-hiszem, 1940 után ha szükség lett volna a segítségére, [biztosan segített volna], de nem volt szüksége reá, mert akkor már a földek is meg lettek véve.

Szegény Ilonka is kitanult. A világon mindene volt: pénze, más mindene. Öleg segítése volt néki az én birtokom 1917-től 1940-ig, amivel 1917-től 1928-ig úgy rendezkedett (35 hold birtokkal), amint őnéki tetszett. Én csak az adóját fizettem a keresetemből. 1928 után¹³¹, hogy szegény nőm meghalt, 9 hold rétet kiadott árendába 10 évig. Csak arról kapott 10 évig 225

¹²⁸ Némethy Gyuláné sz. Merétey Karolin.

¹²⁹ Nagy Ferenc (Bisse, 1903. október 8. – Herndon, Virginia, 1979. június 12.) hat elemít végzett, magát folytonosan képző református kisgazda, országgyűlési képviselő, miniszterelnök, a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt elnöke. 1930–1945 között a Független Kisgazdapárt főtitkára, 1939-től nemzetgyűlési képviselő, 1946–1947-ben miniszterelnök, lemondatták. 1948-tól az USA-ban élt.

¹³⁰ A *Futura Rt.* (teljes nevén: Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt.) terménykereskedelmi vállalatot a földművelésügyi minisztérium, a Hangya, az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete részvételével 1910-ben alapították a gabonakereskedelem monopolizálására. A két világháború között a gabonakivitelt teljesen e cég intézte.

¹³¹ helyesen: 1929 után

m[étermázsa] búzát. 3 holdat maga használt. Elhiszem, [hogya] mikor szegény Ilonka férjhez ment, valami ajándékot vett néki – azt ő tudja, mit.

Ezért a kimondásáért¹³² nemcsak a fiaimat okozom: miért nem vették¹³³ felelősségre – hanem a lányaimat is, mert azt meg lehetett volna könnyen tudni, mennyi föld maradt reá a szüleiről, és mennyi maradt reá az öccséről. Ki lehetett-e ebből a 6 hold földnek az árendájából szegény Ilonkát taníttatni és a bátyjától, ami az öccséről maradt reá 2 hold föld, megvenni? Mostohájától is vett földet, Kis Esztertől is vett (ez csak 212 öl) és [az] Igaron is vett 5 holdat, és még szegény Ilonkát is férjhez [kellett] adni, bútorral, mindennel ellátni. Nemhogy még 6 hold föld elfogyott volna, hanem még a 6 hold mellé 9 holdat vett. Miután azt mondta, [hogya] szegény Ilonkát nem segít[ett]em tanítani, ezt mind le kellett volna vele igazoltatni.

Ha nem segítem, miből tanult, miből vette a földeket és miből van, amije van? És miből adta férjhez? Ennek a gyermekeim az oka, hogy nem igazoltatták. És még [a] mai napig is a 12 hold réten kívül – amiről az élvezet¹³⁴ jár néki, míg él – engednek néki használni elsőrendű 4 darab földet, az egész házat bútorokkal és kerttel együtt.

Azoknak az utódjaik hönbölögjenek az én drága házamba[n], bútoraimba[n], akiknek az apjaik-anyaik ezeknek az apjukat-anyjukat ha tudták volna, meggyilkolták volna. Az én testvéreimet, az anyjukat mindig *teveli virtának* hívták és idáig adót még sem a házról, sem a földről nem fizetett.

Mindig mondtam a Károlynak, írtam a Jánosnak: intézzék el a házat és a bútor[oka]t is, de nem tették. Hadd gyűjtsön még az én vagyonomból többet a Gyimóthy Gézának!¹³⁵ És még egy tette is van néki: azt mondta, hogyan venné el a Gyimóthy Géza akármelyik unokámat is, mikor én a két sógorát és a familiáját a tetteikért meggyűlöltem?

¹³² értsd: kijelentéséért

¹³³ értsd: vonták

¹³⁴ értsd: haszonélvezet

¹³⁵ Gyimóthy Géza Adásztevelen született 1913. április 20-án Gyimóthy Károly és Cseke Etel házasságából. A református elemi népiskolát helyben és Tapolcafőn végezte, a pápai református gimnáziumban 1932-ben érettségizett, a teológiát 1936-ban fejezte be. 1936–1937-ben Etén, 1937–1940 között Pápakovácsiban lelkész-tanító, 1940 tavaszától Környe-Bánhidán, majd Szomódon káplán, 1940. október 28-tól környe-bánhidai lelkész. KRÁNITZ 2012. 272–273.

Akkor már a Géza másfél éves volt. Mondta-e azt nékem valamelyik unokám: jó lenne a Gézának, ha hozzá menne? – Soha még elő sem hozta, sem a Zsófinak egy szóval sem mondta. Igaz, hogy nem is ragaszkodott hozzá egyik unokám sem, sem az anyjuk. Talán úgyis az volt a baja. A Mariska már háromnegyed évvel előbb el lett jegyezve, mint a Gézát nősíteni akarta. A Merétey Lenke unokám volt, azt mégis elvetette volna vele. Hiába erőltette a dolgot, hiába járt a Gézával együtt hozzájuk; azt úgyis tudhatta: nem megy hozzá, nem megy el Környére azért, hogy papné legyen. Nem hagyja ott apját, anyját a malomba[n].

Mikor aztán megtudta a nórápi Szabóné, hogy nősülni akar – a Szabóné valami módon a Géza anyjának rokona –, a Vilmát valahogyan szóba hozta. Hogy a Vilma ezt megtudta, bizony a nénjét, a Szabónét igen összehordta végette. Őnéki a Géza soha eszébe[n] sem volt. Miután szegény Ilonka meghalt, nem is volt Tevelen azóta. A Lina nénjével nem is beszélt. Nem mondhatja, hogy a Géza végett ragaszkodott volna hozzá. Isten tudja, [hogy] a mai helyzetbe[n] mi lesz a papokkal és mivelünk is?

Mészáros Lajost azért gyűlölte meg még az oroszok bejövetele előtt két héttel, [mert] a németek teherautóval a Jánost megszállták és a németektől semmit el nem tudtak tenni. Az autójukról mindent leraktak a pajtába; az oroszok hogy jöttek, hirtelen menni kellett. A zsványok az autójukra felrakták a kövér disznáját 8 darabot, amit másnap akartak tőle a Böröczkyék átvenni. És még anyadisznait is, nagyobb sülleit¹³⁶ és két legjobb tehenét elvitték. A pajtáját meggyújtották azért, [hogy] amit oda az autójukról lerak[tak], az oroszok kezébe ne kerüljön. Elégett 3 istállója, tikháza – a tojáson ült 6 lúd, mind megfulladt.

Bejöttek hozzá az oroszok, ott voltak nála 3 nap. Etetni-itatni kellett őket. Elvittek ezek is tőle mindent: kis kocsit, nagy kocsit, csézát, lószerszámaikat, malomszíjait. Kecskeméti menekült lovak voltak nála – azokat is elvitték. A lovait egy hónappal előbb kellett néki leadni. Az árát kifizették. Azután nem vett lovakat és mikor az első marhaleadás lett, azt kiabálta a Mészáros Lajos:

– A Merétey Jánosnak még 14 darab jár a legelőn! – Ezt ne lehetne gyűlölni?

¹³⁶ értsd: süldőit

A Mészáros Dezső, mikor a rekvirálás volt,¹³⁷ másnap avval támadta meg a rekvirálókat:

– Akik nálunk voltak, az első számtól a 98. házig felmentek a padlásra, csak a 99.-nél nem, a Merétey Kálmánnál, ahol tele van a padlás gabonával.

Pedig az is bírt földet árendába[n], az is csak fél árendát fizetett; az is köztük volt a rekvirálóknak. Ki a Futurát kezelte, a Farkas László, az megmondta néki:

– Az összes famíliáddal együtt se adtál le annyi gabonát, mint a Merétey Kálmán!

Mert 46 m[étermázsa] gabonát leadtam. A felesége meg azt kiabálta az utcán:

– Ezt a jegyzőt nem lehetne innét elverni? Mikor a Merétey Kálmán azt a jó Kovács jegyzőt is el tudta verni! – amibe hajam szála sem emelkedett.

A múlt háborúba[n] a Kovács jegyző¹³⁸ sok gazságot vitt végbe a felmentésekkel.¹³⁹ A tanító, a Páhán[y],¹⁴⁰ sógora volt, annak a minisztériumba[n] valami ismerőse volt. A jegyző megírta a felmentést, a Páhán[y] tanítót meg vitte [a minisztériumba].

Egyszer a jegyzőt elhelyezték Mihályházára, a Páhán[y] tanítót [pedig] megválasztották Dákára. Nem kellett őket elverni: maguktól mentek el!

¹³⁷ 1919-ben, a kommün alatt.

¹³⁸ 1914 februárjában az elhunyt Bocsor Elemér helyére Kovács Miklós csóti segédjegyzőt választották Adásztevel nagyközség jegyzőjévé. A teveli jegyző választás. = PL 41 (1914) 7. sz. (február 15.) 4.

¹³⁹ értsd: a katonaság alóli felmentésekkel

¹⁴⁰ Páhány János (Bp., 1889. január 12. – Pápa, 1967. augusztus 4.) kántortanító. 1907-ben a budai tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1907–1919 között Adásztevelen, 1919–1948 között Dákán a református népiskolában tanított, 1926-tól igazgató-tanító címet viselt. 1948. szeptember 1-vel nyugdíjazták. Nyugdíjas éveit Pápán töltötte, itt hunyt el. Kiváló pedagógus, a két község kulturális életének irányítója volt. Adásztevelen 1917-ig, Kovács János nyugdíjazásáig másodtanító, azután első tanító. 1910-ben Adásztevelen újjászervezte a dalárdát. 1910-től a Pápai Református Egyházmegye Tanítóegyesületének jegyzője, 1923-tól a pápai 1. sz. iskolakör felügyelője, 1923-tól a Veszprémmegyei Általános Tanítóegyesület pápai járási alelnöke volt. 1925-től a tanítóság képviselője a Pápai Református Egyházmegye közgyűlésén, 1943-ban újraválasztották. VARGA 1998. 383., TÓTH 1999. 4., TÓTH 2001. 37–45. Mulatság Adás[z]-tevelen. = PH 7 (1910) 3. sz. (január 15.) 5., Tanítógyűlés. = PH 20 (1923) 46. sz. (november 17.) 1., Egyházmegyei gondnok választás. = PH 22 (1925) 33. sz. (augusztus 15.) 2., Egyházmegyei tisztújítás. = DPL 54 (1943) 21. sz. (május 23.) 106.

Ezeket ne gyűlölném feleségeikkel együtt? A Mészárosékat, a sógorait és nővéreit? Mikor a Géza végett nemhogy ellenem tettek, mikor Jánost tönkre tették, hanem akármi esetbe[n] is segítséget várt volna tőlük az ember – ezeket ne gyűlölném? A Károly idehaza sem volt, azt mért gyűlölném? Azt tisztetem, becsülöm is mindig. A Dánielt miért gyűlölném? Az is köztük volt a rekvirálóknak.¹⁴¹ Az mondta:

– Minek mennénk fel itt a padlásra? Nincs itt gazdálkodás. Leszámoltak¹⁴² itt tisztességesen!

Ezt tiszteltem, becsültem mindig és tisztetem is. János[t], Dezsőt nem ismerem, őket miért gyűlölném őket? A Gézát, miután hozzám került, mindig tiszteltem, tisztetem, becsülöm, míg élek. Nagyon derék ember.

Még [egyszer] megismétlem: az összes gyermekeimnek soha, míg élek, meg nem bocsátom [mulasztásukat]. Mikor eljöttem Lakra, tudták akkor már mind, hogy én azért jöttem el, hogy¹⁴³ nagy betegségembe[n] 3 egymás után való éjjel megtámadott és még se vették¹⁴⁴ felelősségre.

Három éve elmúlt májusba[n], hogy ide jöttem. A János anyósa akkor ősszel novemberbe[n] halt meg. Feleségével együtt oda voltak a temetésére. Mondta a Csurgay Gábor néki: nem tudja, miért jöttem el Lakra.

A János, hogy megjöttek, [el]mondta, [hogy] kérdezte tőlük, miért jöttem én el Lakra. Azonnal megírtam néki aszerint, [amint azt a] könyvbe leírtam, annak a kivételével, hogy szegény Ilonkát nem segitettem taníttatni, mert még akkor nem hallottam, hogy mondta, csak azután hallottam.

Azt is megírtam néki: ha az Isten éltet, a jövő nyáron eljövök hozzátok. Akkor már a vonatoknak lesznek rendes közlekedései. Ott maradok nálatok egy pár hétig. Ipaddal, napaddal és még ha vannak a régi ismerősekből, elbeszélgetek velük és akkor majd elpanaszodom, mit tett velem a Lina. Azért jöttem el. Várom a választ, hogy írnak: *Nagyon örülnénk, ha eljönne, de jöjjön is, legalább még láthassuk egymást* – de bizony nem jött válasz.

Németi [Némethy] Sándor, Szabó Lajos azon a télen elmentek hozzá, ott voltak náluk egy hétig. Utána májusba[n] hogy az Aladár és Mariska esküvő-

¹⁴¹ A Tanácsköztársaság alatti rekvirálásra utal.

¹⁴² t. i. teljesítették a rekvirálók követeléseit

¹⁴³ értsd: mert

¹⁴⁴ értsd: vonták

jük volt, eljöttek. Akkor mondták, mit mondott a Csurgay Gábor. Én igen goromba levelet írtam neki. Én azután megírtam néki: igen alaposan tudason engem arról, amit én neked abba[n] a levélbe[n] megírtam, melyik részét találtad igen gorombának. Annak már elmúlt két éve, hogy írtam, de azt is beleírtam: tudod-e, mit tettem veled? Ha elfelejtetted, jusson eszedbe! – De bizony erre sem jött válasz.

Most pünkösd szombaton reggel korán jött a Miklós tejért. Mondta: a Károly azt üzenté, a Csurgay Gábor ott van nála, a kocsi menjen be érte, kijön bennünket meglátogatni]. Be is ment a kocsi érte, ki is jött, engem evvel nagy meglepetés ért. Amint ott a szobába[n] hárman beszélgetünk egyről-másról az Aladárral együtt, szóba jött, [hogy] a János is mennyit dolgozik, az is mennyit vesződik annyi marhával. Ugyan azt én hoztam elő. Akkor még nagyobb meglepetés ért, mikor azt kérdezte:

– Megvannak-e még a tavalyi csikai? – miket tavaly látott, hogy ott volt nála. És ide meg nem jött engem meglátogatni!

Azután másnap megmondták: mindnyájan tudták, hogy Lak kivételével mindenütt volt, csak velem nem tudatták, [hogy] ne bosszankodjak érte, hogy nem jött.

Az ebéd kész lett, megebédeltünk. Úgy számított, innen a malomhoz megy, onnét estére Tevelre és [az] ünnep másnapján visszajön a Károlyhoz, mert őnéki kedden otthon kell lenni.

Vártam, hogy előhossa a Lina tetteit, de bizony nem hozta elő. Négy óra elmúlt, készülődött menni. Én azután előhoztam – azt mondta, ő is tudja, nem jól tett, de őnéki lelki bánatai voltak, nem is tudta, mit csinált, mit beszélt. Én is mondtam:

– Énnékem is ölég lelki bánataim vannak a fiam, unokám halálok végett még mai napig is. – Még azt akartam néki mondani, még utóbb mit mondtott: hogy én szegény unokámat nem segítem taníttatni?

A lovak be voltak fogva, nem volt reá idő, elment.

Megírom néki: akinek nagy lelki fájdalmai vannak, annak nem jön eszébe, hogy minden ok nélkül valakit megtámadjon, mint ő engem nagy betegségemben 3 éjjel egymás után, minden szóváltás nélkül. Olyan undok, gonosz beszédekkel megtámadott és tavasszal, 87 éves koromba[n] megvénemberezett és őnéki a háznál, míg él, van lakása, őnéki élvezet nem kell,

követeli a 3 ezer korona móríngot – pedig a móríngja nem 3, hanem 4 ezer korona volt –, de móríng nem járt néki, mert szegény fiam nem magtalanul halt meg.

Ilyeneket, akinek lelki bánata van, nem tesz. Ilyeneket csak a rossz, gonosz érzelműek tesznek. Azt is megírom néki: nem tudom, kivel tervezte meg, ha a háznál, míg él, van lakása, mondjon le a 12 hold rét élvezetéről, követelje a móríngot – mert ezt biztos, hogy vagy a bátyjával, vagy a vejével határozták el.

Azt is megírom néki: ha én szegény Ilonkát nem segítem taníttatni, hát miből tanult, miből ment férjhez, miből vette a földeket? És még ami mindene van, miből van? Már tetőled megvette a földet, ami az öcsédről maradt rád. Mostohájától is vett földet, Kis Esztertől is vett egy kis földet (az csak 212 ö), Igaron is vett 5 holdat – biztosan nem a te segítségével vette, mert egy időbe[n] nem hogy segíteni tudta volna, [hanem] néked is igen jólesett volna a segítség. Mire te abba a helyzetbe kerültél, nem volt néki szüksége senki segítségére, mert már akkorra szegény Ilonka ki is tanult, férjhez is ment, [a] földek is meg lettek véve és még mi mindene van néki, azt te tudod. A pénze kamatostul együtt elveszett, a kamat mindig hozzá lett írva. Soha egy fillér kamat ki nem lett hozva. Itt a könyve bizonyítja. Azt te tudod, a földje mennyi volt. Nem tudom, volt-e 4 hold, és ami az öcsétekről arra is maradt még, mint írtam. Ki tudja, mi mindene van neki, pénze és mása – ez mind az én vagy nőm [vagyonából] került ki.

Mint már leírtam, akármi történik a birtokommal, mindennek ez lesz a legnagyobb oka; ha ez azt nem teszi velem, amit tett, lett volna-e nékem az eszem ágában is, hogy én 87 éves[en] ott hagyjam falumat, saját házamat, [és] új végrendeletet tegyek.

A Károly azt igen jól tudta, hogy én a tette véget csinállok új végrendeletet: a 12 hold réten kívül, ami jár néki, míg él, a többi mind visszaveszem tőle, csak a 12 hold rét élvezete marad nála, ami jár is néki. A Károllyal én ezt megbeszéltem, helyben hagyta, egy szóval sem mondta, ne tegyem. Ezt mikor szegény Ilonkának a haláleseti tárgyalása volt, a Sándor itthon volt, biztos a Károly a Sándornak meg mondta.

Én a házat Sándorra és Károlyra hagytam. Ő akkor megtudta, hogy mindent visszavettem tőle, csak a 12 hold rét élvezete maradt meg néki, míg él,

ami jár néki. Megtudta, hogy a móríngja sem jár néki, mert szegény fiam nem magtalanul halt meg, mégis ő követelt 3 ezer pengő orvoslási és temetési költségeket. Anélkül, hogy ők engem erről tudattak volna, megegyeztek vele: neki hagyták, míg él, az egész háznak kerttel együtt az élvezetét, még nem is csak a felét, mint én hagytam néki.

Nemhogy tudattak volna róla, mit tegyünk. Ha járt néki az a pénz, mit követelt, ki kellett volna fizetni, ment volna el a háztól vagy pedig csak fele házat adták volna néki. Hogy lehetett azt megtenni, egy olyan házat, míg él, lekötöni. Elélhet 20–25–30 évig is. Lehet, egyik sem érte volna végit, előbb meghalnak minden.

A Károly, Sándor elutaztak, a közjegyző mondta meg nekem ezt: kijött ide Lakra, az sem helyeselte, én nem írtam az osztálylevélnek alája. Akkor abban maradt, azóta is az lakja az egész házat, a Károly és Sándor nagy okai ennek, hogy a birtok át nem lett írva.

Miután szegény fiammal megesküdtött 1913-ba[n], szegény nőmmel volt mindig együtt, mert én többnyire úton voltam. A szegény nőm 1928-ba[n]¹⁴⁵ meghalt. Én azután is mindig utaztam. 1946-ba[n] a tettei végett jöttem el a háztól.

Szegény [nőm] életében is úgy tett mindennel, amint őnéki tetszett. Hallotta-e azt valaki valamikor a faluba[n], hogy miköztünk valamikor szegény nőmmel vagy velem is valami ellentét lett volna? Szegény Ilonka halála után a Szabó Lajos[ék] egy évnél tovább ott laktak. Hallottak-e azok valamit, hogy köztünk valami ellentét lett volna? A szomszédok hallottak-e arról, [hogy] valamikor lett volna még szegény nőm életében is, és azután is, valamikor valami ellentét? – Pedig ha lett volna, ezek csak megtudták volna! És az egész faluba[n] valaki csak megtudta volna, ha lett volna!

Szegény nővérem, az Eszter meghalt. Avval is a legnagyobb szeretetbe[n] voltam. Ha találkoztam vele, elbeszélgettünk mindenről, egyikünk-másikunk helyzetéről. A lánya, Vilma, a húgom és a férje hallottak-e valamikor valamit? Hogy miköztünk van valami gyűlölködés, beszélünk a menyünkre?

Nem jól tesz Lina nővérem. Ő a legjobban tud mindent: [hogy] miután oda kerültek hozzám, milyen elbánásba[n] részesültek mindig. Ő mindent

¹⁴⁵ helyesen: 1929-ben

tud: hogyan lett vele elbánva és milyen szabadon rendezkedett¹⁴⁶ mindig mindennel. Ő tudja, mennyi disznót vettem neki hízlatni és hányszor vettem neki a Jánoséval együtt és elosztottam nekik. Soha egyiknek egy fillér költséget nem számítottam. Akkor már volt néki annyi pénze, [hogy] utóbb már 10 darab disznót is hizlat[t], amit mind nálam szerzett. A nővéremet jobban bántja a tette, mint saját gyermekeimet. Tudja, [hogy] 13 éves korától fogva milyen bánásmódban részesült, míg szegény szegény fiammal meg nem esküdött. Létezett-e még egy lány a világon, akit [ha a] a saját szülei (apja-anyja) neveltek [volna], nagyobb kedvezésbe[n] lett volna, mint ő, ruházatban és más mindenbe[n]? Miután megesküdött is, nővérem jobban tudja, mint a gyermekeim, hogy] szegény nőm életébe[n] teljesen ő rendezkedett mindennel.

Mint már több helyen leírtam, soha egyötöknek meg nem tudom bocsátani, míg élek, [hogy] ő engem 1946-ba[n], januárba[n] nagy betegségemben háromszor éjjel egymás után avval [az] igazságtalan, aljas, undok szavaival megtámadott és saját házamba[n] 87. évenbe[n] megvénemberezett! Ezt soha egyötöknek meg nem bocsátom, [hogy] miért nem vontátok mindjárt felelősségre. Utóbb is annak a gonosznak a tette visz el a földre, nem a mai helyzet.

[ISMÉT SZŰKEBB CSALÁDJÁRÓL]

Négyen voltunk testvérek. Édesapánk, édesanyánk a nevelésünkre nagyon figyelt. Volt Nagypánk, nagyanyánk, azokat is is tiszteltük, becsültük. Belénk nevelték – mint [ahogy a] rendes szülők bele nevelik a gyermekeikbe – a legnagyobb testvéri szeretetet. Az nálunk meg is volt mindig.

Szegény Ágnes nővérem Pápára került férjhez. A férje velünk szemben igen derék, rendes ember volt. A nővéremmel – míg élt –, soha semmi bajuk nem volt, sőt, igenis megértették egymást. Négyen voltak testvérek: két férfi, két nő. Ezek a másikkal vagy egymás között mindig a legnagyobb gyűlölettel voltak. Megölte volna egyik a másikat, ha tudta volna. Pedig még az apjuk, az anyjuk is élt.

¹⁴⁶ értsd: rendelkezett

Szegény nővérem meghalt. Maradt egy fia, egy lánya, azután az is meghalt. Ott volt néki három testvére: egy férfi feleségével együtt, két nővére uraikkal együtt és a gyermekeit nem akarta a mostohájuk keze alatt hagyni. Tudta, [hogy] a testvérei mindig gyűlölködnek, és ő is gyűlölködésbe[n] volt hol az egyikkel, hol a másikkal. Tudta, hogy egyik sem nézne rá a gyerekeire. Elrendelte [a] gyermekeit jóbarátjaihoz.

Mikor én ezt megtudtam, azt mondtam én, [hogy] engedné meg azt, hogy az én testvérem gyermekei – amint e könyvbe[n] már előbbre is írtam – [ne] Pápán maradjanak. Azoknak a gyermekei között járjanak, akiknek az apjuk ezeknek az apjukat elpusztították volna.

Hat gyermekem volt, mégis magamhoz vettem őket. Ugyan megjártam velük, kimutatták ezek is már a tetteikkel, [hogy] nincs bennük egy csöp[p] Merétey-vér sem, hanem vagyonba[n] telhetetlen, gonosz, gyűlölködő Csurgay-vér van bennük.

Az Eszter nővérem énáltalam került Szentgálra férjhez egy rendes gazdálkodó özvegyemberhez. Volt neki két gyermeke, azok nem érezték, hogy mostohájuk. Többször az urával azért jött össze, [mert] az ura a gyerekeket szekálta, ő meg nem engedte néki szekálni őket. Szerették is a gyerekek a nővéremet. Az apja szekálta is, különösen a gyermeket,¹⁴⁷ ez mindig pártolta, mert rossz gyerek volt. Utóbb sem lett belőle rendes ember.

Olyan [nagy] szeretettel voltam a nővéremmel is, egyikünk a másikunk iránt, ha eljöttek hozzám, ha én elmentem hozzájuk, mindig az urával együtt elbeszélgettünk [az] egyikünk, a másikunk helyzetéről. Mikor az arácsi hegyen¹⁴⁸ a szőlőt meg akarták venni, felkértek, menjek el velük, nézzem meg, mit szólnak hozzá, megvegyék-e?

¹⁴⁷ értsd: a fiút

¹⁴⁸ A balatonarácsi szőlőhegyen. Áracs 1946-ig Zala, azután Veszprém megyéhez tartozott. A Szalay-hagyatékban fennmaradt, 1912. szeptember 28-án Székesfehérváron kelt eredeti adásvételi szerződés szerint Szalay Gábor 7200 koronáért vette meg Ries (Riesz) Ignác és felesége, Ries (Riesz) Ignácné sz. Rothhauser Cecília balatonarácsi szőlőjét a hozzá tartozó felszereléssel. A Ries-család valószínűleg azért adta el az ingatlant, hogy az előző évben a Veszprém megyei Takarékpénztártól felvett 4500 korona kölcsönt vissza tudja fizetni. A kölcsön felvételét az Árácson 1911. március 12-én kelt adóslevél bizonyítja, amely szintén a Szalay-hagyatékban maradt fenn.

Az arácsi ház

El is mentem velük, megnéztük [az] épületet, hordókat, én is igen jónak láttam. Mondtam nekik: vegyék meg! Meg is vették. Azután évek után eladták Szentgálon a birtokot, megvették Borsosgyőrön [az] Ajkai-fé[le] birtokot, azután eljöttek ide lakni. Itt közelebb lettünk [egymáshoz]. A szegény meghalt, azután csak szegény Szalay sógor a Vilma lányával és a kis unokájával maradt, akit ők neveltek fel. Az idősebb lányuk még hogy Szentgálon laktak, meghalt és az unokájukat felnevelték és taníttatták annyira, hogy Csurgón a gimnáziumba[n] tanár lett.¹⁴⁹ Sajnos, a mostani világháborúba bevonult és meghalt. Szegény sógor is pár éve meghalt. Csak a lánya, Vilma van meg a férjével és gyermekeivel együtt.

Evvel, míg élt, a legnagyobb testvéri szeretettel voltunk. Hogy meghalt, azután is tiszteltük, becsültük egymást az urával is, és a lányával is, és a vőjükkal is. Soha köztünk semmi ellentét nem volt [az] életünkbe[n]. Ilyen a testvéri szeretet.

¹⁴⁹ A csurgói gimnázium történetéből nem ismerjük, hogy a katonának bevonultak között ki volt az szentgáli születésű tanár, aki meghalt a II. világháborúban. A családi emlékezet szerint Móri Kálmánról van szó, aki 1945-ben, már a háború után hunyt el.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

A Lina nővérem a faluba[n] maradt, itt ment férjhez egy igen értelmes fiatalemberhez, vagy legényhez, Némethy Gyulához. Az egy igen áldott jólelkű ember volt, éppen közibénk való volt. Avval mindig értekezésbe[n] voltam. Miután a faluba[n] egy gyermekem sem volt, ha én utaztam is, nyugodtan voltam, [mert] ha valami baj lenne is nálam, ő otthon van. Szóval, a világon minden dologba[n] a legnagyobb egyetértésbe[n] voltam vele. Ha elutaztam, valami fontos dolgom volt, reá bíztam nyugodtan [a dolgot], mert tudtam, éppen úgy megteszi, mint magam.

Móri Kálmán csurgói tanár

Sajnos, egyszer baja lett, meg kellett operálni. Az operáció nem sikerült. Belehalt. Szegény nővéremet nagy bánat érte, és engem is vele együtt. Nem lett a falumba[n] olyan bizalmas emberem, akire rábízhattam volna mindegyemet, mint erre reá bízta. Mi olyan egyetértésbe[n] voltunk, egyik a másikunkért mindent megtettünk. Szóval, ez egy igazságos, jólelkű ember volt, mint írtam, halála végett engem igen nagy bánat ért és engem is lesújtott. Maradt három gyermeke: két fiú, egy lány. Az idősebbik fia, a Gyula összebarátkozott egy rosszul gondolkodó gyerekekkel. Az elment Pestre, hazajött, ezt is elcsábította, menjen vele Pestre, milyen jó világ van ott. Pedig idehaza nagy szükség volt reá, mert a Sándor volt a legfiatalabb. Hiába beszélt néki a nővérem, mégis elment Pestre. Nagyon szép, elég értelmes gyerek volt. Pesten megbetegedett, kórházba került. Sokáig volt ott. Magam is, ha utaztam le az Alföldre üzletileg, [s ha] jöttem vissza, ha csak tudtam egy kis időt ejteni, mindig megnéztem. A Károly fiam ott volt a kórházban, az minden nap megnézte. Utóbb azt látta a Károly, nem gyógyul meg, az orvosok mondták néki, meg ő is mondta: jobb lesz hazavinni!

Haza is lett hozva, meg is halt. Ez megin[t] nagy csapás és bánat volt a nővéremnek és nekem is, mert a nővéremet is igen sajnáltam.

A Lina lánya azután férjhez ment Szabó Lajoshoz. Nagyon derék, szorgalmas, takarékos, tisztességes ember. Az ipa meghalt, a napával együtt vannak, nincs semmi bajuk. Van két lányuk és egy fiúk, szép gyermekek. A Sándor is megnősült, elvette a Zeles Géza lányát. Nagyon derék, szorgalmas, takarékos asszony. Van nekik két szép lányuk. A nővérem ezeknél van. Tudtommal nincs semmi baja sem [a] fiával, sem [a] menyivel, sem [a] lányával. Tisztelik, becsülik valamennyien. Mint a jó szülőt, megbecsülik. Jó gyerekek.

Ölég sajnós nékem, hogy így [alakult a] sorsom. 87 éves koromba[n], ha már ennyi időt értem, kellett otthagyni [a] falumat és még aki él, egyetlen testvéremet, akivel mindig együtt éreztem az egymás iránt való testvéri szeretet. Most, 90 éves koromba[n] egymással nem beszélgethetünk, akivel mindig a legnagyobb szeretettel voltunk egymással. Énbőlőlem nem is múlik el az őiránta való szeretet, hiszem, [hogya] őbelőle se. Ilyen a testvéri szeretet. Egy gonosznak a tette végett kellett elválni tőle, falumat, házamat ott hagyni.

Most leírom, amit édesapám nekem már gyermekkoromba[n] elbeszél, hogya[n] nevelődött fel. 12 éves kora után meghalt apjuk-anyjuk. Ő 12 éves volt, négyen voltak testvérek. Három nőtestvére volt.

A Giczei Böröczky Sándorné édesapja testvérje volt, őtet ott nevelték fel nagyon szigorúan, de nem bánta meg. Egyik testvérét Gyimóthy Mártonnál nevelték fel. Szinte a Gyimóthy Mártonné is édesapja testvére volt. Ezt elvette a Péter Gábor.

Egyik testvérje az öreganyjánál nevelődött föl, mert az édesanyjuk a Major István leánya volt. Hárman voltak testvérek: Fodor Ferencné és az ő édesanyjuk, szinte a fiú is, Major István volt, de az nem nősült meg, az az anyjával volt.

Egyik lány ott nevelődött, azt a Lőrincze Gábor vette el. A harmadik leányt Fodor Ferencék nevelték fel, mert az volt az anyjuk testvére. Azt Tapolcafőre vitték férjhez Bodai József[hez]. Sokszor elbeszélte édesapám, [hogy] az öreganyjuknál sok föld volt, bizony az mind a Fodor Ferencé lett miután az ő apjuk-anyjuk meghalt, az anyjuk fitestvére nem nősült meg, idős legény volt, az is előbb meghalt, mint az anyja, csak maga maradt a háznál.

Az öreganyjuk sokszor elmondta nékem:

– Édes fiam! A háztul is mindent eltakarított. A ház is, az élet is az most az utódjai[é], [ők] használják.

Szóval, a Fodor Ferencnek ami vagyona volt, mint onnét való volt. Édesapám mondta: önéki annak magáról nem volt 4 hold földnél [több], és volt néki [összesen] 40 hold földje. Utóbb Böröczky Sándor, Gyimóthy Márton léptek közbe, úgy lett önékiük négyüknek onnét az anyjuk után 8 hold földjük. Ha ezek közbe nem lépnek, az anyjuk után semmijük sincs. Így legalább lett nekik az anyjuk után is mindegyiknek 2–2 hold földjük. Ami kis birtokuk volt, többnyire az apjukról volt, az anyjukról csak 2 hold volt.

Mondom, sokszor elmondta, szidta a Fodor Ferencet, [hogy] mindent elrabolt az árváktól. Azt mondta édesapám: volt ott 45 hold föld, abban az időbe[n] az ő öregapja volt a legnagyobb földbirtokos Tevelen, a Major István, de ő előbb meghalt. Ő 14 éves volt, mikor meghalt. Érdekes, [hogy] igen szép szőleje volt az öregapjának; szép épület van rajt[a] mai napig is, meg-

van a legértékesebb szőlő a teveli hegybe[n], ugyan most nohával¹⁵⁰ lett évekkel előbb elültetve. Terem ölöget, az is a Fodor Ferencé lett és most a nővérem vejéé, a Szabó Lajosé lett az a szőlő, mert az is a Fodor Ferenc utódja.

Édesapám is – mint én – 24 éves korába[n] nősült meg. Édesanyám maga volt, nem volt testvére. Nagypapám neve volt Böröczky Zsigmond. Édesanyám, Böröczky Ágnes nagyon szép, derék és jólelkű asszony volt. 18 éves volt, mik[or] férjhez ment. 1857-be[n] februárba[n] esküdtek meg. Én születtem 1860-ba[n] január 24-én. Akkor ősszel, októberbe[n] nagy tűz volt nálunk.¹⁵¹

Nagy szél fújt nálunk, a nyugati soron az alsó faluvégén [a] Kertalja felől, amint Tapolcafőrről bejön az út, a legszélső ház kigyulladt – most az a ház a Böröczky Károlyé. Leégett egészen a falu mind a két sora: a keleti sornak a templomon aluli 10 udvar maradt meg és Iváncháza, a Sutony is mind leégett. Leégett a torony is, három harang leesett; az csoda, hogy a templom teteje és belseje el nem égett.

A mi házunk a keleti soron volt, a törvényházon alul [a] harmadik udvarnak a közepén. Az két funtus¹⁵² volt, utca felül is két egymás mellett való udvaron lehet bemenni, [a] gyöp felül is. Hogy árván maradtak, az apjuk testvérei elrendezték a birtokot. Az övé lett a ház; míg ő meg nem nősült, ki lett adva árendába, mint a földjeik.

1857-be[n] hogy megnősült, akkor bele mentek lakni. [Az] előtti való udvarház sorába[n] éppen olyan hosszú funtus¹⁵³ ház volt már előtte régen összedülve. Egy asszonyé volt. Egy lánya volt néki, azt elvitték vidékre férjhez. A ház már régebben összedült. Aki[k] utca fel[ül] is, [és] aki[k] gyöp felül is voltak lakók, egyik sem tudta megvenni, nem volt nekik tehetségük. Olyan vevő sem került reá, aki azért megvegye, hogy felépítse.

¹⁵⁰ *Noha, noah, nova* a leggyengébb minőséget adó, direkt termő, fagyűrő, gombabetegségeknek ellenálló szőlőfajta. Amerikából terjedt el Európa-szerte a XX. században. Magyarországon telepítése, pótlásra való felhasználása évtizedek óta tilos, a jelenlegi Bortörvény rendelkezése alapján tőkét 2000 végéig ki kellett vágni.

¹⁵¹ A falu az 1860. szeptember 16-án tűzvészben égett le.

¹⁵² helyesen: fundus (latin) = telek

¹⁵³ helyesen: fundus

[Édesapám] olyan olcsón megvette, [hogy] ami az összedűlt falak közt volt téglá és a fundementba[n]¹⁵⁴ ami kő volt, az[ért] megérte, amennyiért megvette.

Azt igen sokszor elbeszélte, [hogy] 1860-ba[n], mikor elégett, az ő háza falai igen jók voltak, többnyire mindenütt kőből volt, lehetett reá cserepet rak[ni]. Mikor elkezdte csináltatni, arra nem emlékszem, mert még egyéves sem voltam. Mikor elvégezte, már 7 éves voltam. Hol egyik részét csináltatta, hol a másikat. Mikor egészen elkészült, volt egy tető alatt 5 derék:¹⁵⁵ egy rendes szoba, egy rendes konyha, egy kisebb szoba, egy kis konyha, egy kis kamara, 5 darab marhára való istálló. Kamarát azért nem csináltatott nagyot, mert a padlásra most már fel lehet a gabnát¹⁵⁶ öntözni. Ez volt az 5 derék.

Cserepes [a ház] utána lett. A szürü után jött a pajta zsúptetőre, [az] istálló és pajta között lett a szürü, azon felül az istálló és [a] pajta között a szürühosszat nem fallal, hanem léccel lett elkerítve. Abba[n] az időbe[n] nem nagy szürü kellett, mert azt a kis gabnát úgy nyomtatták el. Azután a pajta és szürü hosszát el lett hagyva három és fél öl útnak, ugyanennyi hosszúságba[n] el lett kerítve kertnek léccel. A kert is majdnem olyan széles lett, mint amilyen hosszú volt. A kert végétől számítva amilyen hosszú volt [az] 5 derék cserepes épület, olyan hosszú lett az udvar. Nagyon széles udvar volt, ép[p]en olyan széles volt, mint a kert. Az első szoba ablakja – egyik volt a ház előtt egy kiskert is [a] gyöp felől – arra nézett, [a] másik [ablak] szokás szerint a gádon át, [az] udvarra. Nagyon szépen el lett készítve.

Mindig azt mondta édesapám: az a ház [abból] a funtusból,¹⁵⁷ amit megvett, ami az összedűlt falakból kijött téglá, és a fundementból¹⁵⁸ kő, az igen sokat segített rajta. 12 éves korába[n] árva [lett], rámaradt földje, háza, árendái, árendáinak kamatja és miután megnősült, az ipával, öregapámmal, míg elégett és azután is, míg épült is, keresett egy kis pénzt, mert

¹⁵⁴ helyesen: fundamentumban (alapban)

¹⁵⁵ derék: helyiség

¹⁵⁶ értsd: gabonát

¹⁵⁷ helyesen: fundusból

¹⁵⁸ helyesen: fundamentumból

öregapám is foglalkozott kereskedéssel. Szóval, úgy felépítette a házat, [hogy] nem keverte magát adósságba.

Az édesapám is öregapám mellett gyakorolta be magát a sertéskereskedésbe. Mint írtam, már 8 éves koromba[n] én is kétszer oda voltam vele Somogyba[n]. Azután nyugodtan volt édesapám, édesanyám is, hogy tetszésük szerint szépen fel tudták a házat építeni.

1872-ben, január első hetébe[n] jött a Péter Gábor hozzánk, [aki] apám testvérének az ura volt. Azt mondta:

– Sógor, adjál nekem 300 forintot pár hétig! – Volt éppen [apámnak] valami 430 forintja, [s mivel] akkor még sem tinókat vagy ökröket nem akart venni, meg március utólja előtt még malacokért sem ment el sohasem Somogyba, néki adta a 300 forintot. [Ekkor] nem volt más marha [nálunk], mint egy tehén és egy kisborjú. Abba[n] az időben adtak 150 forintért egy pár közönséges dolgozni való ökröt.

Elmúlik a két hét, elmúlik a január. Február utólján elmegy hozzá édesapám:

– Adj meg a pénzt! Ökröket akarok venni. – Azt mondta néki:

– Ne haragudj, nem t’om megadni, míg magamat nem rendezem. Inkább megadom rá a kamatot.

[El]mondta, [hogy] egy zsidónak tartozott, [aki] be akarta perelni, [ezért] annak adta a 300 forintot. Egy másiknak is tartozik, most meg az akarja perelni.

Volt néki 7 hold földje, arra meg a házával együtt rá a rá van táblázva 800 forint.

– Most már elhatároztam, eladom a házamat. A kollégiumból¹⁵⁹ reá van táblázva 800 forint.

Derék termetű ember volt. Nagyzási mániába[n] szenvedett. 1869-be[n], [amikor] bíró volt, [s] a főbíró hol egyikkel, hol másikkal kijárt vadászni, [ő] együtt vadászott velük. Többször nála dombéroztak, ettek-ittak. [Az] urakkal ismeretsége volt néki. Azt mondta: már készen a vasúton a helye,¹⁶⁰ amint itthon mindent elad, azonnal elmegy. De azt nem mondta:

¹⁵⁹ Értsd: a 800 forintot a pápai református kollégium pénztárából vette kölcsön.

¹⁶⁰ Értsd: a MÁV-nál lesz munkája.

– Vedd meg a házamat! – mert azt gondolta, úgyis hiába mondja. Most csináltatta a szép házat, úgysem veszi meg [tőle]. Hazajött tőle édesapám. Mondta édesanyámnak:

– A házat akarja eladni!

Édesanyám igen kapott rajta. Annyira vitatkoztak rajt[a]. Édesanyám azt mondta:

– Magános lakás, [a] faluba[n] [a] legszebb helyen van, dombos helyen, [a] templomhoz közel. – Édesapám azt mondta:

– Hogy vennék?

Hogyan adná ő el ezt [a] házat, amit 7 évig csináltatott? Mennyi pénzbe[n] van, mindeninek¹⁶¹ van helye. Azt mondta édesanyám:

– Nem is muszáj eladni, ami reá van táblázva, rajt[a] maradhat, azt nem követelik, hogy le kell fizetni. Annyi árendát adnak a háztól, mint a 800 forintról amennyi kamatot kell fizetni: 64 forintot.

Szóval, annyira rábeszélte édesanyám [az] édesapámat, [hogy] meg lett a ház véve 1000 forintért. El lett vállalva 800 forint, és a 300 forint[ból], ami nála van, kettő ott marad, csak egyet ad vissza.

Sajnos, az is ott maradt nála. Öleg drága lett a ház; igaz, a falai jók, amíg el nem lett bontva az eleje, de a teteje végig isten tudja, mikor volt nádaz[va]. Hol egyik földélfá törött el, hol a másik; hol egyik helyen szakadt be a tető, hol a másik helyen. Volt egy nagy szekérszín is az istálló végébe[n], és egy nagy keresztpajta a szürün hátul. Azok még rosszabbak voltak. Szóval, nem győztük csináltatni.

Hogy a ház át lett iratva, a 800 forint az összes birtokunkra reá lett táblázva a házzal együtt. Más kiadások: mikor a 300 forintot néki adta édesapám Péter Gábornak, abból a 150 forintból, ami nála maradt, alig maradt valami.

Már augusztusba[n] el is mentek Pestre a vasútra. Azután oda mentünk a házba, a házat kiadtuk árendába. Az első nagy szobát, konyhát, hátulsó kis szobát, a ház előtti kis kerttel együtt évente 30 forintért három évre egy Engel nevű zsidónak [adtuk ki]. [Ő] a kis szobát átalakította boltnak. Ab-

¹⁶¹ értsd: mindennek

ba[n] az időbe[n] nem határizott¹⁶² nálunk, [hogya az] utcán van-e a bolt [vagy a] házak között [az] udvarba[n]. Még bort is mértek [a] házak között.

A kamarát, istállót néki adtuk egy bugyros szinte zsidó asszony[nak]. Az mindig a német falukba bugyrozott, hordott ilyen bolti cikkeket. Az 6 évre vette ki. Ő az istállót átalakította szobának. Igen jó padlása volt.¹⁶³ Vágatott rá ablakot, ajtót másikat tetetett rá, sporhertet¹⁶⁴ rakatott bele. Szinte¹⁶⁵ a kamarát is átalakította konyhának. Évente 16 forintért [árendálta].

A pajtát, szürüt nagy kerttel együtt 15 forintért Vajta Istvánnak [adtuk ki], [aki] a felső szomszédunkba[n] lakott. Az istálló és [a] pajta között, ami volt léckerítés kettőnk között, levettük róla a lécet, hevedert, azon lett az átjárása.

Elfogyott édesapám pénze. Nem volt más, mint egy tehén. Jött a haddel-hadd. A Vejsz¹⁶⁶ Lipóttól vett fel 200 forintot havonta minden száz után 3 forint 20 krajcár[ért]. És [minden] holnap elsején fizetni [kellett] a kamatját. A 200 forintnak lefogta [a] havi kamatját, csak 193 forint 40 krajcárt adott. Kétszáz forintnál többet nem is adott senkinek se. 200 forintot felvett [az] iharkutitól. Ennek a neve Stern volt. Azért hívták iharkutinak, [mert] Iharkutról jött be Pápára. Ott született, az apja ott volt kocsmáros.

Abba[n] az időbe[n] ezek a zsidók, akik a pénzzel üzérkedtek, sohasem beszéltek éves kamatról, csak hónaposról, mer[t] sok lett volna [a] számo[t] kimondani. Éves kamatok [voltak]: 36-os vagy 35-tös, vagy 40-es, még olyan zshivány is volt, aki 4 forintot vett hónaponként 100 forintról – az már évente 48-as kamat lett volna.¹⁶⁷ Azért nem beszéltek évesről, csak hónaposról.

Mikor a zsidóktól a pénz el lett hozva, volt édesapámnak egy idősebb rokona. Egy lánya volt, [őt] férjhez adta. Volt egy kis földje, háza, pár darab marhája. Pár év múlva átadott mindent a lánya vőjének oly feltétellel, [hogya] míg ő él, ővelük együtt dolgozik, őtet tartásuk el és ruházzák. 200 forintot magánál fogott, hogy [a] kamatjából – ha megkívánja – olykor-olykor egy kis italt ihasson. A takarékbba nem akarta betenni, ismeretlennek sem akarta

¹⁶² értsd: számított

¹⁶³ nyilván a kamrának

¹⁶⁴ sporherd, sparhert, sparhelt; helyesen: Sparherd (német) = takaréktűzhely

¹⁶⁵ értsd: úgyszintén; hasonlóképpen

¹⁶⁶ helyesen: Weis

¹⁶⁷ A kamatok %-ban értendők.

adni. Édesapámnak [azt] mondta, oda adja neki annyiért, amennyi kamatot a takarékbá[n] adnának. Akkor [azt] mondta édesapám: miért nem mondta előbb, akkor egyik zsidótól nem¹⁶⁸ vette volna fel a pénzt. De hogy van, nem baj, legalább két ökröt is lehet rendesen tartani. Abba[n] az időbe[n] egy pár magyar ökröt [lehetett] venni 150 forintért, még alább is, amin¹⁶⁹ mindent meg lehetett dolgozni. A legjobb ökör párja volt 180–200 forint. Tarka ökröket akkor még nem is igen lehetett látni.

Felvette a 200 forintot a Merétey Sándortól. Úgy számított, ökör lehet állandóan [a gazdaságában és] sertéskereskedésre is elég lesz annyi pénz. Meg lett csinálva a számadás. Évente a kollégiumi kamat 800 forintról 64 forint, a ház árendája 61 forint, ehhez csak 3 forint kell; meg lesz a kollégiumi kamat, a zsidóknak, Merétey Sándornak [a] kamat, évente összesen 169 forint 60 krajcár.

De bizony azt már utóbb tudták meg, [hogy] nem jól számítottak, mer[t] az Engelnek boltja volt, attól évente könyvre bolti cikkek lettek hozva egymás: ecet, só, cukor, és más cikkek is, és még olykor egy-egy funt¹⁷⁰ liszt is lett tőle hozva. Abba[n] az időbe[n] még funt volt, nem kiló.¹⁷¹ Abba[n] az időbe[n] ritka ház volt, ahol búzát őrlettek. Pápáról szoktak hozni [a] gőzmalmi liszteket. Nálunk is, ha elfogyott a pápai liszt, míg Pápáról nem hoztunk, az Engelékhöz mentünk. Sokszor alig maradt nála 6–7 forint házárénda, ami számításba jött a kollégiumi kamat[ra]. Ami maradt, a házuk reperálására, [az] adónak [a] felére sem lett elég. Így az összes tartozás, 1400 forint kamatját, 253 forint 60 krajcárt úgy kellett megkeresni, és ezen kívül még [a] ruházatunkat is.

Hatan voltunk: édesapám, édesanyám, én és három nővérem. Kettő még kicsiny volt, azoknak még a nevelés kellett. Meg is kerestük a kamatot is, más kiadásokat is olyformán, [hogy] elmentem édesapámmal Somogyba vagy Tolnába, vagy aratás után párszor Fehér megyébe.¹⁷² Megvásároltuk a

¹⁶⁸ helyesen: sem

¹⁶⁹ értsd: amivel

¹⁷⁰ Funt, font: súlymérték; 55 dkg a pozsonyi, 56 dkg a bécsi font.

¹⁷¹ I. Ferenc József magyar király 1874. április 17-én szentesítette az 1874:VIII. törvénycikket, amely 1876. január 1-vel vezette be az egységes, tízes felosztású méterrendszert (méter, kg, liter). BENDA 1983. III. 758.

¹⁷² helyesen: Fejér megyébe

sertéseket, [azután] hazahajtottuk haza. Naponta elköltöttünk abba[n] az időbe[n] 1 forint 40 vagy 50 krajcárt. Szegény édesanyám idehaza [volt], az Ágnes nővérem már kimaradt az iskolából.

Ha nem voltunk abba[n] az időbe[n] tavasszal és ősszel [dehaza], mikor a földmunka volt – ültetés, vetésidő –, szegény édesanyám [és a] nővérem hordták a ganét, szántottak, fogasoltak. A Kóczán Böröczky Ferenc szokta – ha nem voltunk idehaza – ősszel, tavasszal is a gabonát elvetni. Édesanyám meg szántotta a földjét és le is fogasolták. Ez így ment egész 20 éves koromig. Mikor már 17–18 éves lettem, mind a két éven párszor magam is elmentem és mikor megvettem akármelyik pusztán a 20–25 darab süldőt, hazahajtottam. Volt olyan nap, [hogy] magamra csak 50 krajcárt költöttem, annyira takarékoskodtam, mert tudtam, hogyan¹⁷³ a helyzetünk.

Ez így ment éveken keresztül. Valamennyien annyira takarékoskodtunk, [hogy] a kiadásokat, a nagy kamatot meg tudtuk venni,¹⁷⁴ de szerezni nem lehetett. 20 éves korom után, mikor Helber Mihállyal összetársultunk, avval jártam először Baranyába, Horvátországba pár évig. Akkor már ismertek Győrbe[n] Hirbert és Nírnsee.¹⁷⁵ Szóval, akkor ismerkedtem meg velük. Akkor is annyit kerestünk, [hogy] a kamatok, más kiadások meglettek, de szerzemény nem lett. Azután jött a borzasztó csapás. Éppen idahaza voltam, [amikor] leégett [a] házunk teteje. Felülről a 4. ház gyulladt ki, fűszél fűjt.¹⁷⁶ A pajta, keresztpajta a szűrűn hátul volt, nem égett el. Nappal volt, 4 ház égett el, nem csapott át [a tűz az] utcán a nyugati sorra, nem csapott át [az] utcán Iváncházára. Alig kaptunk valami biztosítást azért. A gazemberek kikutatták, mennyi[re] idős épületek. Éppen mind a négy ház olyan volt, senki nem emlékezett reá, mikor csinálták őket, ezért fizettek mindnek igen keveset.

Igaz, a tető igen rossz volt. Valahogyan, ahogyan úgy felépítettük cserépre. Úgy volt akkor, [hogy] eladjuk a házat, mert elfogyott a zsidók pénze, de

¹⁷³ értsd: milyen

¹⁷⁴ értsd: adni

¹⁷⁵ Hilbert Károly (1855–1908) 1882-től, Hilbert Ferenc (1849–1919) 1893-tól foglalkozott sertéskereskedéssel. Nírnsee Ferenc 1899-ben hunyt el, de sertéskereskedését fiai folytatták. GYÉL 2003. 134–135., 239.

¹⁷⁶ Talán 1882 augusztusáról lehet szó, amikor egy-egy alkalommal 2–2 ház égett le. Tűzesetek. = PL 9 (1882) 36. sz. (augusztus 27.) 145.

én megnősültem. Szegény nőmmel akkor kaptam 1000 forintot. Ami pénz megmaradt, abból építkezés után 200 forintot kaptam. Én is abból adtam hozzá 200 forintot. A zsidóknak a 400 forint vissza lett fizetve, csak 200 forint maradt itt, a Merétey Sándoré.

Azután a Böröczky Gáborral lettem társaságba[n]. Bizony hamarosan sok pénzt kerestünk Győrbe[n]. Ágnes nővérem férjhez ment Pápára Csurgay Gáborhoz, [aki] földműves volt. Akkor el lett adva a ház Lampért Lajosnak 550 forintért. Vissza adva [lett] nekem is a 200 forint, Merétey Sándornak is meg lett adva a 200 forint. A ház árából visszamaradt 150 forint elfogyott [a] nővérem férjhez menésére, mert szegény édesanyám ellátta mindenféle női staféringgal¹⁷⁷ rendesen.

Szegény édesanyám megmenekült mindenféle gondoktól, mert én amit kerestem, abból a házra sokat adtam, és másra is. Szegény nőm is olyan jólelkű volt, nemhogy abba[n] ellenkezett volna, mennyit adok a házhoz, hanem inkább az is azt mondta, adjak, amennyi csak kell. Szegény édesanyám, mire jobb helyzetbe került, meghalt.¹⁷⁸ A két nővérem voltak a háznál és a nőm. Ezek [között] a nővéreim között éppen 8–10 év különbség [volt]. Ezek osztán a nőmmel, édesapámmal együtt voltak a háznál – mert én mindig utaztam –, de soha semmi szóváltás nem volt köztünk.

Hamarosan férjhez mentek egymás után. Eszter Szentgálra, Lina, a legfiatalabbik, a faluba[n] maradt. Férjhez menésük nem ütközött semmi nehézségbe. El lettek látva mindenféle staférunggal, éppen aszerint, mint a nénjük el lett látva.

Azután a házat én átvettem. 1000 forint[ot] lefizettem: a kollégium pénzét, 800 forintot, 200 forintot [pedig] édesapámnak adtam. Azt is és [a] fél hold földet elosztottuk. Két nővérem részét, kik vidékre kerültek, megvettem. A Lina nővérem a részét a földekből mindenütt abból a feléből vette ki, amelyik fele őnéki tetszett. Mi, miután együtt voltunk a háznál, apai-anyai nevelésbe[n] soha semmi ellenkedés nem volt köztünk, és azután is, hogy széjjel kerültünk a háztul, míg éltek, azokkal is a legnagyobb szeretettel voltam.

¹⁷⁷ helyesen: staffirunggal

¹⁷⁸ Az édesanyja 1928-ban hunyt el.

Egyiknek egy lánya volt, avval is, és az egész családjával is a legnagyobb cselekedettel és szeretettel vagyok. Egy nővéremmel, aki még él, avval is a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vagyok az egész családjával együtt.

Az idősebbik nővérem két gyermekével amint megjártam, arról egy regényt lehetne írni. Ilyen az ember élete. Aki elhibáz valamit, az egész életét gondokká és nyugtalanná teszi. Mint [az] én szüleimnek is, egy elhibázott dolgok [miatt] fiatal koroktól fogva az egész életüket gondok [között] és avégett nyugtalanul kellett átélniük. Elsősorban azért, miért vették meg ezt a házat, mikor önékik volt egy igen jó újonnan épült, s ép, nagy, cserepes házuk, amit teljesen maguk építettek pár évvel előbb. Ez meg, amit vettek, egy igen régi, rokkant tetejű ház volt. Másodsorban azért, ha már megvették is, adták volna el a volt házukat, ne kerültek volna zsidó kézbe.

Evvel tették fiatal korokba[n] egész életük lefolytán rabbá [magukat] és ha ők is nem törik agyon magukat, mit tegyünk, hogyan lesz jobb, [tönkrementek volna].

Én is, ha könnyelmű lettem volna, nem törődtem volna semmivel sem, nem maradt volna egy talpalatnyi földem sem. De így mégis megmaradt 10 és fél hold, és hogy a nővéreim férjhez mentek, mindegyik el lett látva tiszteletes staférunggal.

[HÁZASSÁGÁRÓL, FELESÉGE CSALÁDJÁRÓL]

1884-be[n] nősültem meg Nyárádról.¹⁷⁹ Abba[n] az időbe[n] úgy hívták. Jobbágyközség, nem nemes község volt. Apósom neve Nemes László, anyósom neve Süle Veronika volt. 4 gyermekük volt. A legidősebb Zsófi, utána Károly, Lajos, Sándor.

A Károly benn maradt a gazdaságba[n], a Lajos hentesmesterséget tanult. Sándor hibás lábú volt, sántított, az szabómesterséget tanult.

Hogy nősültem, a birtok egy egész hely volt, ezen kívül volt a házvégibe[n] 4 hold 600 öl; igen nagy ház nagy udvarral, de az épületek mind zsúp-

¹⁷⁹ A közel 3700 kh határú Nyárád község 1848-ig a pápai Esterházy uradalom úrbéres jobbágyközsége volt. A jobbágyfelszabadítás után a paraszti gazdaságok többsége szegény és kisparaszti gazdaság volt. A község 1857-ben 961, 1910-ben 1442 lakost számlált. A gazdák jelentős része református volt. ILA-KOVACSICS 1964. 301–302.

tetejűek voltak. A birtok, az egész hely 52 kis hold volt. Volt nagy marhaállomány: ökrök, tehenek, rideg marhák, anyalovak, csikók. Nemhogy akkor adósság lett volna, készpénz volt ezer forint, amit én kaptam. Akkor kaptam, mikor megnősültem.

Hírből hallottam: az apósom szülei nagyon szorgalmas szerzők voltak. Az apósom nagyon könnyelmű ember volt. Körülbelül [a] nősülésem után 15 évre innend is, onnand is támadják:

– Fizess, kezes!

Akárki hívta, mindenkinek elment kezesnek. A kölcsönt adók mind zsidó[k] voltak. Hogy a birtokokat el ne árverezzék, közibük kellett lépni, ellent állni. Így valami, ami megmaradt nékem, amit én kifizettem, abba [beletartozott a] fele ház és a kertaljai fele föld 2300 öl, és a gyermekeknek ami vissza lett tartva birtok a fele házzal.

A Lajos hitvány ember lett, nem nősült meg, meghalt. Ami kis vagyon maradt reá, elpazalta.

A Sándor se nősült meg. A bátyja, a Károly is meghalt. Annak a lánya, veje tartották el a jussáért. Pár éve halt meg. Tisztességesen eltartották és el is temették.

Szóval, amit ezer forintot kaptam szegény nőmmel, [annál] többet nem számíthatok, mert a fele ház és a 2300 öl föld, nem tudom ért-e annyit, mint amit kifizettem.

[A SERTÉSKERESKEDÉS RÉGEN]

8 éves koromtól fogva édesapámmal voltam Zalába[n], Somogyba[n], Tolnába[n], Fehér megyébe[n], Vasba[n], Győr megyébe[n] 12 éves koromig.

1860-ba[n] születtem január 24-én. Mint leírtam, 8 éves koromtól fogva 12 éves koromig ezek[et] az 5 megyéket nagyobb részt összejártam. Azután 70 évig összejártam az egész ország minden részét 1942-ig. Azután tudom idáig, 1949-ig milyen a helyzet nálunk. Idáig ezt mind jól tudtam, [hogy] 90. évem[ig] mi történt. Ezután mi történik, nem tudom.

12 éves koromtól fogva 1914-ig, míg a háború ki nem tört, tudom, milyen volt helyzet Magyarországon. Amelyik országok az osztrák uralom alá voltak rendelve, azok rendezkedtek felette szóval a Ferenc József uralkodása

alatt. Csehország osztrák, Horvátország magyar korona alatt volt és Magyarország Erdélyországgal együtt; egyenlő értékű, egyforma pénz volt [forgalomban].

Ha Magyarországból akart menni valaki valamelyik országba, nem kellett határátlépési engedély, és ha valamelyik országból ide akartak jönni, azoknak se kellett átlépési engedély. Akármit akartak egyik országból a másikba szállítani, kereskedelmi céllal is, és más után is, nem kellett sem szállítási engedély, sem határvámot fizetni.

Magyarország mindenféle terményeit, legfőbb[en] kövér sertéseit Bécsbe szállították. Legnagyobb hízlalás volt Kőbányán, ahol évente több száz-ezer disznó hízott meg.¹⁸⁰ Annak nagyobb része Bécsbe ment. Utána Győrbe se sokkal kevesebb hízott évente. Azután az ország majdnem minden városaiba[n] is voltak hizlaldák, községekbe[n] [a] házaknál az egész országba[n], ezekből is sok [sertés] került Bécsbe, amit [az] ottani vidéki hentesek el nem tudtak fogyasztani. Szóval, [amit] a vidékek nem tudtak elfogyasztani, azt a kereskedők megvették, azokat is mind Bécsbe szállították.

A hízlalásnak Győrbe[n] volt a legjobb előnye a nagyobb hizlálók között, mint Kőbánya is, és még jobban az alföldi városokkal összehasonlítva. Abból a szempontból Győrbe[n] mindig arra számítottak, [hogymennyit rendel Bécs.]

Kedden volt a vásár. Hétfőn 10 óráig soha nem is raktak¹⁸¹ ott a sertés-kocsik. A győri állomásokon a kocsik mindig ötvenesével, százával álltak. Nem kellett gondolkodni, [hogymennyit] nem lesz kocsik. Hétfőn már tudták, mert már Kőbányán is tudták, mennyit raktak be vasárnap. Mert azok[nak] akkor be kellett rakni a többi alföldi városokból, uradalmakból, ahol hizlaltak, és a kereskedők[nek], amit falukon összeszedtek, azoknak azt már szombaton mind be kellett rakni.

Szóval, hétfőn 10 órára azt már tudta [mindenki], mennyi van tudatva. Akkor Bécs Győrt tudatta, ha kevesebb volt, mint amit Bécs hetenként fogyaszt, akkor annyit raktak Győrbe, amennyit körülbelül Bécs egy hétig fogyaszt.

¹⁸⁰ A fővárost az első világháborúig a kőbányai serteshízlaldák látták el serteshússal. A nagytétényi sertéstelep 1914–1923 között Fónagy Béla kivitelezésében épült Just Lajos és Vajda Béla tervei szerint. Az 1950-es években bővítették, 1995-ig működött.

¹⁸¹ értsd: rakodtak

10 óráig is rakodtak. 4–5 óra alatt Bécsbe[n] volt a vonat. Akkor ott mindegyiknek a kocsijait külön¹⁸² lerakodóhoz tolatták, hogy mindegyikét egyszerre szedjék le. Ha annyi volt jegyezve, ami már arra a hétre elég Bécsnek, akkor Győr semmit sem rakott arra a hétre.

Szóval, minden hétre Magyarországból elment Bécsbe 20.000 darab hízott disznó. Körülbelül annyi Csehországból is, Prágából is. Odajöttek több városokból venni. Ott volt[ak] nekik külön vágóhidjaik. Levágták és a jeges kocsikba[n] elszállították és télen az egész ország minden részéről mennyit szállítottak leölve.

A sovány sertés piarca Bécsújhelyen volt.¹⁸³ Századokéval előbb Sopron[ban] volt, oda jöttek az osztrákok venni.

1877-be[n] megállapodtak az osztrákok: ne menjün[k] oda, hozzák a magyarok Bécsújhelybe, nem kell nekik a határon vámot fizetni.¹⁸⁴ Oda kellett vinni azután, ott lett a sovány sertéspiace. Éppen úgy lett ott is, mint Sopronba[n] volt.¹⁸⁵ Mindennap vásár volt.

Még édesapámmal abba[n] az időbe[n] én is kétszer hajtottam süldőket Sopronba. Azután a hízott marha, másféle levágni való marha mind oda ment Bécsbe és a marhákból – ami az osztrákokhoz tartozott – más városokba is vittek Magyarországból is, és Erdélyből is. Erdélyből a hízott sertést Pestre szállították, mert a bécsi út sertésszállításra igen hosszú volt. Hány¹⁸⁶ millió forint jött be ezért Magyarországra évente, ez[t] mind a földművelők termelték. És valami is, más termény is, ami gabona és másféle, azt mind a földművelők termelték. És ezen csak örülni lehetett, hogy kivitték vagy kivihették és az ország ezen kívül még bővelkedett mindenben: elsősorban kenyérbe[n], zsírba[n], húsba[n], tejbe[n], vajba[n], borba[n], pálinkába[n].

¹⁸² helyesen: külön

¹⁸³ Bécsújhely, Wiener Neustadt: jelentős, 1890-ben 24.000 lakosú város Bécs előterében. 1854-től, a semmeringi vasút átadásától vasúti csomópont, a Déli Vasút megépítése után a Sopron–Bécsújhely közti vasútvonalon jelentős forgalmat bonyolítottak le Magyarország és Ausztria között. 1752-től Katonai Akadémiája, 1909-től katonai reptere volt.

¹⁸⁴ Az osztrák-magyar kettős monarchián belül 1867 óta létezett vámközösség. BÁN 1989. II. 235.

¹⁸⁵ Sopron volt évszázadokon át a Bécsbe irányuló állatkereskedelem központja.

¹⁸⁶ értsd: ahány

Szóval, a világon mindenfelé élelmiszerbe[n] bővelkedtek a nem földművesek is: iparosok, másféle osztályokhoz tartozók is. Ami cikk itt nálunk nem volt, azokból az országokból kellett behozni, ami ott volt éppen.)

Aránylag mi [is] hozzájutottunk azokhoz a rendes árért. Mindazok hozzájutottak, a rendes árért, amit odavittek nekik.

Abba[n] az időszakba[n] – mint irtam – mind a földműves, mind [az] iparos, [és] másféle osztályhoz tartozók is a legrendesebben megélhettek és rendszeren, tisztességesen felnevelték gyermekeiket. Még akinek nem volt tisztességesen [vagyona, az is meg] tudott [élni] vagy egy kis földet szerezni.

Abba[n] az időbe[n] is voltak olyan hitvány, aljas emberek, akiknek szerencsétlenség végett kellett eladnia szüleikről reá[juk] maradt birtokukat. Ezek nem számítanak azok közé a rongy emberek közé, akik a szüleikről rá[juk] maradt birtokot elpazalták; és vannak olyanok is, akiknek a szüleik legtisztességesebbek voltak, [de akiket] nem birtak reá venni semmiféle dologra, tisztességre. Már fiatal[on] korán elzüllöt[tek], evégett a legnagyobb fájdalomba, bánatba hozták szüleiket.

Sajnos, 90. évembe[n] látom fokozatonként, mi különbség van [az] ötven éven¹⁸⁷ előtti vagy akkori, vagy a mai fiatalságba[n]. Szóval, a gonosz, dologtalan, rosszlelkű, csavargó, irigy emberek [nemhogy] elfogynának, hanem inkább szaporodnak. Mielőtt Erdélyt el nem vették, Magyarországtól, micsoda kereskedelmi forgalom volt onnan Magyarországba sertés[ből] és marhából! Magam is évente több, mint ezer darab sertést elszállítottam Győrbe a hizlaldába. Szinte míg Horvátországot el nem vették Magyarországtól – mert az magyar korona alatt volt, avval a különbséggel Erdéllyel szembe[n], hogy [az] ottani helyzetbe, belügyébe Magyarországnak semmi köze se volt –, annak alsó feléről micsoda sertés és marhát szállítottak vagy hajtottak át a Dráván. Áthozták ezek az újvidéki, zombori, szabadkai, bezdáni – szóval az avidéki – kereskedők, [akik] mind lábon hajtották. Én magam is több éven keresztül évente több ezer sertést elszállítottam Győrbe a hizlaldába Rumáról, Mitravicáról, Eszék alsó-, felsővárosból – mert három városrész volt, Eszék a harmadik városrész volt, fesztungos¹⁸⁸ városrész –, Gakováról, Pozsegáról, Pákrácról, Potgorácról, Verőcéről, Daruvárról.

¹⁸⁷ értsd: évvel

¹⁸⁸ Festung (német) = ünnep; a belvárosban tartották az ünnepi rendezvényeket.

Sajnos, hogy a háború [után a kapcsolat] megszűnt, az országunkat eldarabolták. Megszűnt Magyarországnak mindenbe[n] a boldogsága. Elvették Magyarországnak, a régi királyoknak a koronázó városát, Pozsonyt és attól kezdve egész Felső-Magyarországot egész Máramarosszigetig, egész a román határig mind a cseheknek adták. Több vármegye egészen azoké lett, több megyén áthúzták a határt. Volt olyan megye, amiből alig maradt vissza valami, mint [ahogy] Komárom várost is elvették, ami az írás szerint évszázadok óta a dunántúli reformátusok püspöki szék helye volt és a sok református egyházak is elestek.¹⁸⁹ Ott, azokba[n] a megyékbe[n] nem jártam. Beszterce, Liptó, Máramaros megyékbe[n] kétszer voltam nyáron Koritnicán. Első éven Budapest–Zólyomon át mentem Besztercebányáig vonaton, onnét fiákeren mentem Koritnicára. Mondták, [hogya] légvonalba[n] 7 kilométer, országúton éppen 24 kilométer. Besztercebánya nem nagy város, [de] mintaszépségű város. Amint a fiákeren ültem, ott a nagy hegyek között elsőrendű volt, bámultam bele, micsoda fenyőfák voltak ott egész Koritnicáig. És maga a fürdő is, Koritnica, bámulatos szép hely volt. Míg fiákeren mentem, míg oda nem értünk, elfáradt a nyakam a tekergésbe[n]: hol egyik felől néztem, hol a másik felől azokat a bámulatos vastag hosszú fenyőfákat.

Másik éven Pozsonyon át mentem a Bécs–pozsony–odonbergi vonaton. Azon éppen az a látványság¹⁹⁰ volt majdnem Pozsonytól fogva egészen Rózsahegyig. Azon a vonalon az az állomás Rózsahegy, onnét 8 kilométer Koritnicáig. Éppen olyan úton mentem egész odáig, fenyvesek között mint előtte való éven Besztercebányáról. Ezeket a nagyértékű helyeket, bányákat mind elvették Magyarországtól [és] a cseheknek adták. Az még borzasztóbb, amit a románoknak adtak: gyönyörű Erdélyországot. Megvannak neki legjobb termőföldjei, bányái, olajforrásai, erdei mindenféle fajta fából; a híres szép Kolozsvár mindenféle református iskolákkal. [A] híres Marosvásárhely, az is mindenféle református iskolákkal és a Székelyföld, az igazi székely magyarokkal; Székelyudvarhely, több városok és sok nevezetességei.

¹⁸⁹ A Dunántúli Református Egyházkerület a Felvidék nyugati felére is kiterjedt. 1920-ban az egyházkerület elvesztette a barsi, a komáromi és részben a drégelypalánki egyházmegyét. Az anyaegyházak száma 301-ről 247-re csökkent. ZOVÁNYI 1977. 162.

¹⁹⁰ helyesen: látvány

A kolozsvári református templom nagyharangjáról a debreceni református nagytemplom harangján az a felirat van, amit párszor magam is olvastam. E harangnak nincs mása. Kolozsváron bóg a bátyja. Még ezen kívül is, amit leírtam, más sok mindenféle nevezetességeiről – ez mind a románoké lett.

Még Magyarországnak egyik nevezetes részét, Szatmár megyét [is] azoknak adták. A nevezetes Érmelléket, ami híres volt bor- vagy szőlő- és gyümölcsstermeléséről; egy híres nagyközség, Tasnád a nevezetes református templomáról. Az ország egyik legnagyobb megyéjéből alig maradt vissza valami.

Nagyvárad[ot], ami az országunk egyik legnépesebb és legnagyobb kereskedelmi városa volt és a nevezetes Arad megyét, Aradot – az ország egyik legnevezetesebb városa volt a 13 vértanú halálra ítéltése és az ítélet végrehajtása¹⁹¹ végett –; Temes megyét, Temesvárt, Versecet, Torontál megyét és Becskereket, Szentmiklóst, Nagykikindát és még több városokat is, amit le nem írtam, mind a románoknak adták.

A szerbeknek adták az élőkamarát, Bánátot, Bácskát, Újvidéket, Zombort, Szabadkát, Óbecsét, Csakovát¹⁹² le egészen Lugosig és Lugost is. A szerbeké lett Horvátország is, ami a magyar korona alatt volt. Ezt mind a szerbeknek adták. Már mint előbbre le van írva, Pozsony, a régi magyar királyok megkoronázó városa, a cseheké lett.

Magyarországon boldogság volt, amit én tudok, 1872-től 1914-ig, míg Ferenc József uralkodott.¹⁹³ Ennek az uralkodása alatt virágzott az ország boldogsága, boldog volt a nép, a földműves, iparos és másféle osztályhoz tartoztak, akik a keresetüket megtakarították, legtisztességesen megélhettek

¹⁹¹ A kéziratban: *és a németek végre is hajtották*.

¹⁹² Csákova többségében németek, kisebbrészt szerbek, románok és magyarok lakta város Temesvártól 33 km-re DK-re, a Holt-Temes partja mellett épült, ma Romániához, Temes megyéhez tartozik. 1900-ban 4601 lakosából 2596 volt német (56,42%), 918 román (19,95%), 548 szerb (11,91%) és 502 magyar (10,91%) anyanyelvű, 2889 római katolikus, 1481 ortodox és 123 zsidó vallású. A lakosság 66%-a tudott írni-olvasni, a nem magyar anyanyelvűek 17%-a beszélt magyarul.

¹⁹³ I. Ferenc József 1848–1916 között uralkodott; 1848. december 2-án lépett trónra, 1868. június 8-án koronázták királlyá, 1916. november 21-én Schönbrunnban hunyt el. BENDA 1983. III. 690., 740., 832.

és gyermekeiket tisztességesen felnevelhették. Szóval, 1872-től 1914-ig milyen volt a helyzet Magyarországon, azt is tudom.

Míg az országot el nem darabolták, [a] háború alatt milyen volt a helyzet, azt is tudom. Hogy az országot eldarabolták, 1938-ig, míg a háború megint ki nem tört, milyen volt a helyzet, azt is tudom. Míg az oroszok meg nem szálltak, milyen volt a helyzet, azt is tudom. Miután megszálltak bennünket, idáig milyen lett a helyzet, [azt is tudom]. Csak azt nem tudom, ezután milyen lesz, csak gondolom, hogy éppen az a helyzet lesz, mint Oroszországban van.

Csehországban is voltam háromszor Karlsbadba[n] fürdőn.¹⁹⁴ Igazi szépség volt akkor, világfürdő volt. Az oroszoknak van ott egy borzasztó nagy kéttornyú templomuk, annak gömbös tornyai köröskörül aranyozással van[nak] befuttatva. Sajnos, 1917-be[n] is el kellett mennem, negyedszer is. Szegény Kálmán fiam Égerbe[n] – ez egészen a bajor határ közelében van – halt meg a kórházba[n]. Onnét hoztattam haza. Nyugodjék békében [a] hazai földbe[n]!

[ADÁSZTEVEL KÖZSÉG ÁTALAKULÁSÁRÓL, FEJLŐDÉSÉRŐL]

A dédnagyapám Böröczky Pál volt, 82 éves volt, hogy meghalt. Én akkor 12 éves voltam. Többször elbeszélte a község helyzetét, de az[t] is még dédapjának a nagyapjai után visszamaradt beszéd után beszélte el, mint én is.

Árpád fiának – egyiknek – Tevel volt a neve. Azt a történelemből tudjuk, hogy az volt a neve, és mikor a községet felépítették, mikor a telepések megjöttek, átadták nekik. Így kap[ta] akkor a község a nevét. Adás Tevel – mondta – Szentgállal volt határos, de Mária Terézia a katolikus hitbizományt felállította. Akkor a Bakonyhoz ami erdőség tartozott, azt elvette tőlük, Eszterházy-birtok lett. Szinte a másik részét is elvette, az meg a zirci apátságé lett, az meg német telepéseket hozott, felépíttette a községet – annak neve Nagy Tevel lett. Azért hívták Némettevelnek, hogy Némettevel lett.

¹⁹⁴ Karlsbadi útjairól hazatérve értékes ajándékokat hozott a hozzátartozóinak, gyermekeinek és unokáinak. Egy teás- és egy kávékészlet ebből fennmaradt Győry Endre családjánál. Győry Endréné szíves közlése 2013. február 7-én.

Azt nem is lehet elgondolni, ami a németeknek át lett adva birtok, és amit az apátság magának fenntartott, ami máig is megvolt – most lett szétosztva.

Azon alulról voltak a szőlőhegyek.¹⁹⁵ Ezek hogyan maradtak meg, [nem tudom]. A neveik voltak a szőlőhegyeknek: Öreghegy,¹⁹⁶ Seghegy,¹⁹⁷ Csúsz,¹⁹⁸ Kató,¹⁹⁹ Remete,²⁰⁰ Dömökirét,²⁰¹ Homok²⁰² – ezeknek mind külömb²⁰³ hegymestere volt, előjárói és még a pásztorok is mind teveliek voltak.

¹⁹⁵ A magyarországi szőlőhegyek önkormányzatát feldolgozta, a hegytörvények egy részét kiadta Égető Melinda. ÉGETŐ 1985., 2002., 2004., 2006.

¹⁹⁶ A pápai pálosok tulajdonában lévő *Léhért pusztai Öreg- és Kishegy* 1759-ből fennmaradt árendás szerződését közli ÉGETŐ 2006. 87–88. Eszerint az adászteveli nemes és nemtelen lakosok az Öreghegytől 70, a Kishegytől 15 rajnai forint bérleti díjat fizettek egy évre két egyenlő részletben, ezenfelül szőlővel és gyümölccsel is kedveskedtek az uraságnak. A szőlőhegy betelepítése a következő években is folytatódott. A pápai pálos konvent perjele az Öreghegy melletti parlagföld betelepítési szerződését 1761. január 1-én adta ki Horváth József urasági ispánnak és nemzetes Meréthey Péternek. A léhéti szőlőhegy megújított artikulusait 1762. június 4-én adta ki páter Kolarics Joakim perjel. (Uo. 100–101., 112–117.) Később 1803. január 10-én Medgyesi Somogyi József Kovácsiban (Pápakovácsiban) tartott úriszékén alkottak új hegytörvényeket Jákó (Bakonyjákó) község, Arda és Döbrönte puszták szőlőhegyei számára, melyet a vármegyei később kiegészítve jóváhagyott. (Uo. 174–189.) 2013 októberében sikerült a Léhért pusztai *Kishegy* protokollumát (1749–1902) és számadáskönyvét (1764–1859) fellelni és lefotózni. A két jegyzőkönyv fotómásolatát a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában helyeztük el.

¹⁹⁷ Az *Arda pusztai Seghegyet* a tulajdonosok: Vajda Ferenc és felesége, Niczky Terézia alsópatyi lakosok 1756. december 3-án kelt szerződésben 80 forint évi árenda fejében adták ki a nemesteveli lakosoknak szőlőtelepítésre. Ez a dátum tekinthető a szőlőhegy alapítási idejének. A szerződés szövegét közli ÉGETŐ 2006. 71–72. (A regesztában Csapó Mihály tévesen szerepel a tulajdonosok között, hiszen ő adászteveli nemes, a bérlők egyikeként írja alá a szerződést.) Vajda és felesége 1757. május 14-én adta ki a Seghegy 31 pontból álló szabályzatát. (Uo. 73–77.) Az 1803-ban elfogadott új hegytörvényekben *Öregseghegy* néven szerepel. (Uo. 174.)

¹⁹⁸ Az 1803. évi hegytörvényekben nem szerepel, de *Cserhegy* és *Mélljárók* (Mélyárok) hegy igen, ezek egyike lehet. ÉGETŐ 2006. 174.

¹⁹⁹ Az 1803. évi hegytörvényekben nem szerepel, de *Cserhegy* és *Mélljárók* (Mélyárok) hegy igen, ezek egyike lehet. ÉGETŐ 2006. 174.

²⁰⁰ Az 1803-ban kiadott új hegytörvényekben *Remetehegy* néven szerepel. ÉGETŐ 2006. 174.

²⁰¹ Az 1803-ban elfogadott új hegytörvényekben *Dömölki rét hegy* néven szerepel. ÉGETŐ 2006. 174.

²⁰² Az 1803-ban kiadott új hegytörvényekben *Ardai pusztá sive Homokhegy*, azaz *Ardai pusztá*, vagy *Homokhegy* néven szerepel. ÉGETŐ 2006. 174.

Szóval, mint írtam, ezelőtt még 50 évvel ezeknek a hegy mesterei, előljárói, pásztoraik mind teveliek voltak.²⁰⁴ Szóval, [az] iratok mind a hegy mesternél voltak. Azt mondták, Remetén jó bor termett, míg a tőkék el nem pusztultak. Már ötven évvel előbb tőke nem is igen volt. Régi nagy alma- és körtefák voltak mindegyikbe[n].

A hegykimenések mindig Szentgyörgy²⁰⁵ hetébe[n] szoktak lenni.²⁰⁶ Egyik nap egyiké, másik nap másiké. Mindegyik hegynek szokott lenni pénze büntetésekből, pásztorpénzekből. Ami megmaradt, azt mikor hegykimenések voltak [elköltötték], mindegyik [alkalommal] az Ardában volt nagy dárídó.²⁰⁷ A teveliek, akiknek még volt birtoka, mind elment[ek], de a németek nem mentek el. Aki elment is, nem mert odamenni egy se közibük az Ardába, mert voltak olyanok köztük, akik leitták magukat, megverték volna a németeket. Pedig akkor már ezeknek a szőlőhegyeknek nagy része a jákói és németteveli németeké volt.

Volt még Némettevel és [a] bödögei határ között egy legelője a községnek, Uzal²⁰⁸ volt a neve. Olyan 100 k[atasztrális] hold körül volt. Mondták, kitűnő legelő volt, nem lapos, inkább dombos volt, de nem volt hegyes. Mondják, a rideg nevendék marhák oda jártak ki legelőre minden nap. A rideges oda hajtott ki Némettevelen át az Ardáig, onnét nem messze volt, de az[t] már eladták régen. Én ennek a hírét csak öregapámtól hallottam.

Volt még egy 200 k[atasztrális] hold legelő, amit az isten is legelőnek teremtetett. Volt két helyen hosszat húzódott völgy, a források körül voltak

²⁰³ értsd: külön

²⁰⁴ Az adászteveli hegyelőjárók tárgyi hagyatéka nem került Győry Endréné gyűjteményébe, de a szomszédos Tapolcafőről egy hegybírói kulacs M. P. monogrammal igen. A kulacs Molnár Péter hegybíró tulajdonában volt, az 1960-as években ajándékozták Győry Endrénének. 1995-től a Pápa város által megvásárolt Győry-gyűjteményben található.

²⁰⁵ Szent György napja: április 24.

²⁰⁶ A szőlőhegy megvizsgálását a törvények is előírták. Az 1757. évi *seghgyi* törvények 14. artikulusa előírta, hogy a hegymester az esküdjével és a birtokosokkal együtt minden évben Szent György napkor menjen ki a hegyre és szemlélje meg a gyepűk, árkok állapotát és a hanyag gazdákat 1 forintra büntesse meg. Vö. ÉGETŐ 2006. 74.

²⁰⁷ A hegytörvények a borozásnál is megszabták az illendőség határait; tiltották a részegeskedést, garázdaságot.

²⁰⁸ Helyesen: *Uzal pusztá*, melyet Nagytevelhez csatoltak. ILA–KOVACSICS 1964. 89.

hosszat nagy egerfák, egyik felől Ugoddal²⁰⁹ volt határos, másik felől Bödögével. Bödögét és Pusztabödögét, ami a Bakonyból kifolyik víz, az választja el egymástól. Annak a partjai is mindvégig volt[ak] mind a kétfelől egerfával [övezve].

Ezen a vizen malmok is vannak. Ott volt közel egy malom, Csenye-malomnak hívták, ebbe a folyóba folyt bele mind a két völgyből a forrásvíz. Itt meg volt, ha meleg volt, a völgyekben[n] vagy a Séd-hosszat levő fák alatt a hűsülő helyük, ihatták akármelyik árokba[n] a forrásvizet és a Sédből is ihatták mindenütt, mert nem volt partos. Mint írtam, az isten is legelőnek teremtette.

Míg nálunk a tagosztály²¹⁰ meg nem volt, a falu körül voltak a legelők a legjobb földek. Most nálunk aránylag a szántóföldekkel összehasonlítva, mennyi a szántóföld a gazdálkodáshoz, mennyi legelő köll, annál több volt a legelő, voltak pásztorok: tehenes, rideges, csikós és kanász, mindegyiknek megvolt a külön lakása a falu végén. A rideges a rideg marhákat Szent György hetibe[n] hajtotta le. Oda jártunk le, akiknek marháink voltak, minden vasárnap szózni a marháinkat. Ha elfogyott a tavaszi munka, akinek ökrei voltak, az ökröket is ráhajtottuk. Ugyan kevés ökör volt akkor a faluba[n]. Ló sok volt, azokat is leveztették és azok mellett mindig két ember volt, fölváltva egyik a másikat, mert az ökröket a rideges őrizte.

– Úgy volt az mindig – mondta a nagyapám – száz éveken keresztül.

Akkor még, az én időmbe[n] is csak fehér marha volt, tarka marhát nálunk nem is lehetett látni. A legelő közepén volt egy nagy gunyhó²¹¹ téglából, kőből csinál[va] és külömb²¹² volt mellette a rideges²¹³ gunyhója. Annak abba[n] volt katlanja, tűz is volt benne, azon süttött-főzött.

Tavasszal elment a marha, ősszel mint a göből, hízással jöttek haza. Sajnos, ez az én életembe[n] nem soká tartott. Éppen 20 éves voltam, mikor elpusztult. Azt az isten tudja, hogyan és miképp volt a telekkönyvbe[n], több

²⁰⁹ Ugod 1895-ben 11.084 kh határú, 1910-ben 2105 lakosú község, határának 60%-át erdő borította. 1945-ig a gróf Esterházy család bakonyi erdőgazdaságának központja volt. ILA-KOVACSICS 1964. 380–381.

²¹⁰ Adásztevelen 1877-ben volt tagosztály, tagosítás.

²¹¹ értsd: kunyhó

²¹² értsd: külön

²¹³ eredetileg: *tehenes*, áthúzva, alá írva: *rideges*

száz évvel előtti családoké volt, de minden családnak volt benne – de azt senki sem tudta a faluba[n], mennyi – jussa. Attól függött, melyik családnak mennyi az utódja. Amelyik családnak több volt az utódjuk, kevesebb jussuk volt benn, amelyik családjuknak kevesebb volt az utódja, azoknak több volt benn. És voltak benn többen, akik[nek] nem volt marhájuk, [az ő jussukon] ugodiak, bödőgeiek szoktak reá marhákat bérelni. Ezek két darab marháról mindig megkapták, amit fizettek, bérletet.

Mondták már sokan, emlegették évekket előbb: kikerestetik a családfát, hadd tudja meg mindenki, mennyi van benn.²¹⁴ Lehet, [hogy] olyanok hajtanak rá 5–6 darab marhát, aki[k]nek nemigen van benn. Lehet olyan is, aki egyet sem hajt rá, annak meg sok van benn. Utóbb kerültek olyan emberek, dologtalanok, akik tönkre mentek, mert nem dolgoztak, csak vadásztak. Ha lőttek is nyulat, azt a kezükbe vitték, de a tarisznájukat mindig tele vitték vagy krumplival, vagy fejes kukoricával. Elkezdtek, mikor tejes volt és vitték mindaddig, míg találtak a mezőn.

Mondták, lehetett hallani, néha még babot is vittek. Nem rendes vadásztarisznájuk volt, hanem nagy tarisznájuk. Azután ezek sokan lettek. Egy zsidó ügyvéddel megegyeztek: aláírtak 60-an, ha kikeresi a családfát, menyit fizetnek néki; ha nem tudja kikeresni, semmit sem adnak néki. Ahogyan úgy²¹⁵ ki is kereste. Igen sokan, mikor megtudták, mennyi van írva néki, még a mérnök kimérte, igen sokan eladták a jussukat 10 krajcárért kvadrát ölét²¹⁶ oly föltétellel, hogy a mérnököt ők fizetik. Negyed részét a pénznek a vevők visszafogták. Ugodiak, bödőgeiek vették meg. Amit a bödőgeiek vettek meg, azt az ő határuk felől mérték ki; amit az ugodiak vettek meg, azt azok felől mérték ki. Amit el nem adtak, az egyben maradt. Nekünk 600 öl jutott. Volt olyan, akiknek 2–3 hold is jutott. Mi fölszántottuk, volt aki nem szántotta föl. Azok már akkor 13 krajcárért adták el kvadrátját.²¹⁷

[Mi] elvetettük első éven zabbal, másodikon búzával, harmadikon rozssal. Akkor adtuk el 15 kr[a]jcárért ölét, így akkor már nem is maradt senki-

²¹⁴ T. i. mennyi legelőjog illeti meg őket.

²¹⁵ értsd: úgy-ahogy

²¹⁶ A kéziratban: *vadrát ölét*, értsd: négyszögölét.

²¹⁷ A kéziratban: *vadrátját*.

nek sem, mindenki eladta. Így pusztult el a drága legelő azok végett, akik már a maguk vagyonát elpazalták, elpusztították, erre [is] rátették a kezüket, ezt is elpusztították.

Mikor a nemességet megkapták, az a nemesség is kétféle lehetett, mert mindig azt mondták *amás* nemes²¹⁸ községieknek, a mi községünk *donációs* nemes²¹⁹ község[nek]. Mi, adás-teveliek mindnyájan donációs nemesek vagyunk.

Akkor már nagyközség volt.²²⁰ Dolgozni nem szerettek. Kevesen voltak, akik szerettek dolgozni. Egy kisebb része vadászott, valami 20-an kereskedéssel foglalkoztak. Ketten voltak egy-egy társaságba[n], eszerént 10 társaság volt. Lejártak Zomborba, Rumára, Mitravicára vásárolni. Zombor a Dráván innen van, a határszéltől nem messze. Ruma, Mitravica meg a Dráván túl van, a határ szélétől nem messze. Egyik egyik, másik másik irányba[n].

Oda a faluból abba[n] az időbe[n] valami 80-an lejártak hajcsárkodni. Volt ott egy Keglovics nevű cég, azok voltak 30-nál többen társak, ezek nagyobb része szerb volt, de horvát is volt köztük. Úgy voltak beosztva, [hogy] ezek közül felváltva kettő volt Sopronba[n] az eladásnál és egy mindig ment minden falkával. Volt olyan hét, [amikor] 4–5 falka is elment, 300–400 darab egy falkába[n]. Ehhez köllött minden falkához 4–5 ember, a többi társuk mind lent vásároltak [a] piarcokon, pusztákon, a cselédektől a falukba[n]. Majdnem minden nap összejött 200–300 darab disznó. Ezekkel a teveli hajtók mindegyik olyan ismeretségbe[n] lettek, amelyikek oda értek Sopronba, egyik falkával 4–5-ten, azok mindjárt jöhettek haza. Valami kis pénzt adtak a családjuknak, pár napig itthon voltak, dolgozni nem szerettek, mentek vissza. Még útiköltséget is adtak nekik előlegbe[n]. Másik hajtásnál leszámították²²¹ ugyan a teveli kereskedőknek is. Ezek közül a teveli hajtók közül volt mindig hajtójuk. Ezeknek nem kellett több 10 hajtónál, mert ha 10 társaság volt, maguk ketten voltak, mindegyik társaságnak csak egy hajtó

²¹⁸ értsd: *armás* nemes, pontosabban: *armális* (= címerleveles) nemes

²¹⁹ értsd: donatíós (= adománybirtokos) nemes

²²⁰ A nagyközségi jogállást az 1886:22. tc. végrehajtásakor kapta a község, amely 1950-ig nagyközségnek számított. Nagyközségnek a rendezett tanács nélküli, de önálló igazgatással bíró községet nevezték. A kisközségek ezzel szemben valamelyik körjegyzőséghez tartoztak. FEJES 1982. 86., BÁN 1989. I. 282.

²²¹ értsd: levonták

kellett. Ezek nem hajtottak többet 140–150 darabnál, azt hárman is elhajtották. Ebbe belekerül[t] csaknem egy hónap, míg felértek Sopronba. Pláne nyáron, mikor melegek lettek, a stációkon, a vendéglők[nél] mindenütt voltak nagy ak[l]ok, 2–3 akol is, amelyikbe egybe[n]-egybe[n] belefért 150–200 darab. És a hajtók olcsóbban kaptak enni, mint más utas. A bort, pálinkát éppen annyiért kapták, mint más. Ezek is, akik a teveliekkel szoktak hajtani Sopronba, eladtak, együtt hazajöttek, pár napig itthon voltak, együtt megint lementek, s ez így ment mindig, firul fira²²² maradt mind a kereskedőknek az oda való lejáráruk, mind a hajcsároké mindaddig, míg a múlt század első feléig a vasutak el nem készültek.

Mikor a vasutak elkészültek, azután ez megszűnt, mert vasúton szállították a sertéseket és a hajtókra azután nem volt szükség. Azután idehaza maradtak, kevés kivételével megszokták a dolgot. Voltak olyanok is, [akik] nem szokták meg. Volt egy kis földjük vagy házuk, azt is eladták, tönkre ment a családjuk. Ezekből lettek osztán a dologtalan csavargók.

Megint pár család lement Rumára, a Piáczovitz²²³ grófhöz Horvátországba a téglagyárba, [és] ott dolgozott. A kereskedők sem mentek azután, mert megmaradt hírbe[n] az utókornak, [hogy] ennek a nagyapjának is, annak a nagyapjának is nagy vagyona, sok földje volt, mind elkereskedte²²⁴ és ez úgy is volt.

A legutolsó korba[n] az én nagyapám is foglalkozott legutoljái a kereskedéssel. Édesanyja, apja, szegény édesanyám sokkal előbb meghalt, mind azok, nemhogy valami vagyon maradt volna, hanem én tartottam őket és én temettem el mindeniket.

Éppen csak egy család volt nálunk, akinek az elődje az akkori kereskedésből földeket szerzett volna, körülbelül 40 vagy 50 hold[at]. Annak gyermekei azt el is oszthatták, mai napig is sok utódjuk van és a föld meg is van náluk.

1877-be[n] lett meg nálunk a tagosztály, akkor a határunkba[n] a legjobb földek a németteveli határ hosszát voltak, akkorra nem volt öleg. 150 évvel előbb Uzalt, ami közös legelő volt, eladták és már akkorra a németteveli

²²² értsd: fiúról fiúra

²²³ helyesen: Pejacevich

²²⁴ értsd: eladta, elherdálta

falun ami túl van, az a négy szőlőhegy, annak is már mindnek a nagy része a jákói és németteveli németeké volt. És még azt a drága pusztabödögei legelőt is elpusztították.

Az már az én életembe[n] volt szóba[n], amire a rideg marhákat a tehenes Szent György hetébe[n] lehajtotta és ősszel úgy jöttek haza mind a göbölök, meghízva. Minden vasárnap elmentünk szózni őket, ott gyönyörködtünk bennük és a teveli itthoni határba[n] is már 1877-re annyi földet eladtak nekik egyik dűlőben is, a másik dűlőben is, [hog]y mikor a mérnök kihasította nekik végig a határuk hosszát a mi határunkból, bámultunk bele, [hog]y már a határunk része, egy nagy része a legjavából, a németeké. Tudtuk, hogy a határban már dűlönként sok földjük van, de ennyit még se gondoltunk. Egy szekérút, két öles, lett végig hasítva. Ugyanazok földjeik végeiből lett elvéve, ez hasítja el, de ugyan teveli határ Tevelre adózik.

Ilyenek voltak az elődök – tisztelet a kivételnek! Nem dolgoztak, csak pazaltak, amelyiknek még volt [mit] pazalni. Bámulat az, ami e községben történt, az egész; vagy minden családba[n] – egy pár család kivételével.

Ez az új nemzedék már dolgozott, kereskedett, ki is Somogyból, Tolnából, Baranyából, aratás után Fehér megyéből is. Már édesapám is foglalkozott vele, én is foglalkoztam vele 82 éves koromig. Szóval, a községünk annyi[t] fejlődött, mindenféle tekintetben, gazdálkodásban, kereskedésben és mindenféle dolgokban legtisztességesebb[e]n foglalkozott mindennel. Ezen a szomszéd községek csodálkoztak: mi volt Tevel és mi lett belőle!

Mer[t] azokba[n] a régi időkb[e]n igen lenézték a tevelieket mindenféle tekintetbe[n]. Valami olyasféle dolgok történtek akármelyikkel, mindjárt azt mondták:

– Ne csodálkozz rajta, teveli!

Ma meg azt mondja az egész vidék:

– A teveliektől csak tanulni lehet, mert azok értelmesek.

Mindenféle dologba[n] ilyen változás történt száz év óta Tevelen. Az első világháborút átértük, már amennyire, annyira. Míg a másik háború ki nem tört, egészen jól voltunk. Most isten tudja, mi lesz velünk.

Ezen könybe[n] amit leírtam előbb, 80 év kivételével – hogy mi volt a faluba[n] és mi történt, mióta a község lett – ezt mind dédnagyapámtól hallottam, az meg ezeket mind a nagyapjától hallotta, az megint a nagyapjától

hallotta, így maradt vissza az egész mindenről való tudósítás mai napig is. Az én utódaim már tudnak erről beszélni.

Már az én időmbe[n], 1877-be[n], [mikor] 17 éves voltam, meg lett [a] tagosítás. A falu körül, ami volt legelő [a] Homokgödörnél, Hátivölgynél, Gelegenyésnél, ezeket a háztelkekhez mind felosztották. Fel is szántotta mindenki a magáét. Azután csikós nem kellett, rideges sem kellett. Éppen abba[n] az időbe[n] lett eladva Pusztabödöge, így arra sem volt szükség. Aki a rideg marhákat őrizte, kanász lett.

Ami a faluból kimegy közlekedési út a Sédén át a határba Gyimót felé, a réttől fogva [a] középső malom körül a zsidó temetőig, mindenütt a Séd-hosszat – ott volt egy földvételi nagy gödör, ahonnan mindenki vitt földet töltsnek, ki hová akart – ez a terület a Séd-hosszat mindenütt tele volt nagy fűzfákkal és [ma] már mindenütt tele van nagy agáczafákkal.²²⁵

Körülbelül 30–32 hold – ez lett a disznójárás. Tehénjárás lett a léhérti pusztából a melegkertet, dohányföldet nem számítva. Akiknek volt benne egy vagy két léhérti földje vagy egy barátréti földje vagy rétje, [eladhatta]. Ebből aki akart – kötelező nem volt – odaadott egyet. 500 kvadrát²²⁶ volt egy föld vagy rét. Kevesen voltak, akik nem adtak. Ebből lett a tehénlegelő: amint a faluból ment az út Simaházának, az úttól fogva a Sebősed-hosszat a léhérti szőlőhegy alatt.

Most a léhérti pusztát hogy felosztották, mert az állami hitbizományi birtok volt – [nagy változást jelentett, hiszen] a község ezt több száz éven át birta árendába[n]. Hallom, hagytak belőle külön tehénlegelőt és külön disznójárást. Mert én, mióta felosztották, azóta nem voltam odahaza.

[A kézirat itt megszakad.]

²²⁵ értsd: akácfákkal

²²⁶ A kéziratban: *vadrát*.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

RÖVIDÍTÉSEK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa)
MOL	= Magyar Országos Levéltár (2012-től Magyar Nemzeti Levéltár)
PL	= MNL Veszprém Megyei Levéltára, Pápai Levéltára (Pápa)
RL	= Ráday Levéltár (Budapest)
VeML	= MNL Veszprém Megyei Levéltára

HÍRLAPOK

DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PFK	= Pápai Független Kisgazda
PH	= Pápai Hírlap
PL	= Pápai Lapok
PN	= Pápai Néplap
PV	= Pápa és Vidéke

IRODALOM

- BALLA 1890 = BALLA Gábor: Az adásteveli ev. ref. egyház története. = DPL 1 (1890) 7. sz. (február 16.) 111–114., 8. sz. (február 23.) 128–131., 9. sz. (március 2.) 143–145.
- BÁN 1989 = BÁN Péter (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár I–II. Gondolat, Bp., 1989.
- BANA 2011 = Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr életéből. A kötetet összeáll.: Bana József et aliter. Győri tanulmányok 33. Győr, 2011.
- BÁNDI 1996 = BÁNDI László (főszerk.): Emlékhelyek Veszprém megyében. Veszprém Megyei Közművelődési Intézet, Veszprém, 1996.
- BEKE 1905 = BEKE Ödön: A pápavidéki nyelvjárás. Athenaeum Irod. és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Bp., 1905.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

- BÉL 1989 = BÉL Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989. Fordította Takáts Endre. A fordítást az eredetivel egybevetette Wellmann Imre. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 6.)
- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.
- CSABA 1959 = CSABA Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Kiadja a Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém Megyei Bizottsága. [Veszprém, 1959.]
- ÉGETŐ 1985 = ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. (Szöveggyűjtemény). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása. Bp., 1985.
- ÉGETŐ 2001 = ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai, I.)
- ÉGETŐ 2002 = ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2002. (Szőlőhegyek történetének forrásai, II.)
- ÉGETŐ 2004 = ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2004. (Szőlőhegyek történetének forrásai, III.)
- ÉGETŐ 2006 = ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). [Munkatársak: Dominkovits Péter és ifj. Hermann István.] L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2006. (Szőlőhegyek történetének forrásai, IV.)
- FEJES 1982 = FEJES Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1981. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1982. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 2.)
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. I–IV. Pest, 1851.
- GYÉL 2003 = Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Szerk.: Grábics Frigyes, dr. Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint-KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. (Magyarország helytörténeti lexikona)
- JAKAB 2006 = JAKAB Réka (szerk.): A Veszprém Megyei Levéltár ideiglenes fondjegyzéke. II. kiadás, Veszprém, 2006. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 18.)
- KIS 1904 = KIS Ernő: Veszprém vármegye református köznépe. = DPL 15 (1904) 24. sz. (június 12.) 415–420., 25. sz. (június 19.) 433–438., 26. sz. (június 26.) 449–452., 27. sz. (július 3.) 467–470.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

- KONCZ 1986 = KONCZ Pál: Pápa XVIII. századi papírmalma. MTESZ Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, Bp., 1986.
- KONCZ 1987 = KONCZ Pál: Igal (Pápa) XIX. századi papírmalma. MTESZ Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, Bp., 1987.
- KOVÁCS 1994 = KOVÁCS Bálint: A nagytiszteletű főorvos. Dr. Merétey Sándor 1893–1993. = *Confessio* 18 (1994) 2. sz. 49–52.
- KOVÁCS 1998 = KOVÁCS Bálint: A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950. Szerk.: M. Bánkuti Piroška. Bp., 1998.
- KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt: „Késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Jubileumi kötetek 1.)
- PÁTKAY 2010 = Mayerné PÁTKAI Tünde (szerk.): Adásztevel. [Falumonográfia.] Adásztevel, 2010.
- RAMÓCZY 1847 = RAMÓCZY Valerián: Álladalomtan. II. Pozsony, 1847.
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860.
- SZAKÁL 2002 = SZAKÁL Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás. L'Harmattan, Bp., 2002. (A múlt ösvényén)
- SZEGHALMY 1937 = SZEGHALMY Gyula: Dunántúli vármegyék. Bp., 1937.
- SZEKERES 1890 = SZEKERES Mihály: Templomépítés a pápai egyházmegyéből. Rajz a kálvinista nép egyházi buzgóságától. = *PEIL* 33 (1890) 51. sz. (december 21.) 1734–1736.
- TILHOF 2008 = TILHOF Endre: Ajkai életrajzi lexikon 2. Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Bódé, Csekút, Padrag, Tósok, Tósokberénd község és Ajka város neves személyiségei. Kiadja a Nagy László Városi Könyvtár és Szabadidőközpont. Ajka, 2008.
- TILHOF 2009 = TILHOF Endre: Ajkai krónika. Történeti kronológia és adattár, a kezdetektől napjainkig. Kiadja Ajka város Önkormányzata, Ajka, 2009.
- TORMA 1972 = Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és a zirci járás. Írta Dax Margit, Éri István, Mithay Sándor, Palágyi Szilvia, Torma István. Szerk.: Torma István. (Magyarország régészeti topográfiája, 4.)
- TÓTH 1999 = TÓTH Dezső: In memoriam. Emlékül a dácai tanítóknak. Szerzői kiadás, Veszprém, 2009.
- TÓTH 2001 = TÓTH Dezső: Dáka iskolatörténete. Kiadja a dácai Szülőföld Baráti Kör, Veszprém, 2001.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém, 1998.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 1–2.

VÖRÖS 1971 = VÖRÖS Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. = Győr. Város-történeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Kiadja Győr Megyei Város Tanácsa, Győr, 1971. 323–404.

ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

